

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

РАТ ИМПЕРИЈА

МОНАРХИЈА

ИДЕОЛОГИЈА

ДИЗАЈН

МОЋ

УГОВОРИ

САНКЦИЈЕ

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година III, vol. 3 • Број 2/2020.

Београд, 2020.

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ЗБОРНИК РАДОВА

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Травничка 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.diplomatija.com

За издавача:

Проф. др Михајло Манић

ISSN 2620-0333 • УДК 341.7/.8 • Број 2/2020. • Година III • vol. 3

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Андреја Савић

Редакција:

Проф. др Бранко Крга
Проф. др Владимир Вугделић
Проф. др Михајло Манић
Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Леонас Толваишис
Проф. др Ненад Перић
Дипл. инж. Александар Алексић

Секретар:

Бранко Велов

Издавачки савет:

Проф. др Ненад Ђорђевић, председник
Проф. др Дарко Танасковић
Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Радослав Гаћиновић
Доц. др Данијела Бјеља

Чланови савета из иностранства:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил
Проф. др Владимир Азаров, Русија
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија
Проф. др Стево Иветић, Босна и Херцеговина
Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Припрема за штампу:

Дипл. инж. Александар Алексић

Корице:

Sargon Creative Media

Лектура и превод апстракта:

Наташа Канкараш

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЗБОРНИК ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима научног часописа *Дипломатија и безбедност* су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештамповати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача. Зборник ће излазити периодично, најмање два пута годишње, а након законом предвиђене процедуре прераста у научни часопис.

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	5
<i>Милорад Ђоковић</i> ХРВАТИ И МУСЛИМАНИ У ВЕЛИКОМ РАТУ ПРОТИВ СРБИЈЕ И НОВО ДИЗАЈНИРАЊЕ ЊИХОВОГ ИДЕНТИТЕТА	7
<i>Кристиан Јерић</i> ТРИЈАНОНСКИ МИРОВНИ УГОВОР У МАЂАРСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ: ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЗАКЉУЧЕЊА	31
<i>Тиосав Пурић</i> ИДЕОЛОШКИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ РАЂАЊА АМЕРИЧКЕ ИМПЕРИЈЕ КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА	55
<i>Михајло Вучић</i> ИЗАЗОВИ ПРИМЕНЕ РЕСТРИКТИВНИХ МЕРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРОТИВ САЈБЕР НАПАДА	77
<i>Марко Вигњевећ</i> ВАКЦИНА ПРОТИВ ВИРУСА COVID-19 КАО НОВИ РЕСУРС ПАМЕТНЕ МОЋИ	99
<i>Божидар Форца</i> РАТ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА - НЕКОМ РАТ, НЕКОМ БРАТ	121
<i>Јелена Лотичић Јанчић</i> НАСТАВА ДИПЛОМАТИЈЕ НА ФАКУЛТЕТИМА ДРУШТВЕНИХ НАУКА	145

CONTENTS

<i>Introductory word</i>	5
<i>Milorad Djoković</i> CROATS AND MUSLIMS IN THE GREAT WAR AGAINST SERBIA AND THE NEW DESIGN OF THEIR IDENTITY	7
<i>Kristian Jerić</i> THE TRIANON PEACE TREATY IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY: ON THE OCCASION OF THE CENTENNIAL OF THE CONCLUSION	31
<i>Tiosav Purić</i> IDEOLOGICAL AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE BIRTH OF THE AMERICAN EMPIRE AT THE END OF THE 19 th AND THE BEGINNING OF THE 20 th CENTURY	55
<i>Mihajlo Vučić</i> CHALLENGES OF THE APPLICATION OF RESTRICTIVE MEASURES OF THE EUROPEAN UNION AGAINST CYBER ATTACKS	77
<i>Marko Vignjević</i> VACCINE AGAINST COVID-19 VIRUS AS A NEW RESOURCE OF SMART POWER	99
<i>Božidar Forca</i> WAR IN CONTEMPORARY CONDITIONS – ONE MAN’S WAR IS ANOTHER MAN’S BROTHER	121
<i>Jelena Lopičić Jančić</i> TEACHING DIPLOMACY AT THE FACULTIES OF SOCIAL SCIENCES	145

У В О Д Н И К

У овом броју, у коме се заокружује трећа годишњица од оснивања часописа, објављују се радови мултидисциплинарног типа, при чему су доминантне области политиколошких и безбедносних наука.

У групи радова у којима је наглашена историјска димензија одређених периода или збивања, како глобалног, тако и регионалног карактера, презентују се следеће теоријске анализе: новог дизајнирања хрватског и муслиманског идентитета након Великог рата у другој декади прошлог века; Тријанонског мировног уговора у мађарској историографији поводом стогодишњице закључења; и идеолошких и геополитичких аспеката рађања Америчке империје крајем 19. и почетком 20. века.

У групи радова са актуелном проблематиком, презентује се рад који се односи на изазове примене рестриктивних мера Европске уније против сајбер напада, што има посебну употребну вредност и са становишта наше националне безбедности.

И овај број је рађен у условима пандемије COVID-19, па је било логично да се нађе места и за групу радова који се односе на новонастале услове. Један рад се бави феноменом рата у савременим условима, а други разматра вакцину против вируса као нови ресурс паметне моћи.

На крају, презентован је рад дидактичког карактера, који се бави наставом дипломатије на факултетима или високим школама друштвених наука у Краљевини Србији, свим југословенским државним творевинама од 1918-2006, као и сада, у Републици Србији.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Андреја Савић

EDITORIAL

In this issue, which marks the third anniversary of the founding of the journal, multidisciplinary papers are published, with the dominant areas of political and security sciences.

The group of papers emphasizing the historical dimension of certain periods or events, both global and regional, presents the following theoretical analyzes: a new design of Croatian and Muslim identity after the Great War in the second decade of the last century; The Trianon Peace Treaty in Hungarian historiography on the occasion of the centenary of its conclusion; and the ideological and geopolitical aspects of the birth of the American Empire in the late 19th and early 20th centuries.

In the group of papers with current issues, the paper is presented that refers to the challenges of applying restrictive measures of the European Union against cyber attacks, which has a special use value from the point of view of our national security.

This issue was also created in the conditions of the COVID-19 pandemic, so it was logical to find a place for a group of papers related to the new conditions. So, one paper deals with the phenomenon of war in modern conditions, and the other considers the virus vaccine as a new resource of smart power.

Finally, a didactic work is presented, that deals with the teaching of Diplomacy at faculties or colleges of social sciences in the Kingdom of Serbia, all Yugoslav state entities from 1918-2006, as well as now, in the Republic of Serbia.

Editor in chief
Prof. Dr. Andreja Savić

Милорад Ђоковић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ХРВАТИ И МУСЛИМАНИ У ВЕЛИКОМ РАТУ ПРОТИВ СРБИЈЕ И НОВО ДИЗАЈНИРАЊЕ ЊИХОВОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Синтезом различитих извора, применом савремене методологије и компарацијом различитих садржаја, у раду се анализира учешће и деловање поданика Монархије – Хрвата, муслимана и Срба у Првом светском рату против Србије, сагледавањем различитих аспеката пропаганде и војне агресије на Србију. Поред разматрања кључних војних формација које су мобилисане у рату против Србије, аутор се бави операцијама елитних јединица и њиховим командним кадром, навођењем имена главних хрватских заповедника аустроугарске војске. У истраживању се користе хрватска и бошњачка гласила, драгоцене сведочанства о ратним операцијама против Србије. Посебна пажња се посвећује припреми муслимана за војни позив у Монархији и стварању беспоговорног војничког подаништва, што је довело до тога да бошњачке регименте имају највећи број одликовања у Монархији. У перцепцији свог учешћа у Великом рату, хрватска и бошњачка историографија улогу својих војника у Монархији објашњавају и дизајнирају као део новог наратива, дајући му позитивни историјски идентитет, кривотворењем чињеница и ревизијом историје, све у функцији нових државности Хрватске и БиХ, насталих сецесијом и разбијањем СФРЈ.

Кључне речи: Први светски рат, Хабсбуршка монархија, хрватски пукови, бошњачке регименте, танатополитика, нови наратив.

УВОД

Када је 28. јуна 1914. године Гаврило Принцип, припадник „Младе Босне“ извршио атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију Хотек, одмах је оптужена Србија, а широм Монархије Срби су били изложени одмазди, притисцима и физичким нападима од стране припадника римокатоличке и муслиманске вере, хушканих од власти и клерикалних кругова, с позивима на линч и освету.

Поданици Монархије, Хрвати, муслимани и Срби из Босне и Херцеговине морали су служити војни рок у туђинској војсци далеко од свог завичаја, о чему је критички говорио и Петар Кочић, као народни посланик у Босанском сабору, залажући се да регрути служе војни рок ближе својим кућама. У писму упућеном из Чикага 10. децембра 1913. године, Душан Б. Поповић, издавач Кочићевих дела, говорећи о судбини војних бегунаца из Босне, којих има око 40.000, између 18 и 32 године, каже: „Има велики број оvdје у Америци војничких бјегунаца из Босне и Херцеговине, а особито сва Херцеговина је бјегунац од војништва. Сад замислите како је овом народу; прво је: сиромашно живи у Херцеговини; друго: оvdје радње сасвијем слабо има, а треће је: већином смо сви бјегунци од војништва. Сад оvdје многи нема радње, а не смије се вратити својој кући, јер мора четири године да служи Францела без пара и динара“.¹ Аустроугарска војска се састојала из два рода, од копнене војске и ратне морнарице, а посебан род оружаних снага био је ландштурм који је обухватао необучене обвезнике и резервисте старијих годишта као помоћну војску за подршку оперативној војсци. Војна обавеза се односила на узраст од 18 до 42 године и трајала је од две до четири године, у зависности од рода војске, с тим што је сваке године утврђиван нови контингент регрута, што значи да је до 1912. године у просеку била обухваћена једна трећина војно способних регрута. До веће регрутације долази после 1912. доношењем новог закона којим се повећава проценат регрута и износи око 200.000, као и до смањења војног рока на две године од 1913. године. Војни обвезници који нису одлазили на редовно служење војног рока имали су обуку од осам недеља и распоређивани су у ландштурм. С обзиром да је Босна и Херцеговина имала статус кондоминијума² – под управом заједничког министра финансија, као таква није припадала ни аустројском ни угарском делу Монархије, већ је припадала Заједничкој војсци. Због неповерења у јужнословенске народе, служење војног рока је обављано дубоко на територији Аустрије, без могућности коришћења одсуства. О драматичним суд-

¹ Јован Н. Ивановић, *Преписка Кочићева*, Народна библиотека „Зворник“, Зворник, 2018, стр. 169.

² Заједничка власт две или више држава над једном територијом.

бинама људи који одлазе да служе војни рок у Монархији писали су многи писци. На испраћају регрута певана је песма: „Сарајево и Босна,/ Свака мајка жалосна,/ Која шаље свога сина,/ Цару у регруте“.³ У првој приповеци „Туба“⁴, коју је Петар Кочић објавио 1901. године у београдском часопису „Нова искра“, говори се о несуђеном браку девојке Тубе и сеоског младића Благоја Гатарића који служи војни рок у Грацу, на подручју Аустрије. Пред одлазак у војску девојка и младић размењују јабуке „симбол заруке, верности и обичајне веридбе. Јабука је тајни залог да ће једно другом бити верни и да ће девојка чекати драгог све док траје војни рок“.⁵ На запрепашћење девојке Тубе сеоски кнез доноси вест да је после годину дана служења војног рока у Грацу њен вереник умро и да јој враћа јабуку, што је била покојникова последња жеља.

У Хабсбуршкој монархији је, према попису 1910. године, живело 51.356.465 становника, од чега Немаца и Мађара 22.077.611, или 42,9 одсто и Словена 24.388.413 становника, или 47,8 одсто. Аустроугарска је настојала да што боље искористи људски потенцијал као „топовско месо“ са простора Босне и Херцеговине, Хрватске и Славоније и других крајева у којима су живели јужнословенски народи, немајући реалне процене о њиховом понашању и спремности на безусловне жртве.

БАЛКАНСКИ СЛОВЕНИ У РАТУ ПРОТИВ СРБИЈЕ

У делу „Армије на Балкану“ изводи се следећи закључак: Балкански Словени су били највећа национална заједница у аустроугарској војсци у септембру 1914. године. Било је 563.400 (31,3%) Срба и Хрвата (укључујући и Босанце) и 50.400 (2,8%) Словенаца. Од 16 аустроугарских војних области, четири су обухватале Балкан и у њима је регрутовано 7 дивизија: 13. хрватско-славонска област (7. и 36. пеш. див.); 15. босанско-херцеговачка област (1. и 18. пеш. див.); 16. далматинска област (6. и 28. пеш. див. и 22. стрељачка див.); Седма Nonvedseg хрватско-славонска област је преименована у Славонско домобранство и у њој је командни језик био хрватски, а њена 42. дивизија је названа Вражја дивизија. Пет од ових дивизија (1, 7, 18, 36. и 42.) су се бориле у Србији током 1914. године, али су након тога, са изузетком 7. пешадијске дивизије која је била у Румунији, остале јединице пребачене на Италијански фронт због страха од дезертирања Срба и Хрвата. Међутим, поуздане босанско-херцеговачке јединице су служиле у 37 дивизија, најчешће на Италијанском фронту, али такође и у Србији и Албанији (18,

3 Иво Андрић, *Романи (На Дрини ћуприја)*, Лагуна, Београд, 2014, стр. 444.

4 Види: Петар Кочић, *Кроз међаву – изабране приповетке*, Завод за уџбенике, Београд, 1999.

5 Милорад Ђоковић, *Трагика Петра Кочића*, Библиотека „Димитрије Туцовић“, Лазаревац, 2016, стр. 23.

47, 53, 57, 59, 62, 63. и 81. див. и источни корпус), као и у Румунији (71. – 73. див).⁶

Поглавар Босне и Херцеговине, генерал Оскар Поћорек мобилисао је 15. корпус са седиштем у Сарајеву, 16. корпус са седиштем у Дубровнику, 13. корпус са седиштем у Загребу и 8. корпус, чије је седиште било у Прагу. Јединице су биле мешовитог етничког састава и чинили су их војници хрватског, муслиманског и српског народа; у њима се „број Хрвата пео и на више од половине“⁷, а Срба је било и до 25 одсто. У строгој војничкој хијерархији Монархије примењиване су најстроже казне према војницима српског етничког порекла који су распоређивани у прве борбене редове, док су иза њихових леђа били хрватски и муслимански војници. Евентуални српски дезертери ризиковали су да на лицу места, од својих старешина и обичних редова буду обешени, али и да њихове породице у Лици, Срему, Загребу, Вуковару, Братунцу и Далмацији остану без имовине, буду ухапшене и изложене различитим облицима државног терора. Хрвати су представљали десет одсто становништва Монархије, али су у првој години рата чинили дванаест до тринаест процената целокупне војске, формирајући најмање седам дивизија, не рачунајући хрватске чете из Међумурја, Барање и Бачке. На подручју читаве Аустроугарске било је мобилисано 48 дивизија, а њихов број са другим формацијама се кретао и до 60 дивизија.⁸ Од укупног броја мобилисаних војника више од 90 процената су били неписмени, фанатично везани за царску круну, њену идеологију и веру да је Монархија непобедива. Сходно Угарско-Хрватској нагодби из 1868, на подручју Хрватске и Славоније јединице Краљевског Угарског домобранства су имале посебан статус. То је значило да хрватски регрути служе војни рок на својој територији, да командни кадар и официре чине Хрвати, да је у употреби хрватски језик и да се користе хрватски симболи, грб, застава и друга обележја. У пешадијским домобранским јединицама било је укључено 11.800 бораца и 735 припадника коњичког пука. Највећи део хрватског домобранства био је сконцентрисан у 42. домобранској пешадијској дивизији, коју су чиниле: 83. домобранска бригада из Загреба и 84. домобранска бригада из Осијека. Обе бригаде су имале по два пука, прва – 25. загребачки и 26. Карловачки, и друга – 27. сисачки и 28. осижечки пук.⁹ До реорганизације хрватског домобранства долазило је више пута током Великог рата, с обзиром на степен стечених права и посебан статус, Хрвати су имали снажан мотив да се боре за Монархију.

У Босни и Херцеговини је према попису из 1910. године живело 1.898.044

6 Dr Najdžel Tomas, Dušan Babac, *Armije na Balkanu 1914-1918*, Evoluta, Beograd, 2006, стр. 10.

7 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Стубови културе, Београд, 2004, стр. 89.

8 Slavko Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Nakladničko trgovačko društvo „Mato Lovrak“, Zagreb, 1998, стр. 247.

9 Види: Александар Животић, *Хрватско домобранство у Србију 1914*, Зборник Матице српске за историју, Матица српска, Нови Сад, 2015. стр. 39-56.

становника, од чега: 825.418 српско-православних, 612.137 муслимана, 434.061 римокатолика и око 26.000 осталих, из чијих редова је вршена мобилизација војно способних лица. По објави рата прве године на фронт је послато око 130.000 људи, што је обухватало између седам и осам дивизија са подручја Хрватске и Славоније, заједно са Далмацијом и Истром, не рачунајући Ријеку, Барању и Међумурје. Хрватска и Славонија су имале аутономију унутар угарског дела Монархије, а Далмација и Истра су припадале аустријском делу, док је Ријека била непосредно под влашћу Будимпеште. На поменутом подручју од 3,5 милиона становника било је мобилисано 18 одсто војника.

Када је Аустроугарска била пред војним поразом 1918. године, сељаци из Загорја су коментарисали „Свету круну је враг узео“, писао је биограф Јосипа Броза Тита, Владимир Дедијер, који је међу првима дотакао ову недовољно истражену тему. Говорећи о односу Титовог завичаја према Првом светском рату, Дедијер каже: „Само у рату 1914- 1918. године 25. домобрански пук, у коме су већину чинили Загорци, имао је 25 хиљада које убијених, рањених или заробљених војника. Из читаве Хрватске и Славоније у Првом светском рату погинуло је 70.000 људи. Преко 150.000 војника из ових крајева било је заробљено; највећи број свесно је прешао на другу страну, нарочито на руском фронту, да се даље не би борио за своје угњетаче“.¹⁰ Поједине тврдње су под знаком питања, посебно оцена да су се хрватски војници добровољно предавали, јер бројни извори показују да су млади хрватски војници с песмом „Ој, хрватски храбри сине, превези ме преко Дрине, / Освећена крв још није Фердинанда и Софије“, марширали и ишли у рат против Србије, гинући као верни синови Монархије, а и они који би се предали ретко би прелазили на српску страну. О изневереним очекивањима српске владе да ће Јужни Словени отказати послушност Монархији говори коментар у листу „Пијемонт“: „У овом страшном рату, међутим, најгори су били Словени из Аустрије, они за чију слободу Србија, после два рата и уђе у ову борбу. То је њена трагичност. Благородну мајку рађавала су деца. Ружна и цинична монархија, ипак, је успела да затрује добре нагоне Словена. И Личанин, и Хрват и Словенац, и Војвођанин, и сви остали, показали су у овом рату једну ниску мржњу на земљу слободе, Аустрија има моћ да проституише свог непријатеља... – њени словенски народи нису имали довољно друштвене снаге. Када је почео овај рат на једној страни је био слободан народ Србије, а на другој морално дефектни робови Аустрије. Перверзна Аустрија је успела. Робови су пошли онамо куда их је послала сладуњава и рафинирана тиранка и мучитељка. Хрвати који не излазе из ванредних режима, опљачкани и деградирани и пред Бечом и пред Пештом, пуцали су на свој Исток...“.¹¹

¹⁰ Владимир Дедијер, *Јосип Броз Тито – Прилози за биографију*, Култура, Београд, 1952, стр. 74.

¹¹ *Пијемонт, Србија и Југословенство*, 20. јануар 1915, стр. 1.

МЕДИЈСКА ХАЈКА ПРЕМА СОПСТВЕНИМ ПОДАНИЦИМА

Прогони српског народа у Монархији су започети пре Великог рата и односили су се на све слојеве становништва: „Пре него је објавила рат Србији Аустро-Угарска монархија је повела праву хајку против својих југословенских поданика, за које је веровала да јој нису довољно одани, да симпатишу са Србима, или да своју будућност замишљају у другом оквиру, а не у оном Хабсбуршке династије. На цело подручје Босне и Херцеговине, у Војводини, Далмацији и у Хрватској и Словенији почела су затварања, интернације, конфинирања и сви могући облици лишавања слободе и слободног кретања. Све је српско оглашено за сумњиво и било изложено нападима и порузи. Скрнављене су чак и цркве; школе су биле демолиране, соколске дворане разбијене. Од првог дана Срби су узети за таоце, да осигуравају транспорте војске и ратног материјала“.¹²

Када је 1. августа 1914. године у Бечу аустроугарска влада наредила мобилизацију, у хрватским и босанскохерцеговачким градовима је дошло до ратне еуфорије и масовне подршке милитаризацији државе. Загребачки „Илустровани лист“, као и гласила на подручју Монархије, чинила су све да оправдају објаву рата Србији, са пропагандним коментаром: „Послије 48. годишњег периода мира, ово је први пут, да Монархија улази у оружани сукоб, свијестна да је у праву, а право ће и побиједити“.¹³ С обзиром да је Србија већ била рањена у балканским ратовима, сматрало се да је њен пораз неминован: „Како је познато, Србија је још прије, него је предала свој одговор на ултиматум Монархије, одредила мобилизацију своје војске. Но, како је њезина војска у задњим балканским ратовима доста ослабљена, то јој садашња мобилизација неће донијети жељена одазива ни на одушевљењу као ни свјежим силама момчади“.

У дневним новинама „Сарајевски лист“, 17. августа 1914. године ударна прва страна посвећена је 85. рођендану Његова Величанства Фрање Јосипа првог. Док су увелико трајале борбе у Србији, Франц Јосип се назива „кнезом мира“, за кога је народ Босне и Херцеговине спреман да се жртвује, уз поклич „Крв, живот и имање за нашега владара! Живео Хабсбург! Живио Фрањо Јосип први“. У истом броју објављена је вест да се ријасетски изасланик мудерис Мустафа ел. Салих-беговић у војничком логору опростио од одељења муслиманских војника уз полагање заклетве: „Драга браћо, Ви сте они којима је послјије неколико деценија срећа послужила, да покажете и докажете, да сте прави и достојни унуци својих

12 Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, Глас српски, Бања Лука, 1997, стр. 581.

13 „Оружани sukob sa Srbijom i Prvi svjetski rat“, *Ilustrovani list*, 8. kolovoz 1914.

славних пређа и да сте прави шљедбеници свога Ислама“.¹⁴

Загребачки „Илустровани лист“ у специјалном издању „Божих на бојишту“¹⁶ издатом 24. децембра 1914. године у рубрици „Пали хрватски јунаци“ објављује некрологе о тројници Хрвата, Жиги Хирши, поручнику-побочнику 26. карловачке пучко-устаничке пјешачке пуковније, Славку Матичевићу, натпоручнику 78. пјешачке пуковније и Иви Малини, причувном поручнику 27. сисачке домобранско-пјешачке пуковније. Први је погинуо 26. новембра код Обреновца, други на Гучеву, а трећи приликом прелаза реке Дрине. Загребачке новине од 12. децембра 1914. године, док увелико траје офанзива српске војске, објављују фоторепортажу „Борбе око Београда“¹⁷ са 39 слика и потписом „Аустроугарске чете довлаче топове на позиције јужно од Београда“. На језуитском тргу у Загребу приказан је српски топ кога је, наводно, запленила 53. пјешадијска пуковнија у борби са Србима. Бројни извори потврђују да су Хрвати уз Немце, Мађаре и Словенце били најоданији аустроугарској војсци и да су они често слати тамо где су се водиле одлучујуће борбе, изложени великим губицима. У саставу бројних јединица Хабсбуршке монархије у високом проценту су били припадници хрватског народа. У једном извештају који је објавио „Сарајевски лист“ 17. августа 1914. године, у опису борби у Србији пише: „Нарочито заслужује да се спомене вараждинска пјешачка пуковнија број 16, чији су часници и војници уз најтеже околности са старом прокушаном жилавом храброшћу увијек Цару вјерних Хрвата јуришали до побједе“. Шеснаести вараждински пук је у више наврата проглашаван међу најбољим јединицама у аустроугарској војсци и он је иза себе имао војничку традицију дугу више столећа, почев од оснивања 1538. године, од када је са прекидима учествовао у 123 битке широм Европе. Када је нападнута Србија, у недељнику „Странка права“ у Вараждину објављен је коментар „Живјели наши јунаци“, у коме се велича 16. вараждински пук, чије јунаштво описује берлинска, бечка и будимпештанска штампа, уз подсећање: „Познато нам је, да је славна 16. вараждинска пуковнија расејала своје кости и славу од Напуља па до балтичког мора, од Атлантског Океана, па до Припетјевих мочвара“.¹⁸ У истом броју, у оквиру извештаја „Ратни успјеси на српском земљишту“, описује се фортификација Дрине 14. августа 1914. и освајање Шапца и Лознице, у чему одлучујућу улогу имају чете 16. вараждинског пука, за који се каже: „Наши Вараждинци борили су се управо дивним јунаштвом. Појединци, а и читави одјели одликовали су се правим презирањем смрти, те јуришали ванредним јунаштвом и успјехом...“.¹⁹ Ова

14 Исто.

15 *Sarajevski list*, 17. kolovoz 1914.

16 *Ilustrovani list*, br. 52, 24. prosinca, Zagreb, 1914.

17 *Ilustrovani list*, br. 50, 12. prosinca, Zagreb, 1914.

18 „Živjeli naši junaci“, *Hrvatsko pravo*, 22. kolovoz 1914, Varaždin, god. I, br. 9, стр. 1.

19 Исто, стр. 2.

елитна хрватска јединица мобилисана наредбом од 26. јула 1914. године бројала је 2.322 војника који су кренули из Бјеловара на српско ратиште. Инвазија аустро-угарских трупа према Србији започета је форсирањем реке Дрине, између Лознице, Зворника и Лешнице у раним јутарњим сатима 12. августа 1914. године, када је кључни задатак добио 16. вараžдински пук, да у што краћем року искористи снагу ватрене моћи и пређе на територију Србије којој је објављен рат, односно „да преко оштро пажене ријеке стави ногу на непријатељско земљиште“.²⁰ Наилазећи на снажну одбрану српске војске на Дрини, као важном стратешком месту, у нападима који су заустављани контранападима, лично се укључио пуковник Будинер, „док најзад око шест сати у јутро не сломише Вараžдинци и последњи отпор непријатељске обалне одбране“.²¹ Своју пожртвованост показали су припадници 16. пука после битке на Дрини и у борбама са српском војском у Шапцу, Лешници и Лозници. У овим борбама истакао се и 53. загребачки пук, 39. артиљеријски пук и 42. домобранска дивизија. Пук је био под заповедништвом пуковника Рејмонда фон Будинера, који је дошао из Беча да би преузео команду над јединицом у Бјеловару, свечано дочекан од локалних представника власти. У рату су била и три Будинерова брата, потпуковник Рудолф Будинер, мајор Густав Будинер и капетан Драгутин Будинер.²² Седам дана од преласка Дрине, 19. августа Будинер је рањен, пребачен у болницу под драматичним околностима, да би 1916. добио нову дужност, команду над бригадом и због стечених војничких заслуга 1917. унапређен у чин генерал-мајора.²³ Будинер је био заповедник 16. пука 21 месец, и говорећи с поносом о јединици којом је командовао наглашава да је један разарач добио по њој име.²⁴

До 29. децембра 1914. године на српском фронту пук је имао губитке – 22 официра, 20 заставника и кадета и 965 војника. До краја рата 16. пук је имао 2.416 погинулих, умрлих и несталих војника.²⁵ За ратне заслуге у Србији, Галицији и Буковини, на италијанском и руском ратишту до 20. октобра 1918. године пук је добио 488 одликовања, од чега 131 одликовање официрима и 357 војницима.²⁶

20 Prijelaz preko Drine varaždinske pješачке pukovnije br. 16, mjeseca kolovoza, *Hrvatsko pravo*, br. 20, 19. svibnja 1917, стр. 1-2.

21 Исто.

22 *Narodne novine*, 12. rujan 1914.

23 *Hrvatsko pravo*, 1. prosinac 1917.

24 *Hrvatsko pravo*, 10. lipanj 1916.

25 Dubravko Habek, Vladimir Strugar, *Mortalitet 16. varaždinske pukovnije u Velikom ratu 1914-1918, Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 194-1918*, Varaždin, 2014, стр. 108 – 119.

26 Исто, стр. 102.

ПРИПРЕМЕ И РАТ БОШЊАКА ПРОТИВ СРБИЈЕ

Близина Србије и могућност благовремене мобилизације условили су да је командант Балканске војске Оскар Поћорек у ратна дејства укључио и босанске пукове. Окупацијом Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, муслимански народ је са резигнацијом гледао на нову власт, туђу по вери, култури и устројству државе. Годинама је Монархија својим односом и бројним мерама придобијала муслимане да они постану лојални поданици и поуздани војници, али то није био лак пут. Противећи се одлукама Берлинског конгреса 1878. године о Босни и Херцеговини, муслимански побуњеници, подржани појединим турским гарнизонима дочекали су аустроугарску армију са оружјем у руци. У борбама је учествовало око 13.000 војника Монархије против 6.000 муслиманских побуњеника, чији отпор је сломљен тек после три месеца. Монархија је чинила напоре да муслимански народ политички придобије дајући му различите уступке и не спроводећи аграрну реформу у корист српског народа као већинског. У почетку босанско-херцеговачке јединице формално-правно нису биле део аустроугарске војне силе, већ су биле задужене да чувају јавни ред и мир на подручју Босне и Херцеговине све док нису постале ударна пешница Аустроугарске војске, чему је највећи допринос дао војни закон за БиХ од 11. августа 1912. године, донет четири године после анексије. За идентитет босанских јединица које су биле састављене од муслиманског, српског и хрватског народа значајан дан представља увођење војне корачнице „Die Bosnischen kammen“ (Бошњаци долазе), коју је 1895. године компоновао Штајерац Едвард Вагнер (1863-1936), вођа оркестра друге босанско-херцеговачке регименте у Грацу²⁷.

Војници из Босне и Херцеговине 1894. били су распоређени у четири регименте. Прву регименту је чинила Сарајевска регија са регрутним центром у Бечу, Другу регименту - Бањалучка регија са регрутним центром у Грацу, Трећу регименту - Тузланска регија са регрутним центром у Будимпешти и Четврту регименту - Мостарска регија са регрутним центром у Трсту. После анексије 1908. године формиране су и друге војне формације, а током рата основана је пета, шеста, седма и осма регимента. Све оне су носиле назив бошњачке регименте, иако су у њима били и војници српске и хрватске националности. Њихова униформа је била: „Свјетлоплави капут с црвеним крагнама (карактеристичне боје босанскохерцеговачких јединица) и жута дугмад (од мједи) с бројевима батаљона, а касније, од 1884. и бројевима регименте, свијетлоплаве панталоне и плавосиви

27 Werner Schachinger, *Bošnjaci dolaze 1879-1918 – Elitne jedinice u K.und.K. armiji*, Cambi, Lovran, 1996, стр. 25-26.

огртач, као и кацига, а за официре муслиманске вјере – црвени фес с плавим чуперком, чинили су од обичног официра сјајну фигуру живих боја. Људство је у доњем дјелу било нешто друкчије одјевено. Носили су турске чакшире у облику широких панталона до кољена и докољенице. Обоје наравно, свјетлоплаво, а муслимани су имали свој црвени фес. У почетку су само верници покривали главу фесом, али су послје и сви припадници босанскохерцеговачких трупа. Само је официрима остао слободан избор између феса и капе²⁸. Аустроугарска је још пре мобилизације Бошњака добро проучила њихове обичаје, навике, исламску вероисповест, како не би повредила њихова верска осећања и веровања. Кухиње за војнике исламске вероисповести су биле посебно одвојене од православних, са посебним прибором и правом на молитву. Заклетва Бошњака је била: „Заклињем се Богу Свемогућем да ћу бити одан Његовом Величанству цару и краљу Францу Јозефу Првом и да ћу следити сва наређења мени претпостављених и виших, чак и у животној опасности“²⁹. Такође су имали право и на верску службу у војсци, као и војници - припадници католичке, православне и јеврејске вере. Пред крај 1917. године босанскохерцеговачке трупе су имале око 300.000 војника, а степен мобилизације у БиХ је износио 17,2 одсто.

Врховна команда аустроугарске војске је према „Златној књизи“, у којој се налазе имена носилаца златне медаље за храброст, доделила 106 признања војницима и официрима босанскохерцеговачких пукова. Медаље од чистог злата добила су 63 муслимана³⁰, Хрвати 38, а само пет Срби. У Првом светском рату босанскохерцеговачким пуковима додељено је укупно 33.318 златних, сребрних и бронзаних медаља, а Други босанскохерцеговачки пук са 42 златне медаље је апсолутни рекордер по броју златних медаља у аустроугарској војсци.³¹

Задојен мржњом према Србима, муслиман Адемага Меших (1868-1945)³², почетком Првог светског рата, бојећи се напада из Србије, сопственим средствима организовао је добровољачки корпус од 450 бораца за заштиту границе на Дрини.

28 Исто, стр. 22.

29 Исто, стр. 16.

30 За муслимане који су заклетву полагали над Кураном, а мртве сахрањивали као шехиде, коване су посебне медаље, другачије од медаља за хришћанске војнике, без ознаке крста, како не би била повређена њихова верска осећања.

31 Сваке године поводом важних датума из Великог рата у Аустрији се обележава учешће бошњачких регименти, уз званично присуство војне делегације БиХ, како би се истакла државотворност Бошњака.

32 Рођен у Тешњу 1868. године у угледној трговачкој породици. Завршио је средњу муслиманску школу – медресу у Травнику. Пре Првог светског рата био је на челу Муслиманске напредне странке од 1908. и посланик Босанског земаљског сабора који је заседао од јуна 1910. до почетка јула 1914. године. Био је заговорник јединства Хрвата – католика и Хрвата муслимана, због чега је Муслиманску напредну странку развијао у духу хрватства, што је наставио и у Краљевини Југославије као члан Југословенске муслиманске организације. Био је власник Исламске штампарије

Многи бошњачки и хрватски теоретичари формирањем БиХ и Хрватске у својим делима врше рехабилитацију Адемаге Мешића прикривајући његову злочиначку улогу у Првом и Другом светском рату, приказујући га као добротвора, хуманисту и теоретичара који повезује „хрватску и муслиманску обалу“. Његове идеје се користе као везивно ткиво у градњи тзв. бошњачког идентитета.

Муслимани су били фанатично одани војници Монархије, али су од њих створене и нередовне трупе, заштитни одреди – шуцкори, које је сачињавало неколико хиљада људи из домаћег муслиманског становништва, а који су постали „носиоци незаконитих репресивних мера“³³ против српског народа.

Дајући мишљење о шуцкорима³⁴, у предговору Ћоровићевог дела „Црна књига“ Војислав Максимовић истиче: „Први светски рат је избацио још један риједак злочиначки феномен, а то су шуцкори полувојне, а према Србима патолошком мржњом надојене злочиначке скупине, регрутоване, са знањем и циљем власти, претежно из муслиманског и хрватског олоша. Оне су вођене освједочене српским злотвором Адемагом Мешићем из Тешња, касније доглавником Анте Павелића. У Ћоровићевој Црној књизи има веома много примјера шуцкорског бестијалног понашања, а на основу свједочења преживјелих и аутентичних докумената, који су писцу већ били доступни“.³⁵

Српско становништво у Источној Босни је било изложено терору не само од аустроугарских власти и војске, већ и од бројних локалних муслиманских група, које су се прикључивале аустроугарској војсци као добровољци поред оних који су већ били мобилисани. У извештају упућеном команди Ужичке војске од стране Шумадијске дивизије другог позива 22. септембра 1914. године у 18,30 часова се каже: „Иако се на просторији пред фронтом ове дивизије протерују омања непријатељска одељења, ипак она, на даљој просторији, удружена са Муслиманима, успевају да пале српска села и да убијају незаштићено становништво. До сада су

и донатор бројних листова промуслиманске и прохрватске оријентације: „Бехар“, „Огледало“, „Муслиманска свијест“, „Хрватска свијест“. Већи број најближе родбине Адемаге Мешића служио је у босанско-херцеговачким региментама у Првом светском рату и у усташкој власти НДХ. Као доглавник Анте Павелића у Независној држави Хрватској све до краја рата активно је радио на афирмацији муслимана као дела хрватске нације, правећи разлику између вере и нације. После бекства са члановима владе НДХ британске власти га испоручују југословенским властима. Као ратни злочинац осуђен је 1. јуна 1945. године на доживотни затвор. Умире 5. јула 1945. године у затворској болници логора Стара Градишка. Види: Sakib Kurtić, *Adem-aga Mešić u svom vremenu*, Sejtarija, Tešanj, 2004.; Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998.; Nada Kisić Kolanović, *Ademaga Mešić i hrvatska nacionalna ideja 1895-1918. godine*, ČSP, br. 3, Zagreb, 2008.

33 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Стубови културе, Београд, 2004, стр. 88.

34 Нем. *Schutzkorps* – припадници аустроугарских заштитних одреда.

35 Владимир Ћоровић, *Црна књига – Патње Срба Босне и Херцеговине у време светског рата 1914-1918*. (Предговор проф. др Војислава Максимовића), Удружење ратних добровољаца 1912-1918, Требиње, 1996.

по селима побили око 40 сељака и две жене. Сви ови незаштићени сељаци из с. Соколовића, Кустурица итд. моле и траже, да им се изда оружје ради одбране. Пошто имам и доста Срба из аустријске војске добеглих у штаб, те сам наредио, да се из Кремана пошаље 160 пушака са потребном муницијом ради раздавања мештанима и Србима. Али, пошто ће бити још пријављених, молим, да исте упућујем у Вишеград, где да их одређено лице из Ужичке војске снабде са оружјем, обучи и упути ради одбране свога огњишта.³⁶ У извештају Ужичке војске која је имала стратешки значај у операцијама на Дрини и Југоисточној Босни указује се да су муслимани учествовали као допуна аустроугарским трупима. Ужичка бригада је борбе водила половином септембра 1914. око Пашиног брда, на Златову (к. 992) и код села Осмаче са деловима 23. ландверског пука који је био ојачан „наоружаним жандармима, финансима и мештанима муслиманима“.³⁷

СРБИ КАО ПРИПАДНИЦИ АУСТРОУГАРСКЕ ВОЈСКЕ

Аустроугарска и немачка војна команда су користиле сваку прилику да кроз штампу, публицистику и давањем ордења војницима истакну мултикултуралност њихове војске и оданост Цару и Монархији, посебно ако су јунаштво показивали поданици Монархије. У више публикација се помиње име једног Србина - Гојкомира Глоговца³⁸, о коме је створен мит, јер је као заповедник митраљеског одељења Трећег батаљона 2. босанско-херцеговачке регименте „у борбама на Љигу и планини Суворор остварио таква достигнућа да му је годинама касније цар Карл Први додијелио витешки криж војног ордена Марије Терезије“³⁹, што је била само једна од бројних борби у којима се истакао. Рат је Глоговца дочекао са службом у Бања Луци у Трећем батаљону 12. планинске бригаде у саставу Друге босанскохерце-

36 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књ. II* 1914, Други период операције – Битка на Дрини (I-III део), Издање Главног Ђенералштаба, Београд, 1925, стр. 368.

37 Исто, стр. 2018.

38 Рођен је 25. новембра 1883. године у Билећи, а после смрти оца који је био порески службеник, још као дете, послат је у војну школу у Сарајево, затим у Марибор, где завршава војно школовање. У Босанско-херцеговачку пешадијску регименту бр. 2 чије је седиште било у Грацу, распоређен је 18. августа 1904. године на место кадета – официрског заступника. Поред стицања војних знања био је добар гимнастичар, мачевалац, пливач и бициклиста. Поред хрватског одлично је владао немачким и русинским језиком. Због своје самовоље и непоштовања војничке дисциплине два пута је кажњаван, али је 16. априла 1914. године наредбом команде Батаљона бр. 83 писмено похваљен као руководилац подофицирске обуке. Види: Werner Schachinger, *Bošnjaci dolaze 1879-1918 – Elitne trupe K. und K. armiji*, Cambi, Lovran, 1996, стр. 254.

39 Werner Schachinger, *Bošnjaci dolaze 1879-1918 – Elitne trupe K. und K. armiji*, Cambi, Lovran, 1996, стр. 253-256.

говачке регименте. После борби у Србији, где је у околини Љига у једном кризном тренутку Колубарске битке као митраљезац убио око 400 српских војника, његова јединица је пребачена на италијански фронт где се прославила у борбама на Сочи и у освајању Монте Сан Мичелеа 21. јуна 1915. године. У нападу на Монте Мелету бошњачка регимента је претрпела велике губитке, али је његова митраљеска јединица била ударна песница приликом победе. На Сочи је остао све до јуна 1917. године, када је премештен у резервни кадар у Лебринг код Граца. У то време је лечен од грознице, али је вршио обуку митраљеских водова који су се показали веома ефикасним приликом борби и освајања рововских упоришта. У наредби која је објављена 14. августа 1917. године у Службеном гласнику *K. und K.* армије бр. 157 „Постао је витез војног одреда Марије Терезије, највишег војног одреда Аустро-Угарске Монархије, чији је велики мајстор био Цар“⁴⁰, о чему је уприличена посебна свечаност на којој је учествовао и поручник оклопњаче Готфрид Банфиелд, водитељ авио-станице Трст. Гојкомир Глоговац је поред чина капетана постао и мађарски барон. Од средине септембра 1917. године био је у Белом Потоку код Београда руководећи обуком јуришних трупа аустроугарске војске Источног корпуса. Поново је ратовао са Италијанима у саставу бошњачке регименте која је имала велике губитке, да би у јулу 1918. са Источним корпусом послат на албанско ратиште, где је због испољене храбрости добио пет одликовања. Формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца био је официр у Пешадијској регименти бр. 1 у Карловцу, али је убрзо дошао у сукоб са старешинама због своје прошлости, због чега је напустио војну службу и преселио се у Аустрију. После лечења од туберкулозе умро је у Будимпешти 1. марта 1922. године.

Српски поданици у аустроугарској војсци су били под посебним третманом, али је са пажњом праћен њихов сваки војнички чин храбрости који би говорио о хармонији *K. und K.* армије. У загребачком „Обзору“ под насловом „Јуначки Србин у нашој војсци“ преноси се текст из немачког листа „Zeit“⁴¹: „Међу нашим војницима који се истакоше у војни против Руса треба особито споменути каплара Бранка Цигурског. Он је у три битке правим презиром смрти послуживао макинске пушке и уза сву бројчану премоћ непријатеља успјело му је себе и своје другове спасти. Био је два пута рањен и опет пошао у бој. Уза све то што је био рањен у лијеву руку која му је била обнемогла подузимао је и управљао са махинском пушком својом десницом. Сада је поново рањен, али ипак није хтио да га одвезу у болницу. Силомице га санитарске службе онамо одвукоше а тамо је добио превишње одликовање. Тај је јуначки војник, а по својем срцу за цијело један од најбољих

40 Исто, стр. 255.

41 Пажљивим читањем текста може се поставити питање његове истинитости, с обзиром да се не наводи из које је јединице каплар Цигурски, чије се јунаштво описује, нити се види из ког места Монархије је мобилисан у аустроугарску војску.

синова монархије“.⁴²

Укидањем Војне крајине, после сламања опсаде Беча, између 1871. и 1873. године, угасиле су се и смањиле многе привилегије личких Срба. Јединице Војне крајине бивају расформиране, а наведено подручје се ставља под управу угарске и хрватске управе, чиме више српски војни обвезници нису били потчињени само војној управи Беча. Срби нису прихватили унијаћење као православни народ и нису били обавезни да плаћају порез католичкој цркви. Објавом рата Србији после атентата у Сарајеву појачана је мржња према личким Србима, а заступа се и теза да су лички Срби „Хрвати православне вере“. Са подручја Лике, Кордуна, Баније, Славоније и Далмације мобилисано је око 60.000 Срба.⁴³ Потомци Срба из Војне крајине, са подручја Лике и Крбаве били су мобилисани у 79. пешадијски пук, као део 36. пешадијске дивизије у саставу 13. пешадијског корпуса са седиштем у Загребу; они су упућивани у рат против Србије.

Постоје различите процене о учешћу Срба из Хрватске у нападу на Србију: „За рат против Србије на подручју Хрватске је 1914. године мобилисано 72.000 људи, од чега 30.000 Срба. Та се популација у повољним приликама предавала и прибегавала на српску страну. Један део је пао у руско заробљеништво, из кога су ступали у српске добровољачке јединице и одатле упућивани на Солунски фронт“.⁴⁴

Међу заробљеним војницима у Церској и Колубарској бици било је српских војника из Лике који су тражили да се укључе у добровољачке одреде на страни Србије, као и исељеници из Америке и Канаде. Уколико би неко желео да постане добровољац, морао је према Међународном праву да потпише изјаву да ступа у добровољце, и обавезно да положи заклетву Краљевини Србије. У изјави коју је потписао Ђуро П. Станић, који је између 18. и 19. августа 1914. пребегао у Дринску дивизију писало је: „Ја доле потписани пристајем да ступим у редове српске војске као добровољац, по својој сопственој жељи и да у војсци останем до свршетка рата, без обзира на последице које би ме могле евентуално снаћи као бившег војника – фелдвебла аустроугарске војске и државе. У потпису име Ђуре П. Станића из Ивакуше, срез Бриње. Његову изјаву дату у Крагујевцу потврдила су двојица сведока Петар Лончар и Милан Смиљанић“.⁴⁵ Преласком преко Албаније и повлачењем из Србије упућен је позив добровољцима да се пријаве у редове српске војске, шаљући у различите државе и своје емисаре који су врбовали војнике да буду добровољци. О спремности Срба – Личана да се боре за Србију говори податак да је од укупног броја добровољаца, из Лике, Кордуна, Баније и

42 *Obzor*, br. 337, Zagreb, 6. prosinca 1914.

43 Види: Душан Узелац, *Срби Лике као добровољци у Првом светском рату – Солунски добровољци*, Беокина, Београд, 2008, стр. 31.

44 Исто, стр. 37.

45 Исто, стр. 105.

Далмације било 20 одсто Срба или 8.000 добровољаца. Број Срба – добровољаца пристиглих из Америке у Солун био је између 4.266 и 5.673, док је Хрвата било само 121 и Словенаца 16.

Према извештају министра војске од 5. фебруара 1918. од укупно 21.116 добровољаца, из Лике, Кордуна и Баније било је 4.520, из Босне и Херцеговине 6.333, Славоније 1.238, Далмације 445, Црне Горе 219, Словеније 128 и Чешке 179 добровољаца.⁴⁶

САВРЕМЕНИ ПОГЛЕД НА УЧЕШЋЕ ХРВАТА У ВЕЛИКОМ РАТУ

Крајем XX века и поводом јубилеја Великог рата у Хрватској се почела озбиљније проучавати улога хрватских јединица у оквиру аустроугарске војске, бавећи се судбином појединих војних формација на српском, руском и италијанском ратишту, величањем храбрости хрватских војника и њихових заповедника. У нападу на Србију прећуткују се злочини над цивилним становништвом. Једна од елитних хрватских јединица у Првом светском рату била је 42. домобранска дивизија, познатија као „Вражја дивизија“, која се састојала од 83. пешадијске бригаде са седиштем у Загребу и 84. пешадијске бригаде са седиштем у Осијеку. Загребачку бригаду су чиниле 25. загребачки и 26. карловачки пук, а 84. пешадијску бригаду 27. сисачки и 28. осјечки пук. Ова јединица је била под командом подмаршала Стјепана Саркотића у саставу Тринаестог корпуса, као део Пете аустроугарске армије. „Вражија дивизија“ је код Зворника прешла Дрину 13. августа 1914. године, са задатком да штити бок Пете армије и да спречи продор српске војске према Сарајеву. У почетку је ова јединица имала успех долазећи све до Беле Цркве, али је 26. августа добила наређење да се повлачи због неуспеха 8. чешког корпуса. Последња је напустила територију Србије и одиграла је кључну улогу у борбама код Лознице, осигуравајући одступницу осталим аустроугарским јединицама. У другој офанзиви 13. септембра 1914. године јединица је имала „изнимно тешке и успјешне борбе на планини Гучево, по којима се прославила“.⁴⁷

Међу хрватским пуковима у рату против Србије, у првој и другој офанзиви 1914. године била је запажена улога 79. пешадијског пука Заједничке војске „Гроф Јосип Јелачић“ из Оточца. О овој јединици познатијој као „Јелачићевци“ постоји изворна архивска грађа у Аустријском државном архиву (Österreichisches Staat-

46 Исто, стр. 108.

47 Dinko Čutura, *Uloga i značenje 42. domobranske divizije u prvoj i drugoj Potiorekovoј ofenzivi*, Znanstveni skup 1914 – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-ugarskoј monarhiji, Hrvatski institut za povijest, Matica Hrvatska, od 14. do 17. listopada 2014, стр. 24.

sarchiv – Kriegsarchiv) и Хрватском државном архиву у Загребу, са листом губитака и матичном књигом умрлих.⁴⁸

Хрватски домобрани и регименте су ратовали у Србији, у Галицији против Русије, на Сочи против Италије и у мањем обиму на другим бојиштима, према одлуци команде аустроугарске војске. Мобилизација и упућивање на фронт зависило је од административне везаности за аустријски и угарски део Монархије.

У публицистици и истраживањима хрватских аутора седамдесетих година прошлог века и поводом обележавања столећа Великог рата, истиче се да је у рат мобилисано око 500.000 хрватских бораца и да су губици износили 20 одсто, или око 100.000 жртава.⁴⁹ Међутим, како примећује А. Јакир, последња истраживања показују „да се процењује да је страдало око 137.000 војника из Хрватске на разним бојиштима, а још око 109.000 углавном цивила, умрло је од разних епидемија и глади“⁵⁰, а многи су умрли од епидемије шпанског грипа. Ако се узме у обзир подручје читаве Монархије, где су живели Хрвати, „тадашње Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације те Босне и Херцеговине онда се сматра да је укупно у Првом свјетском рату погинуло око 190.000 људи“⁵¹, док Иво Голдштајн процењује да је страдало око 137.000 војника и 109.000 цивила.⁵²

У радовима више хрватских историчара се с поносом наглашава да је висока заступљеност Хрвата на највишим војним функцијама аустроугарских армија, са чиновима фелдмаршала, генерал-пуковника, генерала пешадије, генерала коњице и генерала артиљерије. У војној елити од 178 команданата само у прве две године Великог рата, било је 11 високорангираних официра хрватске војске: генерал пешадије Стјепан Богат, фелдмаршал Светозар Боројевић⁵³, ге-

48 Nikola Tominac, 79. *pješačka pukovnija zajedničke vojske „Grof Josip Jelačić“ u pohodu na Srbiju*, Znanstveni skup 1914 – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-ugarskoj monarhiji, Hrvatski institut za povijest, Matica Hrvatska i dr, od 14. do 17. listopada 2014, стр. 26.

49 Види: Josip Horvat, *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914 – 1918*, Stvarnost, Zagreb, 1967; Slavko Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Nakladničko trgovačko društvo „Mato Lovrak“, Zagreb, 1998; Skupina autora, *Hrvatska povijest*, II knjiga, Školska knjiga, Zagreb, 2005; Hrvoje Kekez, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010; Filip Škiljan, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji, 1914 – 1918*, Split – Dubrovnik, 2014; Filip Novosel, *Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata*, Scrinia slavonica br. 10, 2010.

50 Aleksandar Jakir, *Prvi svjetski rat i Hrvati*, стр. 7. Интернет: http://www.academia.edu/36650626/Prvi_svjetski_rat_i_Hrvati_me%C4%91u%C5%BEupanijski_skup_2015.docx

51 Исто, стр. 7.

52 Види: Ivo Goldštajn, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.

53 Светозар Боројевић (1856 – 1920) је био фелдмаршал аустроугарске војске, са титулом угарског племића. Није био Хрват, пореклом је из српске православне породице. Уочи Првог светског рата, учествујући на заједничким маневрима Аустроугарске и Немачке добио је високи чин фелдмаршала-лајтнанта, као једини Јужни Словен. Команду над Трећом аустроугарском армијом преузео је 12. септембра 1914. године.

нерал пешадије Антон Липошчак, генерал артиљерије Стјепан Љубичић, генерал пешадије Иван Никић, генерал пешадије Лука Шњарић и генерал пешадије Мишел Тишљар.⁵⁴ Од 315 генерала Монархије и 17 адмирала, било је 30 генерала и два адмирала хрватске националности. Милан Емил Узелац⁵⁵ је био командант ратног ваздухопловства, адмирал Максимилијан Његован на челу ратне морнарице од фебруара 1917. до децембра 1918. године, генерал коњице Вилин Клобучар (1843–1924) био је заповедник Краљевског Угарског домобранства од 1907 до 1913. године, Павао Пухало (1856–1926) од 1913. године био је заповедник 5. војног корпуса у Братислави, генерал пешадије Максимилијан Чичерић (1865–1948), генерал-пуковник Стјепан Саркотић (1858–1939), био је командант главних домобранских јединица и војни управник Србије и гроф Иван Салис Севис (1862–1940), генерал-пуковник, командант 42. домобранске дивизије.

ЗАБОРАВЉЕНА ИСТОРИЈА И НОВИ НАРАТИВ

Масовно учешће хрватских јединица против Србије у школама није проучавано да се не би угрозило братство и јединство које је било интегративни идеолошки чинилац Савеза комуниста Југославије и СФРЈ, као и због тога што су Хрвати били на страни поражених у Великом рату.⁵⁶ Требало је историјски прикрити злочине Хрвата у борбама против Србије, јер су они асоцирали на улогу НДХ у организованом геноциду против српског народа, што није било пожељно у иконографији братства и јединства и вредностима социјалистичке Југославије. Ова тема је деценијама запостављана, али је формирањем независне државе Републике Хрватске 1991. године и етничким чишћењем Срба дошло до актуелизације хрватског учешћа у рату 1914–1918. године. Хрватски официри су се формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, „престројили“

54 Види: Tibor Balla, *Austrougarski generali hrvatskog podrijetla u prve dvije godine Velikoga rata*, znanstveni skup 1914 – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-ugarskoj monarhiji, Hrvatski institut za povijest, Matica Hrvatska, od 14. do 17. listopada 2014, стр.20.

55 Иако га хрватски историчари сврставају у хрватског официра, Милан Емил Узелац потиче из хришћанске православне породице, који је војну каријеру започео у Монархији, затим у Краљевини СХС, да би на крају 1941. године у НДХ организовао развој усташке авијације. После Другог светског рата осуђен је на две године затвора. Умро је у дубокој старости 1953.

56 Желећи да прикаже „јуначка дјела и трагичне смрти Хрвата у Великом рату“ хрватске новине „Вечерњи лист“ су 3. августа 2018. објавиле специјалну публикацију „Хрвати у Првом свјетском рату“, наглашавајући у најави да су „у рату учествовале хрватске повијесне личности Светозар Боројевић, Јосип Броз, Стјепан Радић“.

и из редова војске Монархије, њих 2590, постали „краљеви официри“, аболиране кривице за бројне злочине током рата почињене над српским цивилима. Већина њих у трећој промени униформи 1941. постали су официри НДХ, настављајући злочине које су започели над српским народом 1914. године.

У српској историографији мало је озбиљних студија о учешћу Хрвата, муслимана и Словенаца у аустроугарској војсци у биткама против Србије у Првом светском рату и на методолошки нов начин реактуелизације њихове улоге у контексту сецесионистичког разбијања СФРЈ и угрожавања српског националног интереса. О овој теми у Србији су углавном објављени публицистички и ретки научни радови, док су у Хрватској последњих година организовани бројни научни скупови посвећени Првом светском рату у којима се велича јунаштво хрватских официра и војника, као припадника Аустроугарске и оправдава рат против Србије. У трагању за својим недовршеним идентитетом, сличан однос према учешћу муслимана у Великом рату има савремена историја Бошњака која се фокусира на културу сећања удворништва према Аустрији и Немачкој.

Настојећи да свој нови национални идентитет афирмише на ревизији историје, хрватска власт чини велике напоре да успостави нови вредносни код према Великом рату, осуђујући атентат Гаврила Принципа у Сарајеву називајући га терористичким и великосрпским чином, стављајући знак једнакости између зараћених страна. Хрватске жртве пале на страни аустро-немачке војске, чије су државе безусловно признале Хрватску државу и распад СФРЈ, постале су, симболички посматрано, везивно ткиво у градњи културе сећања новог хрватског идентитета. О феномену танатополитике, када је смрт „не само биолошка и метафизичка чињеница, већ је и политичко-социјална институција“⁵⁷, опсежно је расправљао и Тодор Куљић. Он наглашава да у крупним политичким прекретницама и идејном расулу мртви постају „политичко оружје“⁵⁸. У таквим околностима на „новим светлим гробовима“⁵⁹ долази до грчевитог трагања „за мртвим из прошлости којима се приписују савремене пожељне вредности нације“⁶⁰, како би се успоставио образац емотивне хероизације патриота и демонизација издајника.

Такве екстремне тенденције су константно присутне у Хрватској и БиХ (без ентитета Републике Српске) заступањем тезе о великосрпском хегемонизму – пре Првог светског рата, за време Првог светског рата, током Другог светског рата (када је створена НДХ), стварањем прве и друге Југославије и последњих 27

57 Љубомир Тадић, *Загонетка смрти – смрт као тема религије и филозофије*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 91.

58 Тодор Куљић, *Танатополитика*, Чигоја Штампа, Београд, 2014, стр. 61.

59 Исто, стр. 60

60 Исто.

година од када је формирана Република Хрватска.⁶¹ О овом феномену који има не само социјално-историјски, већ и психолошко-митолошки дискурс Василије Крестић је закључио: „Током више од једног столећа из Хрватске су, све до данашњих дана, ширени гласови о тежњи Срба за стварањем Велике Србије и о великосрпским хегемонистичким намерама. То је био стални припев свих противсрпских иступа не само пред југословенском већ и пред светском јавношћу. Њима се Срби и Србија желе приказати као агресори великих територијалних апетита, али се и жели прикрити сопствена агресија и сопствене територијалне претензије на туђе етничке, државне и историјске територије“.⁶² Тезе о наводним великосрпским хегемонистичким намерама према другим народима, а не о сувереном праву на ослобођење и уједињење српског народа, су наслеђене од Аустроугарске, како би се у корену сасекла идеја о уједињењу и ослобођењу српског народа и Република Србија свела у границе Београдског пашалука.

ЗАКЉУЧАК

Догађаји из Првог светског рата и даље утичу на нашу историју и непосредно се одражавају на читав XX век и решавање српског националног питања. Упркос очекивањима да ће се Јужни Словени, поданици Монархије – Хрвати, муслимани и Срби прикључити војсци Краљевине Србије, они су били ударна пешница армија аустроугарске монархије, ратујући у Србији и чинећи бројна злодела над војницима и цивилним становништвом. О степену њихове оданости током рата сликовито говори податак да је од 315 генерала Монархије и 17 адмирала било 30 генерала и два адмирала хрватске националности. Босанскохерцеговачким пуковима додељено је укупно 33.318 златних, сребрних и бронзаних медаља, а Други босанскохерцеговачки пук са 42 златне медаље био је апсолутни рекордер

61 У давању легитимитета стицању независности Републике Хрватске током сецесионистичких активности разбијања СФРЈ у којима су прогони и одузимање конститутивности српском народу били наставак усташке политике НДХ, већина хрватских историчара о статусу две Југославије говори као о манипулативном инструменту за стицање хрватске независности. Један од хрватских аутора Љубомир Антић (1916-2015), који је повезао свој теоријски и политички рад, истиче: „Хрватима је Југославија била потребна да би у њој сачували Хрватску, Србима да би проширили Краљевину.“ Хрватима је Југославија била само „излаз за нужду, при чему су одглумили југословенство“, као изнуђен корак у стварању независне државе, што говори о неискрености братства и јединства од стране хрватског народа. Наведене тезе су израз ставова већине хрватских аутора, јер је овај историчар био универзитетски професор, новинар, саборски заступник и директор хрватске агенције Хине. Види: Ljubomir Antić, *Prvi svjetski rat i hrvatsko jugoslovenstvo*, Hrvatska revija, broj 3, 2014.

62 Василије Ђ. Крестић, *Великосрпске претензије на Војводину*, Зборник о Србима у Хрватској, стр. 7 – 8, САНУ – Одбор за историју Срба у Хрватској, Београд, 2017, стр. 7.

по броју златних медаља у аустроугарској војсци. Ратујући под туђим заставама и командама, за стране интересе, бошњачки фактор се од Дејтонског споразума и стварања БиХ, у међународној јавности представља као поданик окупаторске војне силе, са културом сећања која се везује за учешће у рату на страни Турске, Аустроугарске и Немачке.

Истина о масовном учешћу Хрвата и Бошњака у Првом светском рату у СФРЈ годинама је прикривана, да би се у име одбране братства и јединства и идеологије Савеза комуниста Југославије избегла конфронтација међу југословенским народима. У име хармонизације етничких односа, у првој Југославији насталој снагом српског оружја никада ни један заповедник, официр хрватске и бошњачке националности није одговарао пред судом нове државе за злочине почињене у Првом светском рату против Србије.

У перцепцији свог учешћа у Великом рату током разбијања СФРЈ поданици Монархије – Хрвати и муслимани се идеолошки трансформишу и њихова улога се дизајнира кроз нови наратив, као део позитивног историјског идентитета, кривоворењем чињеница и ревизијом историје, као бораца који су се борили за своје нове државе, Хрватску и Босну и Херцеговину, минимизирајући своју улогу окупатора и војника на страни поражених.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић Иво, *Романи (На Дрини ћуприја)*, Лагуна, Београд, 2014.

Дедијер Владимир, *Јосип Броз Тито – Прилози за биографију*, Култура, Београд, 1952.

Ђоковић Милорад, *Трагика Петра Кочића*, Библиотека „Димитрије Туцовић“, Лазаревац, 2016.

Животић Александар, *Хрватско домобранство у Србији 1914*, Зборник Матице српске за историју, Матица српска, Нови Сад, 2015.

Ивановић Н. Јован, *Преписка Кочићева*, Народна библиотека „Зворник“, Зворник, 2018.

Кочић Петар, *Кроз међаву – изабране приповетке*, Завод за уџбенике, Београд, 1999.

Куљић Тодор, *Танатополиика*, Чигоја Штампа, Београд, 2014.

Колектив аутора, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књ. II 1914*, Други период операције – Битка на Дрини (I-III део), Издање Главног Генералштаба, Београд, 1925.

Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Стубови културе, Београд, 2004.

Тадић Љубомир, *Загонетка смрти – смрт као тема религије и филозофије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

Ђоровић Владимир, *Историја српског народа*, Глас српски, Бања Лука, 1997.

Узелац Душан, *Срби Лице као добровољци у Првом светском рату – Солунски добровољци*, Беокига, Београд, 2008.

Antić Ljubomir, „Prvi svjetski rat i hrvatsko jugoslovenstvo“, *Hrvatska revija*, број 3, 2014.

Balla Tibor, *Austrougarski generali hrvatskog podrijetla u prve dvije godine Velikoga rata, znanstveni skup 1914 – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austrougarskoj monarhiji*, Hrvatski institut za povijest, Matica Hrvatska, од 14. до 17. listopada 2014.

Čutura Dinko, *Uloga i značenje 42. domobranske divizije u prvoj i drugoj Pottiorekovoј ofenzivi*, Znanstveni skup 1914 – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-ugarskoј monarhiji, Hrvatski institut za povijest, Matica Hrvatska, од 14. до 17. listopada 2014.

Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998.

Goldštajn Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.

Habek Dubravko, Vladimir Strugar, *Mortalitet 16. varaždinske pukovnije u Velikom ratu 1914-1918, Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914-1918*, Varaždin, 2014.

Horvat Josip, *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914-1918*, Stvarnost, Zagreb, 1967.

Kisić Kolanović Nada, *Ademaga Mešić i hrvatska nacionalna ideja 1895-1918. godine*, ČSP, br. 3, Zagreb, 2008.

Kekez Hrvoje, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.

Kurtić Sakib, *Adem-aga Mešić u svom vremenu*, Sejtarija, Tešanj, 2004.

Novosel Filip, „Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske за vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Scrinia slavonica*, Vol. 10, No. 1, 2010.

Pavičić Slavko, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Nakladničko трговачко друштво „Mato Lovrak“, Zagreb, 1998.

„Prijelaz preko Drine varaždinske pješačke pukovnije br. 16, мјесеца колотова“, *Hrvatsko pravo*, br. 20, 19. свибња 1917.

Schachinger Werner, *Bošnjaci dolaze 1879-1918 – Elitne jedinice u K.und.K. armiji*, Cambi, Lovran, 1996.

Skupina autora, *Hrvatska povijest*, II knjiga, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Tomas Najdžel, Babac Dušan, *Armije na Balkanu 1914-1918*, Evoluta, Beograd, 2006.

Tominac Nikola, *79. pješačka pukovnija zajedničke vojske „Grof Josip Jelačić“ u pohodu na Srbiju*, Znanstveni skup 1914 – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i

Austro-ugarskoj monarhiji, Hrvatski institut za povijest, Matica Hrvatska i dr, od 14. do 17. listopada 2014.

Škiljan Filip, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji, 1914-1918*, Split – Dubrovnik, 2014.

Новине и интернет извори:

Aleksandar Jakir, *Prvi svjetski rat i Hrvati*, Интернет: http://www.academia.edu/36650626/Prvi_svjetski_rat_i_Hrvati_me%C4%91u%C5%BEupanijski_skup_2015.docx.

Пужемонт, 1915.

Hrvatsko pravo, 1914, 1916, 1917.

Ilustrovani list, 1914.

Narodne novine, 1914.

Obzor, 1914.

Sarajevski list, 1914.

Scrinia slavonica, 2010.

Večernji list, 2018.

*Milorad Djoković*⁶³

CROATS AND MUSLIMS IN THE GREAT WAR AGAINST SERBIA AND THE NEW DESIGN OF THEIR IDENTITY

Abstract

By synthesizing different sources, applying modern methodology and comparing different contents, the paper analyzes the participation and actions of the subjects of the Monarchy - Croats, Muslims and Serbs in the First World War against Serbia, considering various aspects of propaganda and military aggression against Serbia. In addition to discussing the key military formations that were mobilized in the war against Serbia, the author deals with the operations of elite units and their command staff, citing the names of the main Croatian commanders of the Austro-Hungarian army. The research uses Croatian and Bosnian press, valuable testimonies about war operations against Serbia. Special attention is paid to the preparation of Muslims for military service in the Monarchy and the creation of unconditional military servitude, which led to the fact that Bosnian regiments have the largest number of medals in the Monarchy. In the perception of their participation in the Great War, Croatian and Bosnian historiography explain and design the role of their soldiers in the Monarchy as part of a new narrative, giving it a positive historical identity, falsifying facts and revising history, all in the function of new statehoods of Croatia and BiH, which were created by the secession and disintegration of the SFRY.

Keywords: World War I, Habsburg Monarchy, Croatian regiments, Bosnian regiments, thanatopolitics, new narrative

63 Doc. Dr. Milorad Đoković, associate of the Institute for Strategic Studies at the Faculty of Diplomacy and Security, exitla@yahoo.com

Оригинални научни рад

Кристиан Јерић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд

ТРИЈАНОНСКИ МИРОВНИ УГОВОР У МАЂАРСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ: ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЗАКЉУЧЕЊА*

Сажетак

У раду су на основу резултата савремене мађарске историографије представљени узроци, одредбе, као и последице Тријанонског мировног споразума. У средишту излагања се налази деловање мађарске делегације на Мировној конференцији у јануару 1920. године. Први пуномоћник изасланства Алберт Апоњи је 16. јануара упознао Врховни савет с мађарским погледима о Савезничким мировним условима. У средишту његовог предавања се налазе политички, правни, економски и саобраћајни разлози за очување територијалног јединства некадашње Угарске. Разграничење на етнографској основи није прихватио, јер је и даље упорно сматрао да не постоје докази о изјашњењу немађарског становништва против мађарског суверенитета. Ипак, уколико се прихвате етнографске границе, молио је да се и мађарском и немачком грађанству дозволи самоопредељење, те да се припадност етнички мешовитих области одреди референдумом. Главне савезничке силе су одбациле мађарске приговоре; стога су мађарски политички предводници невољно прихватили понуђене мировне услове. Уговор о миру између Антанте и Мађарске потписан је 4. јуна 1920. у палати Велики Тријанон. Од 282.870 km² некадашње Угарске, победници су мађарску државу свели на 92.963 km². Разграничење одређено у Тријанонском мировном споразуму је у знатној мери одговарало стварним етнографским границама мађарског и немађарског становништва, али је, пре свега, у случају мађарско-чехословачке и мађарско-румунске граничне линије уочљиво да су Главне силе Антанте у виду имале стратешке интересе својих савезника у Панонском басену. Мађарско јавно мњење се у међуратном периоду није помирило с последицама Мировног споразума; стога је у ма-

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Српска нација: интегративни и дезинтегративни процеси” (Ев. бр. 177014).

ђарском политичком и друштвеном животу тежња ка ревизији Уговора постала доминантна покретачка снага.

Кључне речи: Аустроугарска, Мађарска, Тријанонски мировни уговор, Париска мировна конференција, границе, етничка припадност, Алберт Апоњи, Пал Телеки, Иштван Бетлен, мађарски иредентизам

У текућој години, 4. јуна, навршило се сто година од потписивања Тријанонског мировног споразума, односно, у званичном облику, *Уговора о миру, Протоколу и Декларацији закљученима у Тријанону, између Главних савезничких... и придружених сила..., с једне стране, и Мађарске, с друге.*¹ Пошто су последице Уговора осетне и данас, не јењава интересовање научне, али и шире јавности за његовим одредбама. Српска историографија је изнедрила бројне монографије, чланке и студије о Великом рату и Париској мировној конференцији. Оправдано, у средишту посматрања српских хисторика налазе се процеси, догађаји и личности везани за настанак прве заједничке државе југословенских народа, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.² Пошто је Мађарска оправдано сврстана међу поражене државе, у српском јавном мњењу се укоренило мишљење да је питање суверенитета над Бачком и Барањом решено уласком Војске Краљевине Србије у наведене области и закључком Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи од 25. новембра 1918. године.³ Међутим, око мађарских граница водила се бурна расправа на Мировној конференцији због супростављених интереса, како суседних држава, тако и великих победничких сила. Иако је делегација Краљевине СХС представила српско-словенско виђење

1 „Привремени закон [Краљевине СХС] од 17. јуна 1921. године о Уговору о миру, Протоколу и Декларацији закљученима у Тријанону са Угарском. *Уговор о миру са Угарском. Тријанонски уговор*”, Уговор о миру са Угарском. Тријанонски уговор, Збирка закона, изд. Гојко Никетић, Београд, 1927, стр. 1–2.

2 Незахвално је набрајати српске историчаре, који су свој научни опус посветили Првом светском рату и постанку прве југословенске државе. Ипак, посебно треба издвојити Драгољуба Живојиновића, Андреја Митровића, Драгослава Јанковића, Милорада Екмечића, Николу Б. Поповића, Бранка Петрановића, Љубодрага Димића, Миру Радојевић, Драгослава Јанковића, Ђорђа Станковића, Бранислава Глигоријевића, Душана Батаковића, Милета Бјелајца, Станислава Сретеновића, Николу Жутића, Ђорђа Ђурића, Чедомира Антића, Милоша Ковића.

3 За упоредни преглед војних операција и политичких догађаја на тлу Војводине у новембру 1918. видети: Небојша Ђокић, Бранко Надовеза, *Српска војска и ослобађање Војводине новембра 1918. године*, Метафизика, Београд, 2019, стр. 9–141. До данас непревазиђен научни рад о решењу проблема територијалне природе између Краљевине СХС, Румуније и Мађарске на Париској мировној конференцији представља монографија Андреја Митровића: *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920. Prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975.

етнографске и историјске припадности већине становника северне Бачке и Барање српском, односно југословенском националном корпусу, одлуком великих сила наведени крајеви су припојени мађарској држави. Стога је питање мађарских граница знатно сложенији проблем, него што се у српској јавности поима. Циљ овог рада је да на основу резултата савремене мађарске историографије представи настанак, одредбе и последице Тријанонског мировног уговора. Нагласак је стављен на мишљење мађарских предводника о мировним условима победничких држава.

У јесен 1918. године, услед четворогодишњег ратног напора, унутрашњих националних, верских, политичких и економских противречности, отпочео је убрзани распад Аустроугарске монархије. У Бечу је власт прешла у руке Немачког народног одбора за Аустрију, а у Будимпешти је владу основао гроф Михаљ Карољи уз подршку Мађарског националног већа.⁴ Предводници нове демократске Мађарске су у новембру отпочели преговоре о кантоналном уређењу вишенационалне Мађарске с појединим првацима румунског, словачког и карпаторусинског народа у некадашњој Угарској, док су представници српског народа у Банату, Бачкој и Барањи исправно закључили да су мађарске понуде закаснеле. Исто су мишљење убрзо стекли и заступници осталих немађарских народа, осим Карпаторусина.⁵ Рат је за Аустроугарску окончан примирјем у Вила Ђусти 4. новембра 1918. године, али је демаркација између оружаних снага Аустроугарске и Антанте одређена искључиво у пређашњим аустријским областима. У некадашњој Угарској су војно-техничка питања разрешена Београдском војном конвенцијом од 13. новембра. Према тумачењу мађарских политичара, њене одредбе су представљале чврсту гаранцију за неометан рад мађарских цивилних органа на целокупној територији Угарске све до закључења мировног уговора. Међутим, услед противљења националних већа немађарског становништва, стара угарска чиновничка апаратура је замењена новим органима власти у српским, хрватским, словеначким, чехословачким и румунским етнографским областима.⁶ Карољијева власт у Мађарској трпела је неуспехе на спољнополитичком плану, јер није издејствовала повољнији поступак победничких сила према Мађарској, док су унутрашње реформе изазвале незадовољство, из опречних разлога, комунистичких и националистичких кругова. Стога је Карољи 21. марта 1919. препустио кормило државе коалицији бољшевика и левих социјалдемократа. Јачање бољшевичких снага у Средњој

4 Galántai József, *A Habsburg monarchia alkonya*, Kossuth, Budapest, 1985, стр. 150–151, 220; Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2010, стр. 110–112.

5 Szarka László, *Slovenský národodný vývin–Národnostná politika v Uhorsku 1867–1918*, Bratislava, Kalligram, 2009, стр. 291–292; Исти, „Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez“, *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Vol. 5 (1994), No. 3, стр. 140–166.

6 Ormos Mária, „A belgrádi katonai konvencióról“, *Történelmi Szemle*, 1979/1, стр. 33–34; Arday Lajos, *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)*, General Press, Budapest, 2009, стр. 54–56.

Европи изазвало је подозрење у мериторним круговима Антанте. После кратких преговора с новим челницима Мађарске, отпочела је оружана интервенција румунске и чехословачке војске. Суочени са спољнополитичким неуспесима, војним поразима и поделама у сопственим редовима, бољшевици Беле Куна су 1. августа напустили Будимпешту. После румунске окупације, власт у Мађарској прешла је у руке мађарске Националне војске на чијем се челу налазио Миклош Хорти, некадашњи аустроугарски вицеадмирал. Под његовим покровитељством, изабрана је 24. новембра концентрациона влада легалних политичких партија, то јест кабинет Кароља Хусара. Антанта је одмах, у склопу тзв. друге Кларкове мисије, признала нову мађарску владу. Стога су створени предуслови да се мађарски представници упознају с мировним условима.⁷

На Париској мировној конференцији је званична расправа о границама Мађарске отворена између 31. јануара и 18. фебруара 1919, када су пуномоћници Краљевине СХС, Краљевине Румуније, као и Републике Чехословачке представили Већу десеторице територијална потраживања својих влада.⁸ Већање се одужило све до лета исте године, јер Главне савезничке силе у току рата нису усагла- силе становишта о преуређењу средњоевропског простора. Француски државници Жорж Клемансо, председник владе, и Стефан Пишон, министар иностраних дела, предвидели су поделу аустроугарских области у меморандуму од 26. новембра 1917. године. У јануару 1918. у мировни начелима америчког председника Вудроа Вилсона се и даље рачунало на очување Аустроугарске,⁹ јер је у десетој тачки зацртан аутономни развој за све народе Аустроугарске. Слично је јавно беседио и Дејвид Лојд Џорџ, британски премијер, у обраћању синдикалним првацима 5. јануара 1918. године. Италијански политички кругови су и у октобру последње ратне године крајње невољно прихватили нестанак Аустроугарске монархије.¹⁰ За разлику од политичких представника европских, победничких сила, француски и британски јавни делатници су у ратним годинама слободније изражавали мишљења о судбини

⁷ Romsics, *Magyarország története a XX. században*, нав. дело, стр. 130–139, Исти, *Magyar sorsfordulók 1920–1989*, Osiris, Budapest, 2012, стр. 38–41; Arday, *Térkép, csata után*, нав. дело, стр. 141–156, 198–210.

⁸ Arday Lajos, *Térkép, csata után*, нав. дело, стр. 117–119, 123–135; A. Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920*, нав. дело, стр. 64–65, 75.

⁹ Вилсон је у јулу 1917. предвидео разбијање Аустроугарске зарад напретка Европе, али није сматрао опортуним предочити своје мишљење широј јавности. D. R. Živojinović, “Woodrow Wilson on the Austro-Hungarian Responsibility for the Outbreak of the War 1914–1918”, *The Serbs and the First World War 1914–1918, Proceedings of the International Conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts*, Belgrade, June 13–15, 2014, SASA, Belgrade, 2015, стр. 124.

¹⁰ Galántai, *Az első világháború*, Gondolat, Budapest, 1980, стр. 428–430; Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris, Budapest, 1996, стр. 27; Kecskés Gusztáv, *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2004, стр. 29–30.

Аустроугарске. Француски историчари и слависти, попут Луја Лежеа, Ернеста Денија или Луја Ајзенмана, писали су у зиму 1914/1915. о нестанку „Аустрије“, која се „показала неспособном испунити своју историјску улогу“.¹¹ Британски интелектуалци, Хенри Викем Сид и Роберт Вилијам Ситон-Вотсон, предлагали су преуређење Средње Европе на основу етнографских начела. Они су посебну наклоњеност показали у погледу чешко-словачких предлога Томаша Масарика и Едуарда Бенеша. Иако званични кругови нису били обавезани мишљењем јавних радника, њихов утицај се осећао у раду стручних секција Мировне конференције.¹²

Предлог САД о разграничењу Мађарске и суседних држава датиран је на 21. јануар 1919, док је сличан британски нацрт састављен 8. фебруара. Гранична линија је у оба поднеска зацртана на основу етнографског начела, док су конкретни подаци преузети из резултата пописа Угарске од 1910. године. Амерички стручњаци су у потпуности занемарили стратешке интересе Чехословачке, Румуније и Краљевине СХС, док су британски експерти имали у виду саобраћајне, економске и војностратешке разлоге у разграничењу Мађарске с Чехословачком и с Румунијом, али су исти занемарени у одређењу српско-хрватско-словеначко-мађарске границе у Бачкој, Барањи, као и у Прекомурју. Пошто се Врховни савет упознао с територијалним захтевима Чехословачке, Румуније и Краљевине СХС, увојен је закључак да се проблеми око разграничења размотре у два засебна одбора. У њих су изабрани стручњаци и дипломате нижег ранга Главних савезничких сила и непосредно заинтересованих држава заступљених на Конференцији.¹³ Комисија за територијална питања Чехословачке отпочела је с радом 5. фебруара, а завршни извештај је поднет Врховном савету 13. марта. Већања су у румунско-југословенској територијалној комисији започела раније, 1. фебруара, али су, услед супростављених захтева Краљевине СХС и Румуније у Банату, закључена 6. априла. Посматрана стручна тела су усагласила захтеве заступљених држава према Мађарској. Амерички и британски представници остали су верни начелу етнографског разграничења, уз бројне промене граничне линије услед чехословачких, румунских и југословенских предлога. Француски и италијански стручњаци и дипломате нису скривали да за стожер разграничења сматрају политичке, економске и војне интересе савезничких држава, суседа Мађарске. Мађарској наклоњене ставове формулисали су једино италијански представници приликом одређења границе између Мађарске и Краљевине СХС, у намери да потпокопају српско-хрватско-словеначка

11 Цитирано према: Kecskés, *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*, нав. дело, стр. 19.

12 Arday, *Térkép, csata után*, нав. дело, стр. 26–34; Kecskés Gusztáv, *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*, нав. дело, стр. 19. За биографије именованих Британаца на српском језику видети: Александар Растовић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, Историјски институт, Београд, 2005, нап. 583, стр. 228–229, 387–401.

13 Arday, *Térkép, csata után*, нав. дело, стр. 106–109; 111–117.

становишта о Далмацији. Поједина максимална потраживања су приликом расправа у стручним комисијама, упркос предусретљивости Главних савезничких сила у корист суседа Мађарске, ипак одбачена. Најзначајнији пример за наведено је изостанак потпоре за Чешки коридор, који је требало да обезбеди непосредну везу између Краљевине СХС и Чехословачке.¹⁴ Врховни савет је до 13. јуна завршио послове око разграничења Мађарске са суседним државама, осим у погледу аустријско-мађарске границе. Аустријска делегација је 16. јуна поднела Врховном савету захтеве територијалне природе у областима некадашње Угарске. Потраживали су око 5.400 километара квадратних настањених углавном становништвом немачког матерњег језика. Врховни савет је 11. јула делимично усвојио аустријска територијална потраживања; стога је у Сен-Жерменском споразуму Аустрија увећана на штету Мађарске за отприлике 4.300 километара квадратних. Према проценама мађарских историчара, Главне савезничке силе нису изашле у сусрет територијалним потражњивањима својих савезника у Панонском басену на површини у износу од око тридесет хиљада километара квадратних. Начела примењена у одредбама мађарског мировног уговора о ратној одштети, војсци, економским и финансијским предметима, као и о приватноправним питањима, иста су као и у осталим мировним споразумима закљученима између Антанте и поражених држава 1919. године. Стога су услови мира, који нису непосредно проистекли из територијалних захтева, брзо утаначени, те је текст мировног споразума између Антанте и Мађарске, начелно прелиминаран, утврђен до јесени 1919. године.¹⁵

Мађарски политички предводници у новембру 1919. нису имали јасну представу о територијалним захтевима суседних држава. Наслућивали су значајне губитке на основу демаркационе линије одређене у Београдској војној конвенцији, као и из захтева Клемансоа од 7. и 13. јуна 1919. о повлачењу мађарске Црвене армије из словачких области.¹⁶ Званични позив мађарској влади да пошаље пуномоћнике на Мировну конференцију уследио је 1. децембра 1919. године. Мађарска влада га је наредног дана прихватила и одредила да свака политичка странка из коалиционог кабинета кандидује по једног члана у мађарску мировну делегацију. За првог пуномоћника је изабран гроф Алберт Апоњи.¹⁷ Рачунало се на његово

14 Исто, стр. 117–119, 124–125.

15 Исто, стр. 137–140; Ormos, *Padovától Trianonig 1918–1920*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1990, стр. 7–11; Romsics, *Magyar sorsfordulók 1920–1989*, стр. 40.

16 Arday, *Térkép, csata után*, нав. дело, стр. 174–175; *Trianon*, ed. Zeidler Miklós, Osiris, Budapest, 2008,

17 Romsics, *Magyarország története a XX. században*, нав. дело, стр. 139–140; Ablonczy Balázs, „Távol Párizstól. A magyar-francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helyzete a 20. századi Európában. Tanulmányok*, eds. Pritz Pál, Sípos bálázs, Zeidler Miklós, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002, стр. 66–67; Zeidler Miklós, „A magyar békedelegáció tevékenysége”, *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly-Versailles-Budapest 1920*, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2017, стр. 22–24, 72–75.

аристократско порекло, образованост, реторске вештине и политичко искуство. Његова породица је спадала међу најстарије угарске племићке породице, располагала је доказаним генеолошким стаблом све до средине XIII века. Служио се, поред мађарског, немачким, француским, енглеским, као и италијанским језиком. У политичком животу је учествовао од 1872, када је први пут изабран за посланика на Угарском сабору. Обављао је дужност председника Заступничке куће од 1901. до 1906, док је у два наврата, 1906. и 1917, наименован за Краљевско-угарског министра просвете и богочасти.¹⁸ Иако је у мађарској јавности постојала општа сагласност око његовог избора за председника делегације, на представнике победничких сила поступак мађарске владе није оставио повољан утисак. У француској јавности је сматран за отворену провокацију. Утицајни дипломата Филип Бертло је подсетио учесника Конференције на Апоњијеве пријатељске ставове о аустријско-немачком савезништву, као и на његово залагање за насилну асимилацију немађарских народа у Угарској. Ипак, Клемансо је прагматично закључио да Мађарска слободно одређује своје пуномоћнике; стога представници победничких сила нису затражили од Хусареве владе измену пређашњег закључка.¹⁹

Мађарски јавни делатници су отпочели припреме мађарских поднесака намењених Мировној конференцији знатно пре позива њиховим делагатима на конференцију. Под покровитељством грофа Пала Телекија је 21. августа 1919. основана Канцеларија за припрему мировног уговора. Општа питања су разматрана у „А“ одељењу, на чијем се челу назалио географ Јене Колноки, док су предмети везани за мађарске интересе у Ерделју претресани под руководством грофа Иштвана Бетлена у „Б“ одељку. Управо је залагањем Телекија, додуше још у фебруару 1919, настала тзв. *Црвена карта* позвана да на сликовит начин картографским методама прикаже етничку структуру становништва некадашње Угарске. Поред слабости, које су произлазиле из полутачних података и проблематичне методологије угарског пописа из 1910, наведена мапа је израђена прецизно, али у складу с мађарским интересима. Области у којима густина становништва није прелазила 20 особа по квадратном километру нису обојене, предели с већинским

18 Zeidler Miklós, „A magyar békedelegáció tevékenysége“, нав. дело, стр. 22; За Апоњијеву биографију на мађарском језику видети: *A magyar társadalom lexikonja*, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, Budapest, 1930, стр. 17–18; У српској историографији се о Апоњију претежно писало поводом 27. законског члана Угарског сабора од 1907. године (тзв. Апоњијев закон), који је прописао обавезну наставу мађарског језика у свим просветним заводима у Угарској, као и васпитавање ученика истих у мађарском домољубивом духу. Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској. Прилог историји српских школа*, Нови Сад, 1935, стр. 54–73; Горан Васин, „Јужноугарски Срби пред политиком асимилације 1878–1914“, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, књ. 2, *Од Благовештенског сабора до слома Аустроугарске 1861–1918*, Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, Прометеј, Нови Сад, 2016, стр. 243–244.

19 Zeidler Miklós, *A magyar békedelegáció tevékenysége*, нав. дело, стр 23.

мађарским становништвом означени су црвеном бојом, немачку већину је симболизовала наранџаста боја, док су за остале националности одређене светле, мање упадљиве боје. Пошто су најгушће насељене области углавном имале, према подацима угарског пописа из 1910, мађарску већину, недовољно упућен или неопрезан посматрач је стицао утисак да су Мађари чинили већину у становништву скоро читаве Угарске. У светској јавности, а затим и историографији, мапа је постала позната по француском називу „*Carte rouge*“, јер је представљена предводницама великих победничких сила 16. јануара 1920. године.²⁰ Хусарева влада је незваничним и полузваничним каналима сазнала да се амерички и британски представници на мировној конференцији залажу за разграничење на етнографској основи, али је у мађарском јавном мњењу већа пажња полагаана на легалистичке ставове о континуитету између некадашње Угарске и мађарске државе. Стога је захтевана одбрана целокупне државне територије Угарске; изузетак су једино представљали предели тзв. Банске Хрватске, Хрватска и Славонија, јер су мађарски правници закључили да се ради о прикљученим земљама под Круном Светог Стефана, а не о интегралним областима Мађарске.²¹ Поред мађарских политичких првака, одбрану целокупности државне територије Мађарске заговарала су и многобројна удружења. Она су почетком 1920. године, под прикривеним покровитељством хортијевских војних и политичких кругова, обједињена у *Савез одбрамбених лига*, а једино је начелно *Лига за одбрану територијалног интегритета Мађарске* деловало самостално. Поред политичког деловања у Мађарској, наведена удружења су подбуњивала мађарско и немачко становништво у „окупираним областима“ против власти суседних држава.²²

У потиштеном стању духова, мађарска делегација се 5. јануара 1920. упутила возом за Париз. Укупно је бројала 66 чланова, председника, пет главних (политичких) пуномоћника, шест пуномоћника, три стручњака, главног секретара с два заменика, десет секретара, шест канцеларијских чиновника, шест дактилографкиња, четири канцеларијска послужитеља, четири слогослагача, пет железничара, укупно шест куvara и конобара за бифе кола, као и седам новинара прес бироа. После доласка на Источну железничку станицу у Паризу, делегација је смештена у западном делу Булоњске шуме у хотел *Дворац Мадрид*. За везу између

20 Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon 1918–1931*, R. Oldenburg Verlag, München, 1997, стр. 67–69; Ablonczy Balázs, *Teleki Pál*, Osiris, Budapest, 2005, стр. 128.

21 Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*, нав. дело, стр. 75–77; Zeidler Miklós, *A reviziós gondolat*, Kalligram, Pozsony, 2009, стр. 77–91.

22 Zeidler, *A reviziós gondolat*, нав. дело, стр. 128–138. О мишљењу Федора Никића, врсног познаваоца српско-мађарских односа, о мађарском ревизионизму у међуратном периоду видети: Б. Наводеза, *Федор Никић. Друштвена и историјска мисао*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011, стр. 56–59.

мађарске делегације и мировне конференције задужен је француски потпуковник Анри. Мериторни рад у мађарској делегацији се одвијао у строгој хијерархијској структури. Апоњи, Бетлен и Телеки су разматрали политичка питања, док су о привредним и финансијским предметима расправљали Шандор Поповић, гувернер Аустроугарске народне банке од 1909. до 1918. и министар финансија у трећој влади Шандора Векерлеа, Лорант Хегедиш, извршни директор Пештанске мађарске трговачке банке, као и Фриђеш Корањи, министар финансија у Хусаревом кабинету.²³ Пуномоћја мађарских делегата су 14. јануара проверена и потврђена, а затим је гроф Иштван Чаки, секретар мађарског изасланства, уручио уводне листе припремљених мађарских поднесака о мировним условима. Наредног дана су мађарски пуномоћници у оквиру свечаног пријема у згради француског Министарства иностраних дела на Ке д'Орсеју упознати са савезничким мировним условима. Истом приликом, Апоњи је затражио дозволу да се лично обрати Врховном већу. Његово предавање је заказано за сутрадан поподне, стога му није преостало ни двадесетчетири часа да проучи мишљење победничких сила. Олакшавајућу околност за мађарску делегацију је представљало темељно познавање већ закључених мировних уговора из Версаја, Сен Жермена, као и из Нејија на Сени. С друге стране, по пријему мировног уговора, нестале су све илузије о повољнијим мировним условима.²⁴ Опширан документ, насловљен *Мађарска: Услови мира, Записник и Изјава*, обухватао је 364 члана подељена у 14 целина. У првом делу је наведен оснивачки акт Друштва народа. Иако пораженим државама није дозвољено да учествују у оснивању Друштва, победничке силе су у име помирења и међународне сарадње захтевале од њих да у оквиру мировних уговора прихвате његове начелне циљеве. У другом делу су одређене границе Мађарске. Од 282 хиљаде квадратних километара некадашње Угарске, без Хрватске и Славоније, Мађарској је преостало 93 хиљаде квадратних километара. Трећа целина је обухватала политичке одредбе везане за међународне односе Мађарске с другим државама. Мађарској је изричито забрањено одрицање од сопственог суверенитета без сагласности Друштва народа, што је учињено у намери да се трајно отклони обнова аустријско-мађарске државне заједнице. У истом делу су наведене и одредбе о заштити националних мањина. Четврта целина се односила на колонијалне интересе некадашње Аустроугарске. У петој су зацртана ограничења мађарске војске у погледу наоружања, оквирног броја личног састава и официрског кора, а строго су одређени и њени задаци. Мађарским оружаним снагама је забрањено поседовање тешке артиљерије, тенкова и других оклопних возила, као и авиона, док је речна морнарица сведена на три извиђачка чамца. Производња оружја и муниције је дозвољена свега једној државној фабрици у ограниченим количинама.

23 Zeidler Miklós, „A magyar béke delegáció tevékenysége“, нав. дело, стр. 24.

24 Исто, нав. дело, стр. 25.

Војска је сведена на 33.250 професионалних, односно плаћених војника и подофицира, и на 1.750 официра. Момчад је морала службовати најмање дванаест, а официри двадесет година. Забрањена је војничка обука цивилног становништва; стога је мађарска војска лишена резервног састава. Мађарској војсци је намењена искључиво улога у одржавању јавног реда и мира унутар Мађарске, као и задаци скопчани с надзором државне границе. Шести део је обухватао одредбе везане за превоз ратних заробљеника, док је седми предвиђао суђење ратним злочинцима. Осма целина се односила на ратну одштету, а девета на финансијска ограничења условљена исплатом одштете. Десети део је садржавао економске и царинске смернице зацртане с циљем да се победничким државама пруже повољнији услови пословања у средњоевропском региону. Чланови једанаесте и дванаеста целине су регулисали ваздухопловни, речни и железнички саобраћај. Тринаести део је обухватао оснивачки акт Међународне организације рада, док су у последњој, четрнаестој целини наведене мешовите клаузуле.²⁵

Апоњи се у заказано време, 16. јануара у 14:30, појавио у француском Министарству иностраних дела. Отпратили су га Бетлен, Телеки, Поповић, гроф Ласло Шомшић, барон Вилмош Лерша, мађарски пуномоћници, Иван Празновски, генерални секретар делегације, као и Хенрик Фабро, новинар Мађрске телеграфске агенције. Апоњијево обраћање Врховном већу уприличено је у канцеларији министра Пишона. Клемансо је отворио седницу, те је предао реч председнику мађарске делегације. Апоњи је наизменично беседио на француском и енглеском, у жељи да одржи пажњу свих присутних, док је на крају закључке поновио и на италијанском језику. У његовом говору су до изражаја дошли привредни, саобраћајни и географски разлози за очување територијалне целокупности „историјске Угарске“. Беседник је уверавао представнике великих победничких сила да је и у њиховом интересу да Панонски басен остане под управом једне централне власти, која је способна да очува стабилност у средњоевропском простору. На етнографске околности Апоњи се осврнуо кратко. Истакао је да предложено разграничење предаје око 11 милиона некадашњих угарских поданика суседним државама, међу којима 35 посто, односно 3,5 милиона чине Мађари и 11 посто или 1,25 милиона Немци. Стога је закључио да променама граница око 45 посто од 11 милиона пређашњих угарских поданика доспева у неповољнији положај за слободан развој своје националности него што је био случај у Угарској. Затим је отишао и корак даље, истакавши да Мађари и Немци долазе под власт слабије образованих Срба и Румуна. Иако је приближно пет година обављао дужност министра просвете и богочасти у угарској влади, те је знао да се разлози за слабију просвећеност не-мађарског становништва налазе у асимилаторским тежњама мађарских политич-

²⁵ Исто, стр. 26–27; Galántai József, *A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990, стр. 136.

ких кругова,²⁶ разлоге за наведено је искључиво пронашао у несрећним историјским околностима Срба и Румуна, због којих су они „*касно ступили међу цивилизоване европске народе*“. Посебно је нагласио да је злочин против културе предати појунски (братиславски) и коложварски универзитет немађарским државама. Потом се осврнуо на право народа на самоопредељење. Упркос закључцима народних зборових чехословачког, српског, румунског и осталог немађарског становништва у Угарској о отцепљењу од исте и присаједињењу својим националним државама,²⁷ Апоњи је и даље истрајао у мишљењу да нема доказа о слободном

26 Услед просветне политике угарских влада, број основних (народних) школа с мађарским наставним језиком се увећао са 7.273 1869. на 13.262 1905. године, истовремено је број просветних завода у којима се настава одвијала и на језицима немађарског становништва опао с 8.139 на 4.866. Апоњијев закон је додатно сузио простор за наставу на немађарским језицима, јер су наставници свих основних школа, по слову закона, задужени да оспособе своје ученика у изражавању на мађарском језику до мере да они после завршеног четвртог разреда своје мисли без потешкоћа саопштавају на мађарском језику. Стога се и у просветним заводима немађарског грађанства настава само у ограниченом оквиру одвијала на матерњем језику ученика. У служби помађаривања немађарских националности у Угарској, поред просвете, налазила се и целокупна државна апаратура, јер су мађарски и помађарени појединци фаворизовани у државној служби, рачунајући и жупанијске и градске муниципије, а уочљива је и несразмера у привредном развоју мађарских и немађарских етнографских области, у корист мађарских. Архив Војводине (=АВ), Фонд 76: Народна управа за Банат, Бачку и Барању, кутија 2, Лаза Марковић, повереник за народно здравље, Председништву Народне управе за БББ, број 136/1919, 9. фебруара 1919, Нови Сад, *Грађа против Мађара на пољу народног здравља*; Д. Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, нав. дело, стр. 81–85; Romsics, *Magyarország története a XX. században*, нав. дело, стр. 87–89. Савремена мађарска историографија сматра да је слабија развијеност привреде, здравства, просвете, саобраћаја, као и услужних делатности у немађарским крајевима некадашње Угарске последица не само политичких, већ и географских услова. Позитивну црту у материјалном положају немађарског становништва проналазе у мањем финансијском оптерећењу због нижих непосредних државних пореза. Demeter Gábor, „Kiegyensúlyozott fejlődés? Az agrárjövövelmek és adóterhek területi mintázata és változása a dualizmus kori Magyarországon területén“, *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*, eds. Demeter Gábor, Szulovszky János, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke, Budapest, Debrecen, 2018, стр. 36–37; Jakobi Ákos, „A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon“, *Исто*, стр. 136–137.

27 Хрватско-славонски сабор је 29. октобра 1918. усвојио одлуку о раскиду државно-правних везе Хрватске, Славоније (и Далмације) с Краљевином Угарском, као и с Аустројском царевином. Словачко национално веће је 30. октобра 1918. у Турчанском Сент-Мартину прогласило отцепљење словачких етнографских области од Краљевине Угарске. Представници Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи су 25. новембра 1918. на Великој народној скупштини у Новом Саду усвојили одлуку не само о отцепљењу од Угарске, већ и о присаједињењу наведених крајева Краљевини Србији „у границама које повуче Антантине балканска војска“. Слично су поступили и румунски прваци, који су 1. децембра 1918. у Ердељском Београду (рум. Alba Iulia) обзнанили присаједињење Ердеља, Баната, Кришане, као и Мармароша Краљевини Румунији. Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914–1919*, Naklada Matice hrvatske Zagreb, 1920, стр. 195–196. Н. Ђокић, Б. Надовеза, *Српска војска и ослобађање Војводине новембра 1918. године*, нав. дело, 132–141; Љубомирка Јудин, „О раду народне управе за Банат, Бачку и Барању

изјашњењу немађарског грађанства против суверенитета Мађарске. Ипак је додао да иста права припадају и Мађарима, као и Немцима, уколико велике силе истрају у предложеним променама граница. Стога је ради превазилажења будућих сукоба предложио одржавање референдума у областима с нејасном етнографском припадношћу. Апоњи је у закључку на италијанском језику, поред правних, историјских, географских, привредних, саобраћајних и етнографских разлога за очување целокупности своје државе, подсетио и на мађарско-италијанску сарадњу у борби за слободу. Иако није изричито навео, евоцирао је успомене о мађарско-италијанској сарадњи против хабзбуршког апсолутизма 1848/49, као и 60-их година XIX века. После говора председника мађарске делегације, окупљенима се обратио Лојд Џорџ. Интересовао се за податке мађарских делегата о бројности и територијалној распрострањености мађарског становништва под суверенитетом суседних држава у предложеним границама. Одговор је пружио Апоњи. Показао је окупљенима „*Црвену мапу*“ на коју су претходне ноћи уцртане нове границе Мађарске. Поновио је да милиони Мађара остају изван своје националне државе, настањени не само у дубини суседних држава, већ и у пограничним областима. Затим се окупљенима захвалио Клемансо, те затворио седницу.²⁸

Мађарски пуномоћници су 18. јануара написмено предали своје примедбе и противпредлоге на Уговор о миру. О догађајима на Ке д'Орсеју, Апоњи је 21. јануара у Будимпешти лично известио Хусареву владу и вицеадмирала Хортија, суштинског господара Мађарске. Упркос неповољном развоју догађаја за Мађарску, трачак наде је и даље постојао. Мађарски властодршци су рачунали на евентуалну промену разграничења услед британског и италијанског притиска. Лојд Џорџ и Нити су на седници Врховног већа 3. марта препоручили поновни претрес мађарских граница, али је због француског противљења закључено да се решење препусти Већу министара иностраних дела и опуномоћених посланика. Они су 8. марта одредили да разграничење Мађарске и суседних држава остаје у складу с ранијом одлуком.²⁹ Поред званичне дипломатије, мађарске власти су у марту покушавале и незваничним састанцима да ублаже услове мировног уговора. Пошто

1918-1919“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 51 (1968), стр. 12–13; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1971, стр. 34–35; Драго Његован, „Присаједињење Бачке и других области Војводине Краљевини Србији 1918“, *Бачка кроз векове. Слојеви култура Бачке*, уредници Миодраг Матицки, Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2014, стр. 138–146; А. Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920*, стр. 67–74; Etienne Boissérie, „Zjednodušený – inštitucionálny pohľad na Martinskú deklaráciu“, *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*, eds. Miroslav Michela, László Vörös, Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, стр. 72–74; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Political life in Romania 1918-1921*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982, стр. 110.

28 *Trianon*, ed. Zeidler Miklós, нав. дело, стр. 122–126; Galántai, *A trianoni békekötés 1920*, нав. дело, стр. 155–156; Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*, нав. дело, стр. 81–83.

29 Zeidler Miklós, „A magyar békedelegáció tevékenysége“, нав. дело, стр. 29–30.

је мађарским делегатима забрањено да се без претходне дозволе састају са страним дипломатама, тајне мађарско-француске преговоре водили су гроф Андор Шемшеји и адвокат Карољ Халмош. Погодног саговорника су пронашли у Морису Палеологу, генералном секретару француског Министарства иностраних дела у кабинету Александра Милерана. Палеолог им је дао до знања да Мађарска не може рачунати на промену граница, већ на економске и финансијске уступке. Ипак, сусрети с француским дипломатом погодовали су мађарским интересима. Незваничним каналима су брже дознали да мађарски приговори на Уговор нису уродили плодом.³⁰ Апоњи је 30. марта у обраћању јавности признао да се не очекују значајније промене мировних услова. Коначни текст мировног уговора је утањачен крајем априла, иако се од првобитног нацрта разликовао само у стилском и термилошком погледу. Мађарској делегацији, генералном секретару Празновском, уручен је 5. маја, а у Будимпешти је проучен три дана касније. Апоњи и Телеки су предложили да се уговор прихвати. Њихово мишљење је одражавало слабост Мађарске да се економским, дипломатским или војним средствима супростави савезничким силама. На крају се расправа у Будимпешти свела на питање да ли је потписивање уговора у надлежности владе или мировне делегације. Телеки, који је у међувремену постао министар иностраних дела у влади Шандора Шимоњија-Семадама, на седницама кабинета 13. и 17. маја предложио је да влада преузме одговорност, као и са тим повезану мржњу маса. Стога је Празновски 21. маја известио победничке силе о намери мађарске владе. Одговор је уследио Милерановом дипломатском белешком од 23. маја, из које су мађарски представници сазнали да је потписивање уговора заказано за 4. јун у палати Велики Тријанон. Иако је решено начелно питање да влада именује пуномоћнике, проблем је настао око проналаска погодних личности. Једино је Алфред Драше-Лазар, млади каријерни дипломата, добровољно преузео мучну дужност. Другог потписника је највероватније одабрао Хорти. Овлашћен је Агошт Бенард, министар за рад и социјалну политику. Мађарски пуномоћници су 3. јуна стигли у Париз. Мировни уговор је потписан наредног дана у оквиру церемоније, која је трајала од 16 часова и 45 минута до 17 часова. Поред мађарских делегата, званичном делу су присуствовали представници двадесет и две победничке силе.³¹

30 Исто, стр. 33–35, 39–42; Kecskés Gusztáv, *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*, нав. дело, стр. 38–39; Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*, нав. дело, стр. 84–86.

31 Оригинални примерак Уговора на француском језику са својеручним потписима и печатима похрањен је у архиви француског Министарства иностраних дела, док је аутентичан текст уговора на француском, енглеском и италијанском типографски умножен и послат државама потписницама. У складу с језичком адаптацијом личних имена, Агошт Бенард је наведен као Гастон Бенард. Galántai, *A trianoni békekötés 1920*, нав. дело, стр. 164; Ormos, *Padovától Trianonig 1918–1920*, нав. дело, стр. 374–375; Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*, стр. 91–93;

У мађарској јавности је за најтежи мировни услов Тријанонског мировног уговора сматрано распарчавање земаља Круне Светог Стефана. После првобитних идеја о историјској, правној и економској оправданости очувања територијалног јединства, захтеви мађарских јавних делатника су измену Уговора тражили на етнографској основи, уз поштовање права народа на самоопредељење.³²

Табела 1. Прерасподела територије некадашњих земаља Круне Светог Стефана услед Тријанонског мировног уговора с бројем и уделом грађанства мађарског матерњег језика у општем становништву на основу пописа Угарске од 1910. године.³³

	Површина (у км ²)	Општа популација	Мађарског матерњег језика	
			Особа	Удео у постоцима (%)
Земље Угарске Круне	325.411	20.886.487	10.050.575	48,12
Угарска с Ријеком	282.87	18.264.533	9.944.627	54,45
Хрватска и Славонија	42.541	2.621.954	105.948	4,04
Мађарска	92.963	7.615.117	6.730.996	88,39
Суседним државама	189.907	10.649.416	3.213.631	30,18
Румунији	103.093	5.257.467	1.704.851	32,43
Чехословачкој	61.633	3.517.568	1.063.020	30,22
Краљевини СХС	20.551	1.509.295	441.787	29,27
Аустрији	4.02	291.618	26.183	8,98
Пољској	589	23.662	230	0,97
Италији	21	49.806	6.493	13,04

Извор: *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1940*, Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1940, стр. 22.

Међутим, њихове молбе поткрепљиване су полутачним резултатима пописа угарског становништва из предратног периода, иако угарски пописи нису бележили националност испитаника. Стога се број лица мађарске националности заснивао на подацима о матерњем језику грађанства, што по себи и није проблем, уколико су подаци пописа прикупљени непристрасно, на основу изјашњења самих

Zeidler Miklós, „A magyar béke delegáció tevékenysége“, стр. 38–39. Текст Уговора на мађарском језику: *Trianon*, ed. Zeidler Miklós, нав. дело, стр. 166–297. На српском језику Тријанонски мировни уговор није објављен, већ је 1927. штампан „Привремени закон [Краљевине СХС] од 17. јуна 1921. године о Уговору о миру, Протоколу и Декларацији закљученима у Тријанону са Угарском. *Уговор о миру са Угарском. Тријанонски уговор*“, Уговор о миру са Угарском. Тријанонски уговор, стр. 3–263.

³² Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*, нав. дело, стр. 108–111; Zeidler, *A reviziós gondolat*, нав. дело, стр. 77–91; Б. Надовеза, *Федор Никитић*, нав. дело, стр. 71.

³³ Упоредни табеларни преглед прерасподеле територије некадашњих Земаља угарске круне с бројем и уделом становништва мађарског матерњег језика је у међуратном периоду учестало објављиван у издањима Мађарског статистичког завода, али и у савременој мађарској историографији. *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1940*, Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1940, стр. 22; Romics, *Magyar sorsfordulók 1920–1989*, 43; Исти, *Magyarország története a XX. században*, стр. 147; Zeidler Miklós, „A magyar béke delegáció tevékenysége“, стр. 43.

житеља. Приликом цензуса општег становништва Угарске у пролеће 1911. године, пописивачки одбори су намерно у словачким, карпаторусинским, румунским и српско-словенским етнографским областима поједина немађарска домаћинства бележили као мађарска. Највише манипулација је учињено међу Словацима, Карпаторусинима и Румунима, о чему су уочи и после Великог рата писали не само представници немађарских научних кругова, већ и мађарски социолози.³⁴ У српско-словенским подручјима Бачке и Барање за лица мађарског матерњег језика махом су уписаване католичке буњевачке и шокачке породице. Наведено су у фебруару 1919. потврдили чланови пописивачког одбора приликом пописа 1911. у Суботици, Мијо Мандић, школски надзорник и Матија Ишпановић, управник народне школе.³⁵ О сразмери манипулација угарских власти сведочи да је у угарском попису из 1910. удео лица мађарског матерњег језика у Бачкој, у Бачко-бодрошкој жупанији и градовима с муниципалним правима, износио 44,75 посто, док су на истом подручју према подацима Народне управе у марту 1919. Мађари чинили свега 37,55 посто у општем становништву.³⁶

Поред Тријанонског мировног уговора, мађарски предводници су за саставни део Уговора сматрали и пропратно писмо председника Мировне конференције Александра Милерана. Његове речи су утешно деловале на мађарско јавно мњење, јер су давале лажну наду о овлашћењима демаркационих комисија, то јест да су оне позване да учине мање измене граничне линије приликом одређења исте на терену. Стога је мађарска влада пропратно писмо придодала званичном тексту Уговора. Имре Чаки, министар иностраних дела у првој влади Пала Телекија, поднео је 26. октобра 1920. Мировни споразум на ратификацију мађарском парламенту, што су посланици 15. новембра исте године и урадили. Измена ратификација између уговорених страна је уприличена 26. јула 1921. у Паризу.³⁷ Иако је у

34 Mircea Păcurariu, *The policy of the Hungarian state concerning the Romanian church in Transylvania under the Dual Monarchy, 1867-1918*, Bible and Mission Institute of the Romanian Orthodox Church, 1986, 50, 54; Oscar Jászi, "Dismembered Hungary and Peace in Central Europe", *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, 1923, Vol. 2, No. 2, стр. 271–272.

35 АВ, Ф. 76, кутија 2, Петар Коњовић, Заменик председника Народне управе, Светозару Прибићевићу, Министру унутрашњих дела, бр. 16/пр. т. 1919, 25. јануар 1919, Нови Сад.

36 Исто, Председништво Народне управе, Министарству унутрашњих дела, бр. 1633/пр. 1919, 1. март 1919, Нови Сад; Драго Његован, *Присаједињење Бачке и других области Војводине Краљевини Србији 1918*, нав. дело, 119; Кристиан Јерић, „Историјска демографија града Сомбора од 1890. до 1910“, *Српске студије*, Књига 9 (2018), стр. 205–206.

37 Zeidler Miklós, „A magyar béke delegáció tevékenysége“, нав. дело, стр. 35–36; Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*, нав. дело, стр. 97–99. Конгрес Сједињених Америчких Држава није потврдио Тријанонски мировни уговор, као што није ратификовао ни остале мировне споразуме настале у току Париске мировне конференције. Стога је 21. августа 1921. у Будимпешти потписан засебни мировни споразум између САД и Мађарске, али су одредбе преузете из Тријанонског уговора, осим клаузула о Друштву народа. Mathey Éva, „Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között“, *Aetas*, Vol. 29 (2014), No. 3, стр. 112–115.

пропратном писму назначено да се суверенитет над спорним областима неће одредити изјашњавањем становништва, јер победничке силе чврсто верују да немађарско грађанство претпоставља власт суседних држава мађарском суверенитету, ипак је сплетом околности учињен један изузетак. По слову мировних уговора из Сен Жермена и Тријанона, Аустрији је припојено преко четири хиљаде квадратних километара некадашње Угарске, заједно с градом Шопроном (нем. *Ödenburg*) и осам околних села. Пошто је Краљевина СХС 21. августа 1921. повукла своју војску и управне органе из мађарског дела Барање и северне Бачке, Главне савезничке силе су позвале Мађарску да учини исто у областима за које је предвиђен аустријски суверенитет. Бетленова влада се начелно сагласила с наведеним захтевом, али је тајно помогла тзв. мађарским слободним одредима у запоседању Шопрона и околине. Услед неуспеха аустријских власти да оружјем освоје град, италијанским посредовањем закључен је споразум између заинтересованих страна да се припадност спорне области одреди референдумом. На плебисциту, који је одржан од 14. до 16. децембра исте године, од укупно 26.879 особа с правом гласа, њих 15.334, односно 63,72 посто се определило за Мађарску. Стога су велике победничке силе за наведену област од око 260 квадратних километара признале суверенитет Мађарске. Уз сагласност истих, до Другог светског рата, нису предузете даље промене граница Мађарске, осим техничких корекција на терену.³⁸

Последице Тријанонског мировног уговора нису се ограничиле искључиво на националну структуру становништва Мађарске, него су у себи носиле и значајне промене у друштвеном и економском животу. За разлику од некадашње Угарске, Мађарска је била приморана да неопходне количине угља, дрвене грађе и индустријских сировина обезбеди из иностранства. Упркос уложеном труду мађарских послератних влада, развој мађарске индустрије је текао споро, услед опште инсолвентности, која је 1924. преброђена зајмом Друштва народа. Мађарска је члановима осмог одељка Мировног уговора обавезана на исплату ратне одштете. Њена висина у Споразуму није тачно одређена, већ је назначено да је Мађарска, у складу с одлукама Репарационе комисије, дужна отпочети отплату најкасније 1. маја 1921. године. Мађарске владе су у међуратном периоду показале знатну сналажљивост у одлагању преузетих обавеза.³⁹

38 Romsics, *Magyarország története a XX. században*, нав. дело, стр. 148–149.

39 Исто, стр. 154–161; Zeidler, *A reviziós gondolat*, нав. дело, стр. 59–71.

Табела 2. Структура становништва према занимању у апсолутним бројевима и постоцима некадашњих земаља угарске круне и Мађарске на основу резултата пописа Угарске 1910. и Мађарске 1920. године.⁴⁰

	Земље угарске круне 1910. године		Мађарска 1910. године		Мађарска 1920. године	
	број	постотак	број	постотак	број	постотак
Пољопривреда и сточарство	13.465.653	64,47	4.256.172	55,95	4.449.105	55,75
Индустрија и саобраћај	4.928.230	23,60	2.274.898	29,90	2.402.799	30,11
Јавна служба и слободна занимања	686.641	3,29	303.445	3,99	372.165	4,66
Војска, жандармерија и полиција	166.804	0,80	63.104	0,83	124.6	1,56
Надничари	50137	2,40	178.015	2,34	97.469	1,22
Пензионери	350.696	1,68	145.51	1,91	196.825	2,47
Кућна послуга	431.146	2,06	214.979	2,83	175.461	2,20
Остало и непознато	355.947	1,70	170.788	2,25	161.719	2,02
Укупно	20.886.487	100	7.606.971	100	7.980.143	100

Извор: Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint, Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1925, стр. 1.

Увећање становништва Мађарске, у Тријанонским границама, између посматраних пописа, последица је усељавања око четристо хиљада Мађара из суседних држава у Мађарску.⁴¹ Разлика између удела државних, жупанијских и градских службеника у Земаљама угарске круне и у Мађарској 1910. указује на већу развијеност управног апарата у централним деловима некадашње Угарске, као и на боље просветне прилике у мађарским етнографским областима, него у крајевима с немађарском већином у становништву. О бољим условима живота Мађара у поређењу с осталим грађанством Угарске, сведочи и развијенија индустрија у мађарском етнографском простору некадашње Угарске. Незнатни пораст удела запосленог становништва у индустрији и рударству у Мађарској, последица је увећања радника у рудницама мађарског дела Корморанске, Ноградске и Барањске жупаније. Истовремено, индустријска производња је услед последица Великог рата стагнирала.⁴² Иако је привидно између наведених пописа уследио развој оружаних снага, подаци сведоче о бедном стању мађарског друштва, јер се ради о издржава-

40 Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint, Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1925, 1*. Упореди са: Zeidler, *A reviziós gondolat*, стр. 60.

41 Преко половину наведеног оквирног броја су чиниле особе мађарске националности из Румуније, трећина их се иселила из Чехословачке, док је Краљевину СХС напустило око педесет хиљада Мађара, а Аустрију око пет-шест хиљада. Zeidler, *A reviziós gondolat*, нав. дело, стр. 54–59.

42 Az 1920. évi népszámlálás. Második rész, 4*–5*; Romsics, *Magyarország története a XX. században*, стр. 155–161.

ним лицима, а не о стварним припадницима војске, жандармерије, односно градских полицијских капетанија. Слично осталим европским земљама, и мађарско друштво се суочило с великим бројем ратних инвалида онеспособљених да наставе своја некадашња грађанска занимања. Благо опадање броја и удела кућне послуге у општем становништву Мађарске условљено је осиромашењем градског житељства у току рата. О општем сиромаштву сведочи и знатно опадање издржаваних лица у односу на запослене у свим привредним гранама, осим код оружаних снага и саобраћајних делатности. Међутим, слично некадашњим војницима, и издржавани у саобраћају су представљали знатно оптерећење за државни буџет, јер је знатно, без стварне потребе, увећано особље државних железница услед исељења мађарских железничких чиновника и радника из суседних држава у Мађарску.⁴³

ЗАКЉУЧАК

Криза Аустроугарске је у октобру 1918. изнедрила нове демократске предводнике мађарског народа, окупљене око грофа Михаља Карољија. Њихов закаснио предлог о преустројству некадашње Угарске у демократску мултинационалну државу није прихваћен у меродавним круговима немађарских политичких предводника, али није уживао ни подршку мађарске политичке елите из ратног и предратног периода. Демократске концепције о уређењу политичких, друштвених и економских односа, одбацили су сви учесници политичког живота, јер су их оценили као неприхватљиве и мађарски бољшевици заједно с левим социјалдемократима, али и националистички кругови. После краткотрајне власти бољшевика, кормило Мађарске је, уз сагласност и потпору Антанте, преузео вицеадмирал Миклош Хорти, заповедник мађарске Националне војске. Мађарски парламент је 24. новембра 1919. изабрао Кароља Хусара за председника концентрационе владе, што је омогућило Париској мировној конференцији да упути позив Мађарској. Мировни услови намењени Мађарској су утаначени на расправама различитих тела Мировне конференције од јануара до августа 1919. године. Главне савезничке силе су границе Мађарске одредиле на основу етнографског разграничења уз поштовање стратешких интереса својих савезника. Нове границе Мађарске нису биле неправедне, јер су одговорност за насељавање Мађара у дубину етнографског подручја немађарских народа сносиле предратне владе Угарске. Ипак, треба напоменути да су приликом одређења граничне линије Мађарске с Чехословачком и с Румунијом надвладала стратешки интереси Чехословачке и Румуније, и у случајевима где није било етничке основе да се поједине области отцепе од Мађарске. Жорж Клемансо је 1. децембра 1919, у својству председника Мировне конферен-

⁴³ *Az 1920. évi népszámlálás. Második rész, 6*–8*.*

ције, позвао мађарску владу да пошаље пуномоћнике ради преузимања мировних услова. Хусарева влада је за првог делегата изабрала грофа Алберта Апоњија, некадашњег присталицу савезништва између Аустроугарске и Немачке. Мађарска делегације је 15. јануара преузела услове мира, док се Апоњи наредног дана усмено обратио Врховном већу с мађарским примедбама на понуђени споразум. У својој беседи је истицао економске и саобраћајне услове за очување територијалног јединства некадашње Угарске. Идеју о етнографском разграничењу је невољно прихватио уз приговор да и мађарском становништву у спорним областима припада право на самоопредељење. Иако је Апоњијев говор оставио позитиван утисак на Д. Лојда Џорџа, премијера Британије, као и на Франческа Нитија, председника италијанске владе, мировни услови нису измењени. Мађарско политичко руковођство се, услед слабости да се дипломатским, економским или војним мерама супростави вољи победника, усагласило с понуђеним мировним споразумом. Уговор је закључен 4. јуна 1920. у палати Велики Тријанон. У име Мађарске потписали су га Агошт Бенард и Алфред Драше-Лазар, безначајне личности у мађарском политичком животу. Упркос притиску мађарског јавног мњења, које је захтевало очување целовитости некадашње Угарске, мађарски парламент је 15. новембра 1920. потврдио Споразум, док су ратификације измењене 26. јула 1921. у Паризу. Од 283 хиљаде километара квадратних Угарске, не рачунајући Хрватску и Славонију, Мађарској је припало 93 хиљаде километара квадратних. Међу суседним државама је на штету Мађарске највише увећана Румунија, којој је додељено преко 103 хиљаде километара квадратних. Упркос неповољним одредбама Мировног уговора за мађарске националне интересе, потврда Уговора је допринела учвршћењу Хортијеве власти. Окончана је управа Краљевине СХС у већем делу Барање и у северној Бачкој, док је Мађарској пошло за руком да трајно очува свој суверенитет у Шопрону и околини. С губицима територијалне природе, уско су повезана ограничења мађарске привреде, јер је услед недостатака сопствених енергената и сировина, Мађарска упућена на њихов увоз. У међуратном периоду мађарско јавно мњење се показало невољним да прихвати одредбе Уговора, што је довело до рађања иредентистичког култа. Врховни циљ мађарских домољуба је постало уклањање последица Тријанонског мировног уговора.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архив Војводине, Нови Сад, Фонд 76: Народна управа за Банат, Бачку и Барању.

Васин Горан, „Јужноугарски Срби пред политиком асимилације 1878–1914“, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, Књ. 2, *Од Благоевештенског сабора до слома Аустроугарске 1861–1918*, Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, Прометеј, Нови Сад, 2016, 219–282.

Ђокић Небојша, Надовеза Бранко, *Српска војска и ослобађање Војводине новембра 1918. године*, Метафизика, Београд, 2019.

Јерић Кристиан, „Историјска демографија града Сомбора од 1890. до 1910“, *Српске студије*, Књига 9 (2018), 201–234.

Јудин Љубомирка, „О раду народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918–1919“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 51 (1968), 5–35.

Кириловић Димитрије, *Помаћаривање у бившој Угарској. Прилог историји српских школа*, Нови Сад, 1935.

Митровић Андреј, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920. Prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975.

Надовеза Бранко, *Федор Никић. Друштвена и историјска мисао*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011,

Његован Драго, „Присаједињење Бачке и других области Војводине Краљевини Србији 1918“, *Бачка кроз векове. Слојеви култура Бачке*, уредници Миодраг Матицки, Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2014, 115–148.

„Привремени закон [Краљевине СХС] од 17. јуна 1921. године о Уговору о миру, Протоколу и Декларацији закљученима у Тријанону са Угарском. Уговор о миру са Угарском. Тријанонски уговор“, *Уговор о миру са Угарском. Тријанонски уговор, Збирка закона*, изд. Гојко Никетић, Београд, 1927.

Растовић Александар, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, Историјски институт, Београд, 2005.

A magyar társadalom lexikonja, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, Budapest, 1930.

Ablonczy Balázs, „Távol Párizstól. A magyar-francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez“, *Magyarország helyzete a 20. századi Európában. Tanulmányok*, eds. Pritz Pál, Sípos bálázs, Zeidler Miklós, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002, 65–78;

Ablonczy Balázs, *Teleki Pál*, Osiris, Budapest, 2005.

Arday Lajos, *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)*, General Press, Budapest, 2009.

Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint, Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1925.

Boisserie Etienne, „Zjednodušený – inštitucionálny pohľad na Martinskú deklaráciu“, *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*, eds. Miroslav Michela, László Vörös, Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, 65–82.

Demeter Gábor, „Kiegyensúlyozott fejlődés? Az agrárjövödelmek és adóterhek területi mintázata és változása a dualizmus kori Magyarországon“, *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*, eds. Demeter Gábor, Szulovszky János, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke, Budapest, Debrecen, 2018, 15–46.

Galántai József, *A Habsburg monarchia alkonya*, Kossuth, Budapest, 1985.

Galántai József, *A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990

Galántai József, *Az első világháború*, Gondolat, Budapest, 1980.

Jászi Oscar, „Dismembered Hungary and Peace in Central Europe”, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, 1923, Vol. 2, No. 2, 270–281.

Kecskés Gusztáv, *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2004.

Kovács-Bertrand Anikó, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon 1918–1931*, R. Oldenburg Verlag, München, 1997.

Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1940, Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1940.

Mathey Éva, „Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között“, *Aetas*, Vol. 29 (2014), No. 3, 109–126.

Muşat Mircea, Ardeleanu Ion, *Political life in Romania 1918-1921*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1982

Ormos Mária, „A belgrádi katonai konvencióról“, *Történelmi Szemle*, 1979/1, 11–39.

Ormos Mária, *Padovától Trianonig 1918–1920*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1990.

Romsics Ignác, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején“, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris, Budapest, 1996, 11–33.

Romsics Ignác, *Magyar sorsfordulók 1920–1989*, Osiris, Budapest, 2012.

Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2010.

Szarka László, „Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez”, *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Vol. 5 (1994), No. 3, 140–166.

Szarka László, *Slovenský národný vývin–Národnostná politika v Uhorsku 1867–1918*, Bratislava, Kalligram, 2009.

Šišić Ferdo, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914–1919.*, Naklada Matice hrvatske Zagreb, 1920.

Trianon, ed. Zeidler Miklós, Osiris, Budapest, 2008, 72–75.

Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1971.

Zeidler Miklós, *A reviziós gondolat*, Kalligram, Pozsony, 2009,

Zeidler Miklós, „A magyar békedelegáció tevékenysége”, *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly-Versailles-Budapest 1920*, ed. Zeidler Miklós, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2017, 13–44.

Živojinović Dragoljub, “Woodrow Wilson on the Austro-Hungarian Responsibility for the Outbreak of the War 1914–1918”, *The Serbs and the First World War 1914–1918, Proceedings of the International Conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts Belgrade, June 13–15, 2014*, SASA, Belgrade, 2015, 121–126.

*Kristian Jerić*⁴²

THE TRIANON PEACE TREATY IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY: ON THE OCCASION OF THE CENTENNIAL OF THE CONCLUSION

Abstract

Based on the results of contemporary Hungarian historiography, the paper presents the causes, provisions, and consequences of the Trianon Peace Treaty. At the center of the narrative are the activities of the Hungarian delegation at the Peace Conference in January 1920. On January 16, the first plenipotentiary representative of the delegation, Albert Apponyi, informed the Supreme Council about the Hungarian views on the Allied Powers' peace conditions. At the heart of his lecture were the political, legal, economic and traffic reasons for preserving the territorial unity of former Hungary. He did not accept the demarcation on ethnographic grounds, because he still persistently considered that there was no evidence of a declaration of the non-Hungarian population against Hungarian sovereignty. However, if the ethnographic borders were accepted, he begged that both Hungarian and German citizens be allowed self-determination, and that the affiliation of ethnically mixed areas be determined by a referendum. The Principal Allied Powers rejected the Hungarian objections; therefore, the Hungarian political leaders reluctantly accepted the peace terms offered. The Peace Treaty between The Principal Allied Powers and Hungary was signed on June 4, 1920 at the Grand Trianon Palace. From 282,870 km² of the former Hungary, the winners reduced the Hungarian state to 92,963 km². The demarcation defined in the Trianon Peace Treaty corresponded to a large extent to the actual ethnographic borders of the Hungarian (Magyars) and non-Hungarian populations, but, above all, in the case of the Hungarian-Czechoslovak and Hungarian-Romanian border lines, The Principal Allied Powers had in mind the strategic interests of their allies in the Pannonian Basin. Hungarian public opinion did not reconcile to the consequences of the Peace Treaty in the interwar period; therefore, in Hungarian political and social life, the aspiration to revise the Treaty became the dominant driving force.

Key words: Austria-Hungary, Hungary, Trianon Peace Treaty, Paris Peace Conference, Hungarian Delegation, disputed territories, ethnicity, Count Albert Apponyi de Nagyappony, Count István Bethlen de Bethlen, Count Pál Teleki de Szék, Hungarian irredentism

42 Kristian Jerić Ph.D. Research Associate, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Belgrade, kristianjeric@hotmail.com

Тиосав Пурић

Центар за међународне односе и културну сарадњу, Београд

ИДЕОЛОШКИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ РАЂАЊА АМЕРИЧКЕ ИМПЕРИЈЕ КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Сажетак

Једно од кључних питања светске историје 20. века јесте питање Америчке империје: њеног простирања, функционисања и идеологије. Аутор у овом раду поставља питање о настанку Америчке империје у кључним деценијама крајем деветнаестог и у првој деценији двадесетог века, подвлачећи теоријску (декларативну и научну) и историјску (практичну) разлику између империје и хегемоније. Хипотеза од које се у раду полази је да Америка није изузетна „империја слободе“, а суштинско питање које се у раду поставља јесте како су САД од регионалне силе постале империја у само неколико деценија. У ту сврху, аутор се бави религијским надањућем и идеологизованим расизмом као родним местом геополитичке мисли која ће инспирисати творце Империје, истичући то да ће се тек кроз сарадњу финансијских магната и политичког естаблишмента реализовати изградња Америчке империје.

Кључне речи: САД, империја, хегемонија, идеологија, геополитика

УВОД: ДА ЛИ СУ САД ИМПЕРИЈА?

Само помињање Сједињених Америчких Држава начелно не асоцира на империју.¹ Ова чињеница налази упориште у историографском и политичком дискурсу, па се тако диференцирано може говорити о „америчкој хегемонији“ и Британској империји. Разлика између хегемоније и империје није само питање језика

¹ Историографски „мејнстрим“ са посебном пажњом третира америчку изузетност, али не у контексту америчког империјализма, већ у контексту неприменљивости на САД оних мерила којима оцењујемо историју других држава. Више у: Филип Џенкинс, *Историја Сједињених Држава*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 13.

и терминологије; она је квалитативна, и не само историјска, јер актуелни значај тога да једна држава намеће своју вољу привлачношћу свог система произилази из глобализованог друштва, у коме се мека моћ може показати учинковитијом него у претходним вековима.²

Свој антиимперијалистички легитимитет Сједињене Америчке Државе црпе из своје политичке историје. Пристајање Мејфлауера (*Mayflower*) на обале Америке и устанак Тринаест колонија против британске круне, етиолошки су митови америчког друштва, у чијој сржи у првом случају лежи свест о изузетности³, док у другом случају лежи рат за слободу⁴ против најмоћније империје тадашњег света.

За империјализам се од раног 20. века траже еуфемизми у америчкој политици. Председник Теодор Рузвелт је под изговором американизма подржао панамско отцепљење од Колумбије, наводно у знак помоћи панамском народу, а суштински за рачун уско америчких интереса⁵, док је Вудро Вилсон сматрао да ће финансијско условљавање Савезника од стране Америке бити пут ка томе да Савезници коначно прихвате амерички начин размишљања⁶ – чувени „вилсоновски идеализам“ који је најављен још у инаугуралном говору⁷ председника Вудроа

2 Niall Ferguson, *The Colossus*, The Penguin Press, New York, 2004, стр. 24.

3 Тачније, путници на Мејфлауеру су веровали да им је сам Бог наложио да пођу на пут у Нови свет, поруком која је одаслата посредством комете на небу Европе 1618. године. Такво уверење ће додатно легитимисати потоњи Тридесетогодишњи рат, који ће у крвавом сукобу дати коначан облик модерној Европи. Нова Енглеска је основана као калвинистичка заједница, а Пенсилванија као прибежиште немачких мистичких секти, уточиште од ратом растрзане Европе. Начелно су ово биле заједнице људи чврсто оданих вери, аскези, којима је живот на овом свету био само прелаз ка свету после смрти. Видети више у: Хенри Бемфорд Паркс, *Историја Сједињених Америчких Држава*, Рад, Београд, 1985, стр. 35-36, 65-67; Nathaniel Philbrick, *Mayflower*, Penguin Group, New York, 2006, стр. 6; Jim Cullen, *The American Dream*, Oxford University Press, Oxford, 2004, стр. 25-32. О утицају друштвеног амбијента који је прве исељенике приморао на пут ка Северној Америци из Северне Европе, поглавито Енглеске, видети: Питер Франкопан, *Путеви свиле*, Лагуна, Београд, 2018, стр. 323.

4 Реч „Liberty“ ће постати готово хералдички знак, кован на новцу, понављан у Декларацији, Уставу и законима, те окосница америчке политичке философије и именитељ америчког уметничког стваралаштва. Историчар Филип Џенкинс сугерисаће да је слобода постала „навика“. У томе је било и антибританског набоја након тек извојеване победе у рату, али ће демократизација која је тада упливала у САД оставити снажан траг у потоњим вековима и постати религијска опсесија и империјалистичко гесло. Са друге стране, стремљење „Слободи“ зацртано је и својеврсним манифестом „америчког сна“, Декларацијом независности. Више о фундаменталном значају слободе у историјском формирању САД: Michael Patrick Cullinane, *Liberty and American Anti-Imperialism*, Palgrave Macmillan, New York, 2012, 13; више о идеји слободе у контексту Декларације независности: Jim Cullen, *The American Dream*, Oxford University Press, Oxford, стр. 39-41; О слободи као навици: Филип Џенкинс, *Историја Сједињених Држава*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 81-83.

5 Edmund Morris, *Theodore Rex*, Random House, New York, 2002, стр. 343, 347.

6 George C. Herring, *From Colony to Superpower*, Cambridge University Press, New York, 2008, стр. 420.

7 Larry Wolff, *Woodrow Wilson and Rethinking Eastern Europe*, Stanford University Press, Stanford, 2020, стр. 2.

Вилсона.

„Вилсонизам“ је наслеђе које је опстало до данас, као посебан вид либералног интернационализма који инсистира на праву на самоопредељење, примени хуманитарних интервенција у кризним ситуацијама, колективној безбедности, транспарентности дипломатије итд.⁸ Као такав, „вилсонизам“ је још једна zgodna замена за реч империјализам, било да се користи у научном дискурсу као назив за један идеологизовани начин вођења спољне политике, или да се ради о примени неког од појединих његових елемената као средства за легитимизацију империјалне праксе. На пример, напад на Ирак 2003. године имао је своје оправдање и у рату за колективну безбедност после трауматичног искуства 9/11, али и као хуманитарна интервенција, чему је посебну тежину својим спорним говором⁹ пред Уједињеним нацијама дао државни секретар Колин Пауел, те као помоћ ирачком народу у борби за демократско самоопредељење, због чега ће Американци бити дочекани као „ослободиоци“ у Ираку, тврдио је Дик Чејни.¹⁰ Тако ће у коначници Џорџ Буш, човек који је самоуверено изговорио да га је „Бог приморао да се кандидује за председника“¹¹, тврдити како Америка није империјална сила, већ либерална, тј. сила која ослобађа.¹²

Ипак, „вилсонизам“ и империјализам нису исто. Јер „вилсонизам“ поред империјализма подразумева и хегемонију. Иако ретко нераздвојне категорије, империје и хегемони нису исто. Империја је сила која непосредно, кроз монопол над управним системом и оружаном силом, намеће правосудни систем и одређује услове под којима се размеђују добра.¹³ Са друге стране, хегемон је она сила која може посредством своје политичке супериорности и ауторитета заснованог на угледу и успеху на међународној сцени да наметне своју вољу другим државама.¹⁴ У том смислу, „вилсонизам“ је тек тренутак у ком се хегемонистичким претензијама надограђује већ постојећа империја.

8 Joan Hoff, *A Faustian Foreign Policy from Woodrow Wilson to George W. Bush*, Cambridge University Press, New York, 2007, стр. 61.

9 Secretary of State Colin Powell speaks at UN, justifies US invasion of Iraq, Интернет: <https://www.history.com/this-day-in-history/secretary-of-state-colin-powell-speaks-at-un-invasion-of-iraq>, 12/10/2020.

10 John B. Judis, *The Folly of Empire*, Oxford University Press, New York, 2006, стр. 180-181.

11 Цитирано у: Joan Hoff, *A Faustian Foreign Policy from Woodrow Wilson to George W. Bush*, нав. дело, стр. 188.

12 Niall Ferguson, *The Colossus*, нав. дело, стр. 8.

13 Само дефинисање империје у контексту Сједињених Америчких Држава је сложено питање међу изучаваоцима међународних односа. У оптицају су бројни еуфемизми као што су: „једина суперсила у униполарном свету“, „хиперсила“, „глобални лидер“, посебно остварена „национална држава“, „примарна сила“, „хегемон“ и други изрази које историчар Најл Фергусон назива „анемичним“. Више у: Niall Ferguson, *The Colossus*, нав. дело, стр. 19.

14 Kori Schake, *Safe Passage – The Transition from British to American Hegemony*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017, стр. 23.

Ипак, да бисмо разумели Америчку империју и њен настанак,¹⁵ потребно је поставити питање о томе шта су њени творци читали, кога су имали за узоре, и у којој мери су својим идеолошким опредељењем успели да утичу на формирање друштвеног консензуса.

У тренутку настанка, ипак, Америчка империја је била изузетна само уколико се некритички прихвате размишљања оних империјалиста који су је осмислили. Свака од великих империја, а нарочито оне које су делимично или потпуно инспирисале творце Америчке империје, имале су током свог историјског развоја војнополитички тријумф који је темељ за изградњу империје: што су Грчко-персијски ратови били за Атинску империју, Пунски ратови за Римску империју¹⁶, шпанско освајање Америке и колонијална управа¹⁷ за Шпанску империју, те француска и британска¹⁸ колонијална освајања за Француску и Британску империју, то је Шпанско-амерички рат био за Америчку империју – њено родно место. Али одговорити на питање о настанку Америчке империје значи разумети ток збивања од када је објављена књига поморског капетана, историчара, али и расисте и реал-империјалисте¹⁹ Алфреда Тајера Механа под насловом *The Influence of Sea Power upon History* 1890. године, као и атмосферу друштва непосредно пре изласка те књиге, све до 22. фебруара 1909. године. Тада се Велика бела флота Сједињених Америчких Држава након четрнаест и по месеци парадирања кроз светске океане вратила са пута око света, приставши на Вашингтонов рођендан у америчку луку²⁰, у симболичном смислу заокруживши мандат Теодора Рузвелта који је обе-

15 Двојица најугицајнијих политичких мислилаца из САД 20. века: Хенри Кисинџер и Збигњев Бжежински, везују настанак Америчке империје за рат са Шпанијом из 1898. године. Више о томе у: Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*, Basic Books, New York, 1998, стр. 3; Henry Kissinger, *World Order: Reflections on character of nations and the course of history*, Penguin Press, New York, 2014, стр. 224, 229.

16 Америчка политичка елита је нарочито била посвећена изучавању Плутархових „Упоредних животописа“, од времена Рата за независност, који је обележио Џеферсон, а који је себе поредио са Периклеом, до краја 19. века. Нарочите афинитете америчка политичка елита је гајила према: Цицерону, као човеку који је самостално остварио успех и живот посветио борби против тираније, Демостену, као слободољубивом државнику и беседнику који се саможртвовао за слободу, Солону, Фокиону, Тимелеону, и нарочито Катону Млађем. Више о томе у: Meyer Reinhold, *Classica Americana*, Wayne State University Press, Detroit, 1984, стр. 254-260.

17 Колонијална америчка администрација у новоосвојеним територијама после Шпанско-америчког рата је формирана тако да прати трендове које је поставила претходна империјална власт: Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2002, стр. 369.

18 Елиху Рут који је испред Мекинлијевог администрације био задужен за консолидацију америчке власти у новоосвојеним територијама је извршио организацију администрације по узору на Британску империју: Исто, стр. 368.

19 John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics*, Cambridge University Press, New York, 2012, стр. 43.

20 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 3.

лежен консолидацијом Америке као империје.²¹

Након испитивања порекла и карактера идеолошког набоја, како у селективном и пробраном читању историје, тако и у рационализацији империјалистичког владања као доброг и корисног од стране елите која је усмеравала настанак империје, потребно је испитати и друштвене околности настанка империје у датом тренутку: религијску инспирацију за експанзију, политички консензус о империјалној експанзији, привредни раст који је створио могућности да се ширење империје деси, и напослетку начин реализације интереса настајуће империје на међународној сцени.

ИДЕОЛОШКИ ОКВИРИ АМЕРИЧКОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА У ВРЕМЕ ФОРМИРАЊА ИМПЕРИЈЕ

Хришћанско залеђе америчке империјалистичке идеологије

Доминантно идеолошко обележје америчке унутрашње, а потом и спољне политике 19. века, постаће евангелизам (евангелистички пијетизам), једна посебна врста америчког протестантизма настала 1830-их година, са директним последицама по политички систем и менталитет америчке политичке елите. Земља је тридесетих година деветнаестог века оштро подељена на евангелистичко-пијетистички север, који је нарочито захватао територије Јенкија²² и на салвационистичко-пијетистички југ. Победу у Грађанском рату је однела Унија (север), чија је религија била сведена на идеју да је сваком појединцу доступно спасење у једном мистичком тренутку „поновног рађања“ који се изналази кроз практиковање религиозних радњи. Поред наведеног, религијска дужност појединца је била и у томе да се бори за спасење других. Разлика између (демократског) југа и (републиканског) севера била је у томе што јужњачка религија није постављала пред појединца задатак да спасава друге. Једини начин да они одани „јенкијевском пијетизму“ остваре суштину свог евангелистичког послања било је јачање државе²³, посредством које се требало изборити за „покрштавање католика“, за регулисање сваког

²¹ Исто, стр. 8.

²² Израз Јенки користи се да означи становнике руралне Нове Енглеске, док је током грађанског рата овај термин коришћен за Северњаке. Данас се користи као колоквијални и некад пежоративни назив који Европљани користе за Американце. Више у: Robert Hendrickson, *The Facts on File: Dictionary of American Regionalisms*, Facts on File, New York, 2000, стр. 325-326.

²³ Више о религијској атмосфери у америчком друштву и њеним импликацијама на политичке светоназоре америчке елите видети у: Murray N. Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, 2002, стр. 172-174.

појединачног живота до потпуне оданости праксама нове вере, и напослетку за обнову „Јерусалима на земљи“.²⁴

Из ове религијске поделе проистиче и политичка подела, која је сведена на разлику између Демократске партије, која је била партија оних који су заговарали личну слободу и која је окупљала католике и лутеранце, и Републиканске партије, која је окупљала оне којима су на срцу биле „велике“ и „моралне“ идеје, тј. евангелисте.²⁵

Слом у овом односу снага се десио на изборима 1896. године, када су превагу однели Републиканци, у међувремену померени ка политичком центру. На изборима 1896. ће убедљиву победу над демократским противкандидатом однети републикански кандидат Вилијам Мекинли, председник под окриљем чијега мандата ће се родити Америчка империја. Тај тренутак уједно означава и смрт старе Демократске либертаријанске партије Џеферсона, Џексона и Кливленда.²⁶

Управо је евангелистичким уверењем да је спасење других, поред сопственог спасења, обавеза доброг хришћанина, уоквирен и рат који је вођен против Шпаније 1898. Један од кључних америчких филозофа епохе, Џосаја Стронг је у књизи *Our Country* из 1885. године писао како је задатак Англосаксонаца да „евангелизују свет“, те да је то „свети задатак“ читаве расе. То је био филозофски светоназор читаве генерације интелектуалаца и елите уопште.²⁷ Мехен, амерички најутицајнији геополитичар епохе сматрао је да је добар начин за решавање кинеског питања то да се Кинези покрсте.²⁸

Подобан приказ овакве атмосфере су избори из 1896. Упркос великим сукобима по питању сребрног, односно златног стандарда, заједно су и демократски кандидат Брајан и републикански Мекинли 1896. године били на позицијама, да је „света дужност“²⁹ америчког народа да помогне Кубанцима, који су 10. априла 1895. године дигли устанак против четворовековне владавине Шпанаца. Мекинлијева објава рата Шпанији је била дочекана насловима као што је био онај у *California Christian Advocate*, који је поручивао да је „овај рат – рат доласка Краљев-

24 Више о религијској атмосфери у америчком друштву и њеним импликацијама на политичке светоназоре америчке елите видети у: Murray N. Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, 2002, стр. 172-174.

25 Исто

26 О Великој трансформацији 1896. године: Murray N. Rothbard *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, нав. дело, стр. 174-179.

27 Foster Rhea Dulles, *America's Rise to World Power: 1898-1954*, Harper and Row, New York, 1954, стр. 30.

28 Игор Баришић, Хатица Бериша, „Мехенова поморска геостратегија – изазови, ризици, претње по националну безбедност САД у 20. веку“, *Војно дело*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, број, 5/2016, стр. 64.

29 Andrew Preston, *Sword of the Spirit, Shield of the Faith*, Alfred A. Knopf, New York, 2012, стр. 161.

Тиосав Пурић Идеол. и геопол. асп. рађања амер. импер. крај. XIX и поч. XX века
ства Божјег!³⁰ Методистичка штампа је објављивала да ће сваки „проповедник бити официр за регрутацију“.³¹

Иако нешто другачије третиран него рат са Шпанијом, начелно је рат против Филипина дочекан са подједнаком егзалтацијом у друштву. Уколико се изузму спорадични гласови антиимперијалиста, окупљених овог пута око демократе и популисте Брајана, који су се противили политици „конзервисане слободе“³², ставови јавности су ишли на руку политици председника Мекинлија, тачније његовог естаблишмента.³³ За хришћанске мисионаре и за председника Мекинлија, Филипини, тј. окупација Филипина били су „апотеоза“ њихове сврхе на земљи, и света дужност Американаца да донесу либерализам, прогрес и праву веру у свет. За њих између империје и прогреса није било никакве разлике.³⁴

Изузетност, демократија и раса у идеологији Америчке империје

Октобра 2003. године председник Џорџ Буш Млађи посетио је Филипине и том приликом саопштио како су Сједињене Америчке Државе поносне што су помогле Филипинима да се оваплоте као „прва азијска демократија“.³⁵

У речима председника Буша из 2003. упућеним филипинском народу одјекивали су светоназори Вудроа Вилсона, који је у својству професора јуриспруденције и политичке економије на престижном Принстон Универзитету, у чланку „Амерички идеали“ објављеном у *Atlantic Monthly* 1902. године, писао да је Америка дала Филипинима инструменте посредством којих се ова пацифичка држава могла уздићи до „цивилизације“, те да је дужност САД да као тотор надгледа развој Филипина, „јер су они деца [Филипинци], а ми одрасли људи [Американци]“.³⁶

Идеолошка подлога на којој су засновани искази, тада професора, Вудроа Вилсона и председника Џорџа Буша, указује својом дуготрајношћу на идеолошку конзистентност која се одликује прворазредним империјализмом.

30 О верском аспекту у медијској пропаганди више у: Andrew Preston, *Sword of the Spirit, Shield of the Faith*, нав. дело, стр. 159.

31 Walter LaFeber, *The Cambridge History of American Foreign Relations 1865-1913*, Cambridge University Press, New York, 1993, стр. 142.

32 Michael Patrick Cullinane, *Liberty and Anti-American Imperialism 1898-1909*, нав. дело, стр. 41-42.

33 Сам Мекинли није желео рат са Шпанијом, али су у групи његових сарадника били загрижени империјалисти, међу којима су се посебно истицали Теодор Рузвелт и Хенри Кабот Лоц. Више у: Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 114-115.

34 Andrew Preston, *Sword of the Spirit, Shield of the Faith*, нав. дело, стр. 161.

35 John B. Judis, *The Folly of Empire*, нав. дело, стр. 1.

36 John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics*, нав. дело, стр. 172-173.

У потреби за инфантилизацијом поданика лежи расистички рефлекс, инспириран социјалдарвинизмом. Примењујући Дарвинову теорију о природној селекцији на расе и државе, у првом реду су филозоф Џон Фиске и политиколог Џон В. Бурц објашњавали да су припадници англосаксонске расе доказали кроз историју да је њихова владавина најбоља, те да им је „суђено“ да своју владавину прошире на друге, „ниже“, народе. Фиске је инсистирао на томе да је историјски доказано да „суверенитет у контроли мора и трговине“ могу држати само Англосаксонци, док је Бурц сматрао да из способности да изграде ваљане инситуције проистиче, природно, обавеза Американаца да „имају колоније“. Јер, њихов је задатак да шире хришћанство и грађанску слободу.³⁷

Ипак, овде се није радило о џеферсонијанској „империји слободе“, већ о једном сложеном империјалистичком галиматијасу који је под изговором уставности спроводио расну дискриминацију. Када говоримо о америчком освајању Филипина, треба имати у виду да су САД тада постале очевидна колонијална империја одричући се политике на којој су засновале своју слободу уз гесло „*no taxation without representation*“. Суштински је то био прелазак територија (Филипина, али и Гуама, Порторика и острва из Филипинског архипелага која су припадала Моро народу) из једног (шпанско), у друго (америчко) колонијално стање. Сам председник Мекинли је јасно назначио да неће бити „скоријег укључивања“ новопокорених народа у пуноправни статус грађана САД, имајући у виду да су они, по речима председника, били „варвари“, и да сходно томе морају бити држани у статусу „трајног вазалства“.³⁸ Судија Врховног суда Хенри Билингс Браун је, тумачећи правне аспекте статуса нових територија и разлоге због којих се не могу инкорпорирати у федерални систем као пуноправне чланице САД, то објашњавао „расним разликама“.³⁹ Лондонски *Тајмс* је поздравио Париски уговор којим САД преузимају колоније од Шпаније, и оценио га као тренутак „који је обележје нове експанзивне политике, која је потпуно одступила од дотадашње политике америчких државника. Али, нова спољна политика није толико страна националном карактеру или досадашњој историји Републике [САД], колико би се то чинило на први поглед. Англоамериканци напослетку гаје империјалне инстинкте и порив за владањем које су наследили од расе из које су изникли“.⁴⁰ Сједињеним Америчким Државама је било суђено да постану „већа Енглеска са племенитијом судбином“, тврдио је сенатор из Индијане и империјалиста, Алберт Церемаја Бевериџ.⁴¹ Овакве ставове имао је и главни геополитичар епохе, Алфред Мехен, који је и сам

37 О Бурцу, Фискеу и генерално стању духа у америчкој академској заједници у Америци више у: Foster Rhea Dulles, *America's Rise to World Power: 1898-1954*, нав. дело, стр. 30.

38 Julian Go, *Patterns of Empire*, Cambridge University Press, New York, 2011, стр. 55.

39 Исто

40 Julian Go, *Patterns of Empire*, нав. дело, стр. 55-56.

41 George C. Herring, *From Colony to Superpower*, нав. дело, стр. 305.

веровао у англосаксонску узвишеност, док је друге народе сматрао нижима, варварима или дивљацима, па је тако писао о неопходности британске окупације Јемена 1839, правдајући је реторичким питањем: „Зар да чопор дивљака заустави светску трговину?“⁴² Генерално је Мехеново виђење реалности било устројено расизмом, те је он текући процес глобализације тумачио као испоручивање „жуте претње“, тј. азијских народа, на „кућни праг“ Запада.⁴³

Секуларизација осамнаестог века дала је оном провиденијалном саморазумевању „првих“ „Американаца“ као „од Бога изабраног народа“ и „омиљене деце неба“⁴⁴ једну нову редакцију, чија ће суштина бити свест о цивилизаторској мисији Америке, а која је у дубокој спрези са евангелистичким разумевањем спасења. Френклин Меквега, директор Чикашке комерцијалне банке крајем 19. века, писаће следеће о америчкој демократији: „Демократија је постала владар човечанства. Просветљујућа је истина да демократски идеали искључују изолацију. Демократија је питање читавог човечанства. А ми, као највећи експоненти демократије, одабрани смо да те идеале сведочимо. Морамо схватити да дух демократије пред нас поставља шири спектар услова, не само услов стварања политичких институција, које јесу битне, већ и да демократску цивилизацију проширимо на човечанство, док прогрес који демократија даје не захвати сваки угао света“.⁴⁵ Политичка обавеза Американаца је постала она коју је један мислилац сажео 1885. у реченици: „Како иде Америка, тако иде свет“.⁴⁶

Одјеци оваквих становишта читаве јавности, чије су мишљење обликовали писци, медији и публицисти који су Америку представљали као „чуvara западне цивилизације“⁴⁷, чули су се и у говору којим је председник Вилијам Мекинли позивао амерички Конгрес да одобри улазак у рат против Шпанаца на Куби, јер је дужност САД била да дела „у корист човечанства. Јер није одговор рећи да се све то дешава у другој земљи, да припада питањима неке друге нације, па да нас се зато не тиче. Ово питање је питање наше дужности, јер се дешава у нашем суседству“.⁴⁸ Напоследку, у славу Мекинлијеве одлуке да анектира Филипине настала је чувена поетска апологија империјализма, Киплингов *Терет белог човека*, коју је Теодор Рузвелт назвао „бедном поезијом“, али „ваљаним разумевањем експанзионистичког становишта“.⁴⁹

42 David Milne, *Worldmaking: The Art and Science of American Diplomacy*, Farar, Straus and Giroux, New York, 2015, стр. 33.

43 John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics*, нав. дело, стр. 108.

44 Fabian Hilfrich, *Debating American Exceptionalism*, Palgrave Macmillan, New York, 2012, стр. 78.

45 Исто, 80.

46 Foster Rhea Dulles, *America's Rise to World Power: 1898-1954*, нав. дело, стр. 31.

47 Исто, стр. 32

48 Charles A. Kupchan, *Isolationism*, Oxford University Press, New York, 2020, стр. 223.

49 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 365.

Суштински је америчка елита сматрала, у духу интелектуланих трендова епохе, да је способност изградње демократских институција произашла из њене расне супремације, док је историјско наслеђе Англосаксонаца давало легитимитет пориву за владањем другим народима. Свеукупно су овакви ставови били уоквирени хришћанским разумевањем света, и то специфичном евангелистичком редакцијом хришћанске конфесије, која је налагала да је дужност појединца да се бори не за само своје спасење, већ и за спасење других. Овај идеолошки склоп је био „софтвер ума“ америчке политичке елите у време рађања империје, али и средство за оправдање геополитичких интереса и војнополитичких акција.

АЛФРЕД ТАЈЕР МЕХЕН И ГЕНЕЗА ГЕОПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ У ВРЕМЕ НАСТАНКА АМЕРИЧКЕ ИМПЕРИЈЕ

„Читав свет је један град“ – тврдио је 1875. један од Ротшилда.⁵⁰ Крајем деветнаестог века, нешто после Ротшилда, амерички геополитичар и адмирал, Алфред Мехен, потоњи учесник Шпанско-америчког рата, писао је да се „свет смањило. Државе свуда у свету додирују границом једна другу“.⁵¹

У таквом свету, америчка елита је сматрала виталним интересом Америчке републике да се избори за Западну хемисферу.⁵² Од осамдесетих година деветнаестог века, САД су се дале у изградњу јаке флоте, тако да је већ крајем века конгресмен Чамп Кларк из Мисурија у име „Америчке републике“ упозоравао „Европу, Азију и Африку“ да се држе изван „западне хемисфере [...] по цену живота“.⁵³

У том смислу је третиран однос према великим силама. Нарочито према Немачкој, чије је место у обе Америке за главног геополитичара и империјалисту тог доба, капетана Алфреда Тајера Мехена, било неприхватљиво. Он је већ крајем 19. века сматрао да би савез са Великом Британијом, иако је она била европска сила, значио Америци помоћ у заустављању немачког утицаја у Латинској Америци и Самои.⁵⁴ Даље, Мехен је писао да све велике силе света „убрзано усисавају“ територије широм планете, те да САД не смеју себе искључити из тог глобалног „марша“.⁵⁵

Мехен је своју каријеру почео као изолациониста и доследни поштовалац

50 George C. Howell, *From Colony to Superpower*, нав. дело, 266.

51 цитирано у: John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics*, нав. дело, стр. 124.

52 Поред Фостер Рее Далса, Ендрју Бејчевић такође назива рат са Шпанијом Ратом за хемисферу: Andrew Bacevich, *Twilight of the American Century*, University of Notre Dame Press, Indianapolis, 2018, стр. 216.

53 наведено према: Foster Rhea Dulles, *America's Rise to World Power: 1898-1954*, нав. дело, стр. 28-29.

54 Foster Rhea Dulles, *America's Rise to World Power: 1898-1954*, нав. дело, стр. 32.

55 Исто, стр. 35.

Монроове доктрине, све док 1885. године, за време службовања у Перуу, није имао прилике да се упозна са реалном поморском моћи других великих сила. Мада је већ 1882. године тврдио да је Шпанија, као непосредни сусед САД, моћнија, те да САД немају шест бродова које би могле да пошаљу у рат са шансом да из борбе исплове.⁵⁶

Таква Мехенова становишта најбоље су рационализована у делу *The Influence of Sea Power upon History*.

У смислу развоја поморске теорије, кључни утицај на Мехена је извршила *Историја Рима* немачког историчара и нобеловца Теодора Момзена, коју је читао на служби у Перуу. Читајући о сукобу Картагине и Рима током Другог пунског рата, Мехен је доживео „откровење“, поставивши питање о томе какав би исход рата био да је Картагина контролисала морске путеве ка свом граду флотом која би могла да парира римској флоти.⁵⁷ Поред тога, посебно је истраживао Британску и Француску империју и поморску моћ, нарочито се бавећи Велингтоновим ратом против Наполеона и Шпанаца,⁵⁸ док су му у тумачењу историографије били нарочито блиски француски премијер, конзервативац и историчар Франсоа Гизо и „отац историјске науке“, Немац Леополд фон Ранке.⁵⁹

Мехенова централна теорија била је да је за једну земљу и њену превласт потребно обезбедити:

1. стабилну друштвену производњу (што у случају Мехенове теорије подразумева потребу и за слободном и отвореном трговином)
2. сигурну пловидбу (како трговачких, тако и ратних бродова)
3. савезништва и колоније (распрострањене преко читавог света тако да представљају базе из којих се може пројектовати моћ).⁶⁰

Овакво становиште је произишло из Махановог уверења да САД не морају, налик Шпанској, Француској или Британској империји, да своју империју шире мачем, већ да је довољно да се обезбеди и заштити мир у коме би природно могла да се спроводи слободна трговина као средство ширења америчког утицаја.⁶¹

Да би се утицај могао ширити, по Махановом мишљењу, потребно је узети у обзир следећих пет фактора:

1. географски положај земље
2. дужину обале
3. национално расположење у погледу коришћења поморске моћи

⁵⁶ Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 85-87.

⁵⁷ Исто, стр. 89.

⁵⁸ Исто, стр. 93.

⁵⁹ David Milne, *Worldmaking: The Art and Science of American Diplomacy*, нав. дело, стр. 33.

⁶⁰ James George Stavridis, *Sea Power: The History and Geopolitics of the World's Oceans*, Penguin Press, New York, 2017, стр. 255.

⁶¹ David Milne, *Worldmaking: The Art and Science of American Diplomacy*, нав. дело, стр. 41.

4. развијеност трговине

5. либералну владу.⁶²

У погледу међународних односа, Мехен је био заговорник политике моћи, тзв. реалполитике, па је сходно томе и Монроова доктрина којој је у младости постао одан била корисна са становишта заштите америчке интересне сфере, коју је требало очистити од европских утицаја.⁶³ Приликом чишћења америчке сфере утицаја од европских полуга моћи, било је потребно обезбедити колонијалне поседе и базе, јер су у тренутку када је Мехен писао, амерички бродови били као „муве“ по „чистом мору“, без могућности да било где „слете“.⁶⁴ Такво позиционирање је било потребно Америци да би искорачила из простора Монроове доктрине, и заштите својих интереса, у поље пројектовања своје моћи. У том смислу треба тумачити Мехенову препоруку да се на Првој хашкој мировној конференцији америчка делегација уздржи од дискусије о Конвенцији о ограничењу наоружања, а коју је предложио руски делегат.⁶⁵

Било је, по Мехеновом мишљењу, неколико арена у којима се морала пројектовати америчка моћ, у сврху заштите Монроове доктрине и америчких интереса, у првом реду од европских сила: Немачке, Русије и Велике Британије. Реалполитика се огледала и у опортунном промишљању политичког приступа међународним односима који је зависио од стицаја околности и актуелних односа моћи. Тако је сматрао да су у Азији главни опоненти интересима САД: Русија и Велика Британија. Пошто је Британија немоћна да се сама успротиви Русији, Мехен је сматрао да би требало организовати „лабави савез“ Јапана, Немачке, Британије и САД у циљу сузбијања моћи континенталне Русије, за коју је предвиђао да ће у Кини, у Персији и на Блиском истоку тражити пут ка топлим морима. Са друге стране је разматрао могућност да Немачка престигне Британију на светским морима, док је Британију у том тренутку сматрао једином која је у могућности да изазове моћ Америке на морима, због близине својих база, али је исправно предвидео да је такав развој ситуације немогућ, због вишедимензионалне сродности две државе.⁶⁶

Три географске арене у којима су САД морале остварити свој утицај, по Мехеновом мишљењу, биле су: Кариби, Пацифик и Источна Азија. Пишући за

62 James George Stavridis, *Sea Power: The History and Geopolitics of the World's Oceans*, нав. дело, стр. 255-256.

63 Игор Баришић, Хатица Бериша, „Мехенова поморска геостратегија – изазови, ризици, претње по националну безбедност САД у 20. веку“, *Војно дело*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, број, 5/2016, стр. 49.

64 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, 85-87.

65 Игор Баришић, Хатица Бериша, „Мехенова поморска геостратегија – изазови, ризици, претње по националну безбедност САД у 20. веку“, нав. дело, стр. 48.

66 Исто, стр. 57-60.

најпрестижније часописе у земљи, као што су *The Atlantic Monthly*, *The Forum*, *The North American Review* и *The Harper's New Monthly Magazine*, у којима је објавио 130 чланака од 1890. до смрти 1914. године, Мехен је на приступачан начин широкој публици објашњавао какав је значај геополитичких стожерних тачака које САД морају држати под контролом, идући од истока ка западу: Курасао (који са јужне стране од Венецуеле), и Хаити (који са северне стране од Шпанске Кубе) чувају морски „ауто-пут“ ка Панамском Истаму, даље до Хаваја (који су база из које би се у будућности могли контролисати Кина и Јапан) и Самое, до Беринговог мора, које „држи“ руски источни бок.⁶⁷

Мехенова књига је остварила планетарни успех. Теодор Рузвелт је после прочитане књиге постао други човек⁶⁸, а сам Мехен је био угошћен лета 1893. на вечери са краљицом Викторијом и кајзером Вилхелмом.⁶⁹ Са краљицом Викторијом је вечерао још једном, док је кајзер Вилхелм, који је књигу „прогутао“, од тада сматрао себе првим „мехеновцем“ у Немачкој, и наредио је да се Мехенова студија чита на палуби сваког немачког брода.⁷⁰ Немци, који су у то време градили своју моћну флоту, превели су књигу у 8.000 примерака, док се Алфред фон Тирпиц, немачки адмирал, хвалио како је он проверио у војним егзерцирима све оно што је Мехен писао у својој књизи.⁷¹

Од кључног је значаја ипак био утицај који је Мехен извршио на своје пријатеље: Хенрија Кабота Лоца и Теодора Рузвелта, људе из непосредног председничког окружења, који су му у тешким ситуацијама радо излазили у сусрет.⁷²

Тако је Мехен постао отац америчке империјалистичке доктрине, својеврсни „пророк“ упоредив само са Џорџом Кенаном⁷³ по свеобухватности којом је обликовао за наредне деценије америчко иступање у међународним односима. Ипак, треба имати на уму да је Мехен био оно што Американци зову „self-made man“, изданак европске класичне и хришћанске интелектуалне традиције, мада англофил, али не и Енглеz, те да је дао посебну редакцију америчком империјализму: погодну за свет у коме се постепено убрзавао процес глобализације, и сходно томе повећавао значај контроле светских мора.

67 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 114-115.

68 David Milne, *Worldmaking: The Art and Science of American Diplomacy*, нав. дело, стр. 42.

69 Исто.

70 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 117.

71 Holger Herwig, "The Failure of German Sea Power, 1914–1945: Mahan, Tirpitz, and Raeder Reconsidered", *The International History Review*, Simon Fraser University, Burnaby B.C, број 1/1988, стр. 69 .

72 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 120.

73 Исто, стр. 122.

ТРИЈУМФ ИМПЕРИЈАЛИЗМА

Финансијска и политичка елита у време тријумфа америчке империје

Политичка и финансијска елита која је обликовала политичку реалност САД како у унутрашњој политици, тако и на међународној сцени, успела је у два одлучујућа сегмента:

1. да оснажи америчку војску у довољној мери да од Америке направи империју, и то у периоду од 1891. године (када је доживела понижење од Чилеа; наиме, председник Харисон је одбио да уђе у осветнички рат за убиство два америчка војника у луци Валпараисо, јер није имао флоту којом би то могао остварити)⁷⁴ до 1898, када је успела да порази у кратком рату најстарију европску империју модерног доба, да би за време председника Теодора Рузвелта САД поседовале другу најјачу морнарицу на свету, подељену у две флоте: атлантску и пацифичку;⁷⁵

2. да створи невероватан економски процват, на чијем су прочељу Ендрју Карнеги (челик), Џон Пијерпонт Морган (финансије) и Џон Рокфелер (нафта). Од 1870-их година узлет Америке почео је уз периодичне турбуленције у систему. Америка је у том периоду постала светски лидер у производњи дрвене грађе и челика, у месној индустрији, те у рударењу угља, гвожђа, сребра и злата, да би до краја века постала већи произвођач угља и челика од Британије и Немачке заједно. Од 1860. до 1897. готово по правилу имала је већи извоз од увоза на годишњем нивоу, док је од 1893. била друга најјача сила света у трговини, после Велике Британије.⁷⁶ Посебно је значајна изградња железнице. Железничка мрежа у периоду од 1878. до 1893. је утростручена, а вредност обвезница од железнице на берзи је скочила са 4,8 милијарде на око 9 милијарди долара, тј. дуплирана је.⁷⁷

Такав економски успех је био у односу међузависности са растом друштвеног и политичког значаја тзв. „тајкуна“, а у епохи америчког узлета, доминирала су четворица, међу којима тројица поменутих: Морган, Рокфелер, Карнеги – и Џеј Галд. И док су већина бизнисмена тих година веровали у коректне односе на тржишту, у *fair play*, њих четворица су се на тржишту појавила са амбицијом да уведу монополе.⁷⁸ Комбинујући финансијски и политички утицај, они су постали ти који усмеравају америчку политику, а нарочито Морган који се посветио финансијама. Сам

74 Исто, стр. 5-6.

75 Исто

76 Исто, стр. 26.

77 Vincent P. Carosso, *Investment Banking in America, a history*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1970, стр. 29.

78 Charles R. Morris, *The tycoons*, Henry Holt and Company, New York, 2005, стр. 12.

није био склон претераном дељењу моћи, нити делегирању одговорности. Наиме, у управном одбору његових компанија није било никада више од десеторо до дванаесторо људи, нити више од осамдесеторо запослених свеукупно.⁷⁹ Као таква, Морганова компанија је била у ситуацији да постане „случајна централна банка“, предлажући Трезору позајмицу од 100 милиона долара у злату, заједно са Ротшилдима, 1894. године. Аранжман није склопљен 1894, али јесте наредне године.⁸⁰

Значајно је поменути и Ротшилде. Још седамдесетих година 19. века, Ротшилди су били лобисти за етаблирање златног стандарда. Кључно им је било да у тај процес уђу и САД. Иако су оклевали да уђу у аранжмане са САД те 1894, били су вољни да на сваки могући начин подрже све кораке ка укрупњавању светског тржишта, чему би увођење златног стандарда као универзалног допринело. Том процесу свакако јесте допринела победа Вилијама Мекинлија над Вилијамом Џенингсом Брајаном.⁸¹ Још раније су Ротшилди радили на процесу превођења Америке на златни стандард. У ту сврху су убризгали 267 милиона долара између 1873. и 1877. године у америчку економију, са намером да помогну стабилизацији привреде, али и да окураже САД да прихвате златни стандард. Томе се, међутим, појавило политичко противљење, оличено у Повељи из октобра 1877. године, којом је дозвољено слободно ковање сребра, што је био шамар Кући Ротшилда.⁸²

Ротшилди се нису устезали ни од директног уплива у политику у САД. Име Ротшилда гравитира око кубанског изазова у америчкој политици у другој половини 19. века. Август Белмонт, агент Куће Ротшилда у САД, који је Повељу из 1877. године називао „отвореном крађом“, био је један од заговорника идеје да САД купе Кубу 60-их година 19. века.⁸³ Ова одлука је наишла на политичку баријеру, баш као што је наишао процес превођења Америке на златни стандард 1877. године. Све ово ће морати да чека администрацију Мекинлија. Хамилтон Фиш, који је био државни секретар за време председника Уликса Гранта (председник 1869-1877), успео је да одржи мир око ситуације на Куби у рату који је трајао са Шпанијом од 1868. до 1878, упркос медијском и јавном притиску, чак у сличној ситуацији као потоња Мекинлијева администрација.⁸⁴ Идеја Гранта је била

79 Исто, стр. 235.

80 Исто, стр. 247.

81 Niall Ferguson, *The House of Rothschild, The World's Banker 1849-1998*, Penguin Books, New York, 2000, стр. 534-535.

82 Исто, стр. 534.

83 Исто, стр. 129-130.

84 Повод за улазак у рат са Шпанијом 1898. године било је потапање америчког војног брода *Мејн*, на Куби. Двадесет година пре тога, такође у устанку Кубанаца против Шпанаца 1868-1878, потопљен је амерички војни брод *Вирџинијус*. Мњење у САД, али и у Шпанији, било је спремно за рат. Заузимањем државног секретара Хамилтона Фиша, али и других из администрације председника Гранта, те шпанских дипломата, рат је спречен. Више о томе у: Stephen McCullough, *The Caribbean Policy of the Ulysses S. Grant Administration*, Lexington Books, London, 2018, стр. 147-159.

да САД треба да изграде економску империју. То се десило и на Куби. За двадесет година, до 1898. када се десило рат, САД су држале Кубу потпуно у својој економској сфери интереса. Разлика у односу на будући рат била је и у томе што у време Гранта САД нису могле из лука да изведу флоту која би изазвала моћ Шпанске империје.⁸⁵

Избори 1896. године били су преломни за успон америчке империјалистичке политике, али и уплив финансијских магната у америчку политику. Најпре је сам Хенри Кабот Лоц, потоњи блиски сарадник председника Мекинлија и Теодора Рузвелта, јасно поставио услов пред Мекинлија: или ће прихватити златни стандард, или ће он као експонент интереса Моргана и банкарске елите са источне обале подржати неког другог кандидата.⁸⁶ Сам Морган се неколико пута састао са Марком Ханом, главним Мекинлијевим сарадником у председничкој кампањи, и са Мироном Хериком, који је био заједнички пријатељ Мекинлија и Моргана. Захваљујући Херику, Моргану је објашњено зашто Мекинли мора имати резервисани став током кампање према питању златног стандарда, за који се Морган залагао.⁸⁷ Морган, који је за Мекинлија претходно тврдио да има „пихтијасту кичму“⁸⁸, није имао разлога за бригу. Свој утицај је утемељио 1896. године, тако да је већ 1904. и 1924. године могао да мирно посматра председничке изборе, знајући да су обојица кандидата експоненти његових интереса.⁸⁹

Тиме су сви интереси били намирени. Америка је била спремна за експанзију.

Рат за Западну хемисферу и мир у Западној хемисфери

У уторак, 15. фебруара 1898. године, на Куби је дошло до експлозије на америчком броду Мејн (*Maine*), који је тамо послат ради заштите америчких грађана.⁹⁰ Поред америчких грађана, ипак, тамо је било и америчких интереса. Само у једној години (1892) амерички инвеститори су уложили 1,2 милиона долара у Кубу, тамошње плантаже шећера и дувана.⁹¹

Рат је избио тек 26. априла 1898. Џон Хеј, који је био на функцији амбаса-

85 Stephen McCullough, *The Caribbean Policy of the Ulysses S. Grant Administration*, нав. дело, стр. 182-183.

86 Murray N. Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, нав. дело, стр. 177.

87 Eliot Vestner, *Ragtime in White House*, City Point Press, Westport, 2020, стр. 136.

88 Исто

89 Carroll Quigley, *Tragedy and Hope*, The Macmillan Company, New York, 1966, стр. 74.

90 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 231.

91 Walter LaFeber, *The Cambridge History of American Foreign Relations 1865-1913*, нав. дело, стр. 129.

дора САД у Британији, обезбедио је да САД имају на располагању готово читаву морнарицу Британске империје. Џон Хеј је био пријатељ Хенрија Кабота Лоца, тада председника Сенатског комитета за спољне послове са посебним опуномоћењем за Кубу, који је заједно са Рузвелтом радио на што бржем уласку у рат. Мехен, који је тада био у пензији и на путовању по Европи, вратио се у Вашингтон чим је рат почео да постане главни саветник администрације Мекинлија током рата.⁹²

Док су Рузвелт и Лоц гурали Мекинлија у рат,⁹³ медији су постављали своју сценографију, тако да су до краја рата, августа 1898. године, Пулицер и Херст, двојица водећих издавача, постигли рекордне тираже, штампајући своје новине у „крвавом мастилу“.⁹⁴ Још у фебруару 1897. је Ричард Хардинг Дејвис, новинар у служби Вилијама Рандолфа Херста, интервјуисао три Кубанке које су Шпанци наводно злостављали. Иако је прича оповргнута, већ у октобру се појавила следећа, о злостављању кубанске револуционарке на Куби, такође у Херстовим новинама.⁹⁵ Када се експлозија на Мејну десила, Херст је извештавао о шпанском „пакленом оружју“, које су Шпанци искористили како би „располутили“ брод, притом побивши 268 морнара.⁹⁶ Сам Рузвелт је у својству помоћника државног секретара за морнарицу у јавност излазио са отвореним оптужбама против Шпанаца. Експлозију на Мејну је објашњавао шпанском „превртљивошћу“.⁹⁷

Мекинлију је било тешко да издржи притисак јавности. Чувени *Bankers Magazine* је до априла 1898. године тврдио да ће евентуални рат са лакоћом бити финансиран.⁹⁸ Рат је објављен 25. априла, а догађаји су се низали муњевитом брзином:

- 1. маја је адмирал Џорџ Дјуи уништио Шпанску армаду изван Маниле на Филипинима;
- 1. јула, Теодор Рузвелт, који је претходно отишао у добровољце, на челу своје јединице Жестоких јахача (the “Rough Riders“) осваја брдо Сан Хуан изнад Сантјаго залива;
- 3. јула је у Заливу америчка флота однела победу над шпанском флотом вицеадмирала Паскала Сервере.⁹⁹

Председникова решеност да уђе у рат била је дефинитивна. Шпанска дипломатија је месецима покушавала да избори мир са САД, пристајући на све захтеве, осим

92 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 234-238.

93 Carroll Quigley, *Tragedy and Hope*, нав. дело, стр. 75.

94 James McGarth Morris, *Pulitzer: A life in Politics, Print and Power*, Harper and Collins, New York, 2010, стр. 439.

95 Eliot Vestner, *Ragtime in White House*, нав. дело, стр. 250-251.

96 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 236.

97 Исто, стр. 242.

98 Walter LaFeber, *The Cambridge History of American Foreign Relations 1865-1913*, нав. дело, стр. 142.

99 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 8.

на тај да САД буду посредник у решавању мира, чиме би директно нарушиле шпански империјални суверенитет.¹⁰⁰ Америчка војска је доказала у рату своју потпуну супериорност. У бици код Маниле, четири стотине Шпанаца је побијено, док је само један Американац задобио огреботину, а добровољци окупљени у Рузвелтову чету Жестоких јахача постали су нови симбол америчког национализма.¹⁰¹ Рузвелт и Лоџ су већ у току рата ковали заверу за спровођење анексације Хаваја од стране САД.¹⁰²

Коначно је сукоб завршен Париским миром, крајем 1898. године. Председник Мекинли је мировну комисију оформио по диктату експанзиониста међу својим сарадницима. У коначници, САД су одзеле Шпанији њена острва у Западној хемисфери, лишивши је било каквог утицаја. Међу та острва су спадале и кључне геополитичке тачке, као што су Порторико, Куба и Филипини. Заузврат су САД платиле Шпанији утешних 20 милиона долара.¹⁰³

Уговором је утврђено да ће наведене територије добити онај статус који им одреди Амерички Конгрес, мада ће бити поштована сва грађанска права насељеника. Председник Мекинли је на Куби, која је стекла формалну независност, добио делимична, а на Филипинима, где је успостављена војна диктатура, потпуна овлашћења.¹⁰⁴

Тиме стичући права административне контроле над територијама које је освојила у рату против европске силе, Америка је коначно постала империја. И то доминантна империја Западне хемисфере, стекавши међународни легитимитет своје моћи Париским миром.

ЗАКЉУЧАК

Године 1880. је турски султан, услед немогућности да финансијски одржи силна посланства на свету, затворио амбасаде у Холандији, Шведској, Белгији и САД.¹⁰⁵ Од тог тренутка је прошло 18 година до рата у коме ће САД муњевито одузети све територије првој и најстаријој европској империји модерног доба: Шпанији. Економиста и саветник при Стејт Дипартменту, Чарлс Конант, је на прелому векова 1900. године говорио: „Сједињене Америчке Државе су достигле, или се ближе, оном економском стању у ком су испоставе ван наших граница преко

100 Walter LaFeber, *The Cambridge History of American Foreign Relations 1865-1913*, нав. дело, стр. 142.

101 Исто, стр. 146.

102 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 240.

103 George C. Howell, *From Colony to Superpower*, нав. дело, стр. 320.

104 Warren Zimmerman, *First Great Triumph*, нав. дело, стр. 395.

105 David Milne, *Worldmaking: The Art and Science of American Diplomacy*, нав. дело, стр. 33.

потребне, да би се спречила пословична депресија, осећај узалудности и патња у нашем дворишту. Такве испоставе можемо затећи лишене било какве политичке или војне моћи, али слободна трговина није политичка агенда сваке државе. Заправо, такву политику води само једна сила Западне Европе, а како су могућности за продају под поштеним условима онога што амерички рад произведе угрожене од стране појединих сила, Сједињене Државе су приморане, инстиктом самоодржања, да одлучно уђу у поље међународних односа¹⁰⁶. Захваљујући преломним годинама у којима су конституисале своју моћ, крајем 19, и почетком 20. века, САД су могле да у поље међународних односа искораче не као било каква држава, већ као империја.

Сједињене Америчке Државе су биле благословене својом позицијом која је дозволила да користе све бенефите и континенталних и поморских земаља. Америка је имала способност да генерише вртоглав привредни раст као континентална сила, док је, супротно томе, располагала бројним могућностима којима се иначе истичу острвске земље. У том смислу Рат из 1898. треба тумачити као рат за успостављање империје, не само са становишта објективног историјског посматрања, већ и са становишта онога чему је стремила америчка политичка, академска и финансијска елита у тим тренуцима.

Још битније, начин на који је тада легитимисан рат, са становишта „хуманости“, са становишта „изузетности“, и са становишта „демократичности“, опстао је до данас, што се еклатантно истиче на примеру поређења са интервенцијом у Ираку, како је приказано у уводу овог рада.

Америчка империја је историјска и политичка реалност светске политике током претходних дванаест деценија. Али када се говори о Америчкој империји, потребно је имати у виду вишеслојност историјског контекста у коме је су та империја, као и статус светског хегемона изграђени. Идеали на којима су основане Сједињене Америчке Државе су до данас опстали као декларативни именоватељи њиховог међународног деловања. Ипак, не треба губити из вида да је то само један пример специфичне идеологије, којих је у историји светских цивилизација било много, а којом дата империја, у овом случају САД, само правда своје геополитичке интересе.

106 Emily S. Rosenberg, *Spreading the American Dream*, Hill and Wang, New York, 1982, стр. 50.

ЛИТЕРАТУРА

Баришић Игор, Бериша Хатица, „Мехенова поморска геостратегија – изазови, ризици, претње по националну безбедност САД у 20. веку“, *Војно дело*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, број 5/2016, стр. 46-69.

Паркс Хенри Бемфорд, *Историја Сједињених Америчких Држава*, Рад, Београд, 1985.

Франкопан Питер, *Путеви свиле*, Лагуна, Београд, 2018.

Џенкинс Филип, *Историја Сједињених Држава*, Филип Вишњић, Београд, 2002.

Vacevich Andrew, *Twilight of the American Century*, University of Notre Dame Press, Indianapolis, 2018

Brzezinski Zbigniew, *The Grand Chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*, Basic Books, New York, 1998

Carosso Vincent P., *Investment Banking in America, a history*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1970

Cullen Jim, *The American Dream*, Oxford University Press, Oxford, 2004

Cullinane Michael Patrick, *Liberty and American Anti-Imperialism*, Palgrave Macmillan, New York, 2012

Dulles Foster Rhea, *America's Rise to World Power: 1898-1954*, Harper and Row, New York, 1954

Ferguson Niall, *The Colossus*, The Penguin Press, New York, 2004

Ferguson Niall, *The House of Rothschild, The World's Banker 1849-1998*, Penguin Books, New York, 2000

Go Julian, *Patterns of Empire*, Cambridge University Press, New York, 2011

Hendrickson Robert, *The Facts on File: Dictionary of American Regionalisms*, Facts on File, New York, 2000

Herring George C., *From Colony to Superpower*, Cambridge University Press, New York, 2008

Herwig Holger, "The Failure of German Sea Power, 1914–1945: Mahan, Tirpitz, and Raeder Reconsidered", *The International History Review*, Simon Fraser University, Burnaby B.C, број 1/1988, стр. 68-105

Hilfrich Fabian, *Debating American Exceptionalism*, Palgrave Macmillan, New York, 2012

Hobson John M., *The Eurocentric Conception of World Politics*, Cambridge University Press, New York

Hoff Joan, *A Faustian Foreign Policy from Woodrow Wilson to George W. Bush*,

Cambridge University Press, New York, 2007

Judis John B, *The Folly of Empire*, Oxford University Press, New York, 2006

Kissinger Henry, *World Order: Reflections on character of nations and the course of history*, Penguin Press, New York, 2014

Kupchan Charles A, *Isolationism*, Oxford University Press, New York, 2020

LaFeber Walter, *The Cambridge History of American Foreign Relations 1865-1913*, Cambridge University Press, New York, 1993

McCullough Stephen, *The Caribbean Policy of the Ulysses S. Grant Administration*, Lexington Books, London, 2018

McGarth Morris James, *Pulitzer: A life in Politics, Print and Power*, Harper and Collins, New York, 2010

Milne David, *Worldmaking: The Art and Science of American Diplomacy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2015

Morris Charles R, *The tycoons*, Henry Holt and Company, New York, 2005

Morris Edmund, *Theodore Rex*, Random House, New York, 2002

Philbrick Nathaniel, *Mayflower*, Penguin Group, New York, 2006

Preston Andrew, *Sword of the Spirit, Shield of the Faith*, Alfred A. Knopf, New York, 2012

Quigley Carroll, *Tragedy and Hope*, The Macmillan Company, New York, 1966

Reinhold Meyer, *Classica Americana*, Wayne State University Press, Detroit, 1984

Rosenberg Emily S, *Spreading the American Dream*, Hill and Wang, New York, 1982

Rothbard Murray N, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, 2002

Schake Kori, *Safe Passage – The Transition from British to American Hegemony*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017

Vestner Eliot, *Ragtime in White House*, City Point Press, Westport, 2020

Wolff Larry, *Woodrow Wilson and Rethinking Eastern Europe*, Stanford University Press, Stanford, 2020

Zimmerman Warren, *First Great Triumph*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2002

Извори са интернета

Secretary of State Colin Powell speaks at UN, justifies US invasion of Iraq, Интернет: <https://www.history.com/this-day-in-history/secretary-of-state-colin-powell-speaks-at-un-invasion-of-iraq>, 12/10/2020.

*Tiosav Purić*³⁴

IDEOLOGICAL AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE BIRTH OF THE AMERICAN EMPIRE AT THE END OF THE 19th AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Abstract

One of the main issues in the world history of the 20th century is the subject matter of the American Empire: its expansion, functioning and ideology. In this paper, the author raises the question of the emergence of the American Empire in the key decades of the late nineteenth and the first decade of the twentieth century, emphasizing the theoretical (declarative and scientific) and historical (practical) difference between empire and hegemony. The hypothesis from which the paper starts is that America is not an exceptional "empire of freedom", and the essential question that is asked in the paper is how the USA became an empire from a regional power in just a few decades. For that purpose, the author deals with religious inspiration and ideologized racism as the birthplace of geopolitical thought that will inspire the creators of the Empire, pointing out that only through the cooperation of financial magnates and the political establishment will the American Empire be built.

Key words: USA, empire, hegemony, ideology, religion, geopolitics

107 Tiosav Purić, CEO at the Center for the International Relations and Cultural Cooperation, e-mail: tiosavpuric@gmail.com

Михајло Вучић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ИЗАЗОВИ ПРИМЕНЕ РЕСТРИКТИВНИХ МЕРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРОТИВ САЈБЕР НАПАДА

Сажетак

У раду се обрађује тема рестриктивних мера као инструмента заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, са посебним освртом на рестриктивне мере против сајбер напада. Истиче се природа режима рестриктивних мера, институционални и процедурални механизми одлучивања, а затим се тежиште анализе помера на посебности рестриктивних мера против сајбер напада. Истиче се преломна улога коју одлука Савета министара ЕУ од 30. јула 2020. има за даљи развој ове области, с обзиром на то да се по први пут у пракси примењују рестриктивне мере против сајбер напада, и то против лица која припадају државним структурама Кине, Русије и Северне Кореје. У раду се анализирају неке препреке практичној примени рестриктивних мера, као што су заштита права погођених лица, приписивање одговорности и усаглашавање одлука између држава чланица. Аутор закључује да у овој области постепено долази до напретка сарадње држава чланица и да се у будућности може очекивати често коришћење рестриктивних мера као средства утицаја на државе које стоје иза сајбер напада.

Кључне речи: рестриктивне мере, санкције, сајбер напади, ЕУ, Савет ЕУ, заједничка спољна и безбедносна политика.

УВОД – РЕСТРИКТИВНЕ МЕРЕ ИЛИ САНКЦИЈЕ?

Рестриктивне мере које Европска унија спроводи у оквиру Заједничке спољне и безбедносне политике (ЗСБП) почињу да се користе као инструмент утицаја Уније у међународним односима од ступања на снагу Уговора у Мастрихту (новембра 1993. године), па до данас, у склопу различитих међународних околности, и у различитим модалитетима деловања, о чему у литератури постоји неколико свеобу-

хватних анализа.¹ Код нас се теорија бавила само посредно овим питањем, више у контексту обавеза у процесу приступања Републике Србије ЕУ², или поштовања основних људских права погођених санкцијама Уједињених нација које спроводи Европска унија.³ До сада, колико нам је познато, нема радова који су се бавили непосредном анализом правног оквира, модалитета коришћења, делотворности и последица режима рестриктивних мера које ЕУ спроводи у оквиру заједничке спољне и безбедносне политике.⁴ Појам рестриктивних мера карактеристичан је за мере које предузима ЕУ, док се уопштено гледано овај појам у литератури о међународним односима и међународном праву чешће назива „санкцијама“.

Санкције ЕУ имају за циљ да допринесу консолидацији Уније као актера на међународној сцени. Познати недостаци у пројекцији чврсте моћи Уније на спољном плану, пре свега недостатак заједничке војне силе, довели су до повећаног ослањања на санкције као средство притиска за решавање међународних криза. Тренутно, ЕУ има чак 42 активна режима санкција, што је чини другом по реду силом у свету када је у питању ослањање на санкције као средство спољно-политичког утицаја (испред ЕУ су само Сједињене Америчке Државе).⁵ Унија се коришћењем санкција диференцира од других актера на међународној сцени који користе неке друге, мање легитимне инструменте утицаја. Истовремено, ефикасном употребом санкција повећава се кредибилитет Уније као велике силе која је способна да управља кризама. Коначно, због једногласне природе процедура за усвајање рестриктивних мера у оквиру заједничке спољне и безбедносне политике, санкције доприносе и повећаној унутрашњој кохезији међу државама чланицама ЕУ. У теорији се истиче како коришћење рестриктивних мера доприноси

1 Види следеће радове: Anthonius W. de Vries and Hadewych Hazelzet, “The EU as a New actor on the sanctions scene“, *International sanctions: between words and wars in the global system*, (eds: Peter Wallensteen and Carina Staibano, London, Frank Cass, 2005, pp. 95–107; Clara Portela, *European Union sanctions and foreign policy: when and why do they work?*, Routledge, Milton Park, 2010; Mikael Eriksson, *Targeting peace: understanding UN and EU targeted sanctions*, Farnham, Ashgate, 2011; Francesco Giumelli, *The success of sanctions: lessons learned from the EU experience*, Farnham, Ashgate, 2013; Joakim Kreutz, “Human rights, geostrategy, and EU foreign policy 1989–2008“, *International organization*, Vol. 69, No. 1, 2015, pp. 195–217.

2 Види рад на ту тему: Damir Kovačević, Branko Krga, „Основни елементи Закона о међународним рестриктивним мерама“, *Vojno delo*, br. 3, 2015, str. 155-177.

3 О чему је писао професор Ракић још пре више од десет година. Види: Branko M. Rakić, „Evropski sud pravde između ljudskih prava i borbe protiv terorizma - odnos međunarodnog i evropskog prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 57, Br. 2, 2009, str. 155-185.

4 Аутор је тренутно ментор на изради мастер рада на тему „Рестриктивне мере као инструмент заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније“, на Факултету за дипломатију и безбедност Универзитета Унион-Никола Тесла, и нада се да ће и тај рад у будућности подстаћи даља истраживања у овој врло занимљивој области.

5 На овом сајту могу се пронаћи подаци о свим тренутно активним и раније постојећим режимима санкција ЕУ, <https://www.sanctionsmap.eu/#/main>, 10/10/2020.

остварењу идеје о ЕУ као „нормативној сили“.⁶ Теорија о „нормативној сили“ тумачи санкције које уводи ЕУ као средства утицаја у циљу промовисања идеја демократије, спречавања ширења нуклеарног наоружања, и подржавања режима изградње мира у пост-конфликтним друштвима.⁷ Међутим, теорија о нормативној сили занемарује важан аспект безбедности, због кога ЕУ такође може имати мотива да уводи санкције лицима која ту безбедност прете да угрозе.

Санкције ЕУ су превазишле традиционалне приступе санкцијама као средству спољне политике који би се могли сажети у следећем ставу: „тешкоће које трпи цивилно становништво државе погођене санкцијама доведиће до политичког притиска одоздо ка државним вођама како би се променило њихово непожељно понашање“.⁸ Традиционални приступи су одавно у теорији критиковани (с правом) као политички неделотворни и често и контрапродуктивни, јер окрећу цивилно становништво погођене државе против ентитета који намећу санкције, чиме се умањује могућност за постизање политичког решења проблема на који се утиче санкцијама.⁹ Генерално гледано, у свету постоји тенденција да се са широко заснованих економских санкција, које без разлике погађају цело становништво санкционисане територије, пређе на циљани приступ, усмерен само на одређена лица, физичка или правна, која су повезана са активностима чија се штетна деловања желе неутралисати санкцијама (такозване „паметне санкције“). У том оквиру и ЕУ намерно своје режиме санкција назива „рестриктивним мерама“, јер се тако наглашава њихово ограничено дејство које погађа само јасно идентификована лица, али и карактер који није казнени као што то сугерише реч „санкција“, већ само ограничавајући за делатности које се желе спречити. Ми ћемо у даљем тексту напоредо користити речи „рестриктивне мере“ и „санкције“, јер мислимо да је чак и у овом ограниченом виду суштина мера које се усвајају казнена према лицима која су наводно одговорна за делатности према којима се санкцијама делује.

У првом делу рада говорићемо уопштено о процедурама усвајања рестриктивних мера у ЕУ. У другом делу ћемо дати посебан осврт на оквир за рестриктивне мере против сајбер напада. У трећем делу ћемо анализирати пример примене рестриктивних мера против сајбер напада у пракси на основу недавне одлуке Савета министара. Затим ћемо се позабавити анализом одређених препрека за ефикасну примену рестриктивних мера у пракси – заштитом права лица која

6 Francesco Giumelli, Fabian Hoffmann, Anna Książczaková, “The when, what, where and why of European Union sanctions“, *European Security*, 2020, стр. 2.

7 Теорију о ЕУ као нормативној сили развио је средином последње деценије прошлог века Томас Рисе-Капен у свом утицајном чланку, види: Thomas Risse-Kappen, “Exploring the nature of the beast: international relations theory and comparative policy analysis meet the European Union“, *Journal of common market studies*, Vol. 34, No. 1, 1996, pp. 53–80.

8 Arne Tostensen, Beate Bull, “Are Smart Sanctions Feasible?“, *World Politics*, Vol. 54, 2002, стр. 375.

9 За критике традиционалних приступа види: Исто, стр. 377.

су погођена мерама, проблемима приписивања одговорности за сајбер напад, и проблемима усаглашавања држава чланица око усвајања јединствене одлуке о рестриктивним мерама. На крају ћемо изнети закључке о свим наведеним питањима.

МЕХАНИЗМИ ОДЛУЧИВАЊА О РЕСТРИКТИВНИМ МЕРАМА У ЕУ

Санкције се у ЕУ усвајају на основу Поглавља II Уговора о Европској унији (Уговор из Лисабона - УЕУ), у коме се садрже посебне одредбе о заједничкој спољној и безбедносној политици. Члан 29. УЕУ је правни основ за одлуке Савета ЕУ којима се усвајају режими санкција. С обзиром на то да одлуке Савета о санкцијама које подразумевају економско-финансијске мере имају непосредне последице на унутрашње тржиште, њихово спровођење у живот је прописано чланом 215 Уговора о функционисању Европске уније. Поред оснивачких уговора, постоје још три акта која су од важности за функционисање општег режима рестриктивних мера. То су најпре „Основна начела“ Савета ЕУ, формулисана још пре доношења УЕУ, 2004. године.¹⁰ Затим, 2018. године Савет је усвојио „Смернице“, низ идеја на основу којих се осмишљавају и спроводе у дело конкретне санкције.¹¹ У смерницама се наводи да ЕУ прихвата „циљани“ приступ санкцијама, што значи да се мере осмишљавају на начин који минимално утиче на интересе цивилног становништва, а највећи терет санкција носе она лица која су циљ санкција – појединци одговорни за кршења одређених људских права, политичке партије, или утицајни функционери. Коначно, с обзиром да наметање санкција појединцима представља сложен процес који захтева усаглашавање деловања свих држава чланица како би постигао делотворност, усвојен је и неколико пута ревидиран (са последњом верзијом из маја 2018. године), документ под називом „Најбоља пракса“, који се бави уједначавањем имплементације одлука о санкцијама у свим државама чланицама.¹²

Предлог за усвајање рестриктивних мера може да поднесе Високи представник за спољну политику и безбедност (ВП). На тај предлог могу да уложе коментаре многи органи ЕУ, почевши од Европског савета, до неколико радних група које разрађују област спољне политике и безбедности – KOREPER (комитет сталних представника држава чланица при Савету), Политичко-безбедносни комитет,

10 “Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions)“, 10198/1/04 REV 1, Brussels, 7 June 2004.

11 “Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy“, 5664/2018, Brussels, 4 May 2018.

12 “Restrictive measures (Sanctions): Update of the EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures“, 8519/18, Brussels, 4 May 2018.

регионалне радне групе и радна група Саветника за спољну политику (RELEX).¹³ Наравно, свака појединачна одлука о увођењу санкција, као и свака одлука генерално у области заједничке спољне и безбедносне политике, тражи једногласност у Савету министара. Санкције уобичајено садрже клаузулу о аутоматском подизању након одређеног протеча времена – то је обично 12 месеци (мада рок може да варира), осим ако Савет не одлучи да их продужи.¹⁴ Служба за спољне послове ЕУ и Комисија помажу Савету у припреми правних одлука о санкцијама, као и државама чланицама приликом имплементације одлука.

Суд правде ЕУ има такође улогу у процесу примене санкција, и то врло важну, јер је појединцима који су погођени дејством санкција дата могућност да на одлуке Савета уложе жалбу Суду. Треба напоменути да жалбени механизам није изворно предвиђен Уговорима из Лисабона, али се након одлуке Суда у предмету *Кад* (види нешто ниже), број жалби нагло повећао.¹⁵ Суд је у предмету *Кад* одлучивао о оправданости санкција које су Уједињене нације увеле лицима осумњиченим за тероризам, а које су спроводиле ЕУ и државе чланице, дакле не конкретно о директним санкцијама у оквиру ЗСБП. Међутим, случај је привукао пажњу јавности на проблеме кршења људских права који могу да настану спровођењем у живот санкција. Одлуке у оквиру ЗСБП не подлежу судској контроли на исти начин, али теорија се слаже да постоји обавеза органа ЕУ да приликом доношења одлука о санкцијама поштују начела права на правично суђење (право на информисаност, делотворан правни лек, и томе слично), те се Суд правде није устегао да прихвати надлежност за преиспитивање и ових одлука, о чему ћемо говорити нешто касније.

РЕСТРИКТИВНЕ МЕРЕ ПРОТИВ САЈБЕР НАПАДА

Рестриктивне мере до сада увођене у пракси ЕУ састојале су се од забрана продаје и извоза оружја у земље захваћене сукобима или режимима умешаним у масовне ратне злочине, злочине против човечности и геноцид; забрана уласка у ЕУ; дипломатских и економских ограничења, као што су замрзавања имовине, забране обављања финансијских трансакција преко европских пословних банака,

¹³ О институционалним аспектима спровођења у живот санкција ЕУ види више код Francesco Giumelli, *How EU sanctions work: a new narrative*, Paris, EU Institute for Security Studies, 2013, pp. 10-12.

¹⁴ Исто.

¹⁵ О судској контроли одлука о санкцијама против лица осумњичених за тероризам, поред раније поменутог Ракићевог чланка (фуснота 3) доста је писала и Кристина Екес, Christina Eckes, "Judicial review of European anti-terrorism measures—The Yusuf and Kadi judgments of the court of first instance", *European law journal*, Vol. 14, No. 1, 2008, pp. 74–92.

трговинска ограничења. У зависности од тога која врсте мере се примењује, разликоваће се и начин имплементације. Ако су у питању економско-финансијске мере, тада искључиву надлежност за њихово спровођење има Савет министара, на основу члана 215. Уговора о функционисању ЕУ, као што смо већ навели. Ако су у питању забране извоза оружја или забране уласка, тада је потребно донети и одговарајуће прописе у државама чланицама, јер је трговина оружјем и контрола територије у надлежности држава чланица.

Нови безбедносни изазови отварају простор и за нове правце деловања рестриктивних мера. Један од главних безбедносних изазова протекле деценије постали су сајбер напади. Сајбер напади су последњих година постали све учесталији, погађају неколико држава чланица ЕУ и на стотине компанија које послују на унутрашњем тржишту. Од 2004. године, седамнаест држава чланица је било изложено утицајима на изборне процесе.¹⁶ 2017. године, вирус “WannaCry” је инфицирао сервере широм ЕУ у до тада невиђеним размерама, оголивши општу рањивост институција и појединаца у нашем дигиталном добу.¹⁷ Само годину дана пре “WannaCry” напада, немачки парламент (Бундестаг) је такође био жртва хаковања, што је изазвало снажну реакцију званичног Берлина, а поједини гласови су захтевали да ЕУ сместа примени режим рестриктивних мера (санкција) према појединцима (руским држављанима) који су наводно стајали иза напада.¹⁸ Вреди поменути и сајбер напад на данско предузеће у области поморског превоза „Мерск“ из 2017. године, који је причинио велику штету овом привредном гиганту.¹⁹ Ланац ових догађаја приморао је ЕУ институције да нешто предузму. У склопу тих реакција је усвојена Уредба Савета ЕУ 2019/796, којом је предвиђен механизам санкција (односно рестриктивних мера у терминологији Савета). Уредба наводи низ критеријума за примену санкција, као што су сајбер напади на јавну инфраструктуру, хаковање финансијских институција и употреба уцењивачких вируса (*ransomware* – вируси који заробљавају рачунаре или базе података и потражују откуп за њихово ослобађање), и предвиђају се врсте санкција попут забране уласка у ЕУ и замрзавања имовине у власништву санкционисаних лица која је доступна органима ЕУ.²⁰

16 Види извештај Центра за европске политике, бриселског труста мозгова, Centre for European Policy Studies (CEPS), *Strengthening the EU's Cyber Defence Capabilities*, Brussels, 2018, стр. 12.

17 Према подацима Европола, вирус је захватио најмање 75.000 рачунара у 99 земаља. Види: BBC News, “Cyber-attack: Europol says it was unprecedented in scale”, 13 May 2017.

18 Kristie Pladson, “Germany proposes first-ever use of EU cyber sanctions over Russia hacking”, *Deutsche Welle*, 12/07/2020, Интернет: <https://www.dw.com/en/germany-proposes-first-ever-use-of-eu-cyber-sanctions-over-russia-hacking/a-54144559>, 10/10/2020.

19 *Strengthening the EU's Cyber Defence Capabilities*, наведено дело, стр. 24.

20 Council Regulation (EU) 2019/796 of 17 May 2019 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States, ST/7302/2019/INIT, OJ L 129I, 17.5.2019, pp. 1–12.

Рестриктивне мере против сајбер напада су обликоване по узору на правни оквир рестриктивних мера против коришћења и ширења хемијског оружја, при чему су оба режима инспирисана идејом паметних санкција.²¹ У поменутом тексту документа Савета министара под називом „Смернице“, истиче се да санкције могу да буду уведене против државе која изводи штетне сајбер активности или сноси одговорност за извођење тих активности од стране неког недржавног актера.²² Међутим, Уредба Савета 2019/796 не помиње никакво приписивање одговорности за сајбер нападе држави. Циљ је да се делује директно ка лицима која су извела штетне активности, како би се она онемогућила да то чине убудуће, а не да се утврђује одговорност државе за понашање тих лица, што је по нама реалан и оправдан приступ. У супротном би режим санкција практично прерастао у реторзију чије су границе дозвољености у међународном праву упитне.²³

Рестриктивне мере се примењују против сајбер напада који долазе изван територије ЕУ, било да погађају њене држављане, органе Уније или држава чланица, или неку трећу државу или међународну организацију.²⁴ Израз „долазе изван територије ЕУ“ може да подразумева неколико различитих ствари: 1) да напади започињу или се одвијају изван територије ЕУ; 2) да се напади изводе од стране правног или физичког лица, тела или ентитета који има седиште изван ЕУ или делује изван ЕУ, односно да се напади изводе уз подршку, под контролом или координацијом таквог лица; 3) да напади користе инфраструктуру која је лоцирана изван ЕУ.²⁵ Ти напади морају да представљају претњу по интересе ЕУ, што може да значи следеће: 1) упад у информационе системе; 2) ометање рада информационих система; 3) ометање или пресретање података; 4) штетни утицај на критичну инфраструктуру или услуге које су неопходне за вршење социјалних функција државе (нпр. у енергетском или транспортном сектору); 5) штетни утицај на складиштење и обраду поверљивих државних података; 6) штетни утицај на државне тимове за реаговање у ванредним ситуацијама.²⁶

21 Види релевантну одлуку Савета о режиму санкција против хемијског оружја: Council Decision (CFSP) 2018/1544 of 15 October 2018 concerning restrictive measures against the proliferation and use of chemical weapons, OJ L259/25.

22 “Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy“, 5664/2018, Brussels, 4 May 2018.

23 За расправу о односу санкција ЕУ и реторзије као института општег међународног права види рад Stjepan Novak, „Uvodno o sankcijama Evropske Unije“, *Zagrebačka pravna revija*, Vol. 2, No. 1, 2013, стр. 65.

24 Council Regulation (EU) 2019/796 of 17 May 2019 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States, ST/7302/2019/INIT, OJ L 129I, 17.5.2019, pp. 1–12.

25 Исто.

26 Исто.

ОДЛУКА САВЕТА ЕУ ОД 30. ЈУЛА 2020.

Протеклог лета забележен је преломни тренутак у режиму примене рестриктивних мера као инструмента спољне политике Европске уније. Наиме, 30. јула 2020, Савет ЕУ је по први пут у оквиру заједничке спољне и безбедносне политике (ЗСБП) усвојио циљане рестриктивне мере против шест кинеских и руских држављана, два правна лица из ове две земље и трећег правног лица са седиштем у Северној Кореји.²⁷ Разлог усвајања мера била је умешаност наведених лица у радње или покушаје радњи сајбер напада значајног интензитета против саме ЕУ или њених држава чланица. У питању су сајбер напади који су имали ширег одјека у јавности и постали познати под именима “WannaCry”²⁸, “NotPetya”²⁹, “Operation Cloud Hopper”³⁰, као и покушај напада на Организацију за забрану хемијског

27 Види одлуку Савета ЕУ, Council Decision (CFSP) 2020/1127 of 30 July 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States, ST/9564/2020/INIT, OJ L 246, 30/07/2020.

28 Напад вируса “WannaCry”, који је погодио сервере британске националне здравствене службе и узроковао милионе фунти губитака у приватном здравственом сектору, извела је севернокорејска хакерска група „Lazarus“, према писању Њујорк Тајмса повезана са владом Северне Кореје. Види: Nicole Perlroth, “More Evidence Points to North Korea in Ransomware Attack“, *The New York Times*, May 22, 2017.

29 “NotPetya” се сматра најразорнијим сајбер нападом у историји, према речима извршног директора компаније “Cisco“, Крега Вилијамса вирус “NotPetya” се размножавао брже него било који други компјутерски вирус у историји. Вирус је првобитно циљао сервере јавног предузећа за производњу и дистрибуцију електричне енергије у Украјини и био је искоришћен као сајбер оружје у оквиру рата који се води у Украјини. Међутим, брзи степен преношења вируса довео је до угрожавања безбедности у многим земљама Европе, па чак оштетио и сервере „Росњефта“. С обзиром да је за употребу вируса окривљена руска војна обавештајна служба ГРУ, види се колико је коришћење сајбер оружја непредвидиво у својим последицама. Укупна штета због ометених пословних операција од деловања вируса процењена је на око 10 милијарди долара. Види: Andy Greenberg, “The Untold Story of NotPetya, the Most Devastating Cyberattack in History“, *Security*, 22/8/2018.

30 Два званичника у Министарству националне безбедности Народне Републике Кине доведена су у везу са низом сајбер напада на европске компаније у области технолошких услуга (између осталих и шведски „Ериксон“) у периоду између 2014. и 2017. године. Напади су циљали сервере мултинационалних компанија лоциране на територији ЕУ како би украли на њима ускладиштене податке корисника услуга ових компанија, међу којима су се налазиле бројне пословне и државне тајне. Према изјавама европских званичника, цела операција је спровођена у циљу повећања конкурентности кинеске привреде. Види: Jack Stubbs, Joseph Menn and Christopher Bing, “Inside the West’s failed fight against China’s ‘Cloud Hopper’ hackers“, *Reuters Investigates*, 26 June 2019.

*Михајло Вучић Изазови примене рестриктивних мера ЕУ против сајбер напада оружја (ОРСВ).*³¹

На тај начин је по први пут примењен у пракси режим сајбер санкција усвојен Уредбом Савета 2019/796. Треба напоменути како је Уредба 2019/796 разрадила ранији стратешки документ Савета под именом „Приручник сајбер дипломатије“.³² Приручник је замишљен као одговор на претње међународном миру и безбедности које настају у сајбер простору. Поред уобичајених дипломатских алата, као што су превентивне мере, мере сарадње и стабилизације, овај приручник даје могућност Савету да наметне циљане санкције државама или недржавним актерима у циљу одговора на или спречавања сајбер-напада, чак и када штетне сајбер активности не представљају акте противне међународном праву, али су по оцени Савета непријатељске према ЕУ или државама чланицама.³³ Савет тумачи циљане рестриктивне мере као мере које немају везе са утврђивањем одговорности неке државе за сајбер нападе, сматрајући да је то суверена политичка одлука коју је свака држава чланица слободна да донесе за сваки конкретан случај. На тај начин се мерама одузима природа накнаде као инструмента међународног права који има за циљ да на основу утврђене одговорности државе за противправни акт исправи нанету штету оштећеној држави. Циљ рестриктивних мера у сајбер простору које усваја ЕУ је утицање на промену политике државе која се циља мерама, или на њене органе, или на правна и физичка лица која имају њено држављанство, или делују са њене територије.

Међутим, како је истакнуто у литератури, „пракса показује да је највећи број сајбер напада који су узроковали тешке последице (Stuxnet, WannaCry, NotPetya) изведен на захтев и уз подршку државних органа, а не неке случајне скупине

31 Organization for the Prohibition of Chemical Weapons, међународна организација са седиштем у холандској престоници Хагу, која спроводи у живот одредбе Конвенције о забрани хемијског оружја, њени циљеви су елиминисање коришћења и претњи коришћењем хемијског оружја, зарад усмеравања хемијске технологије ка циљевима мира, напретка и безбедности, види вебсајт организације на <https://www.opcw.org/>, 10/10/2020. За напад на седиште ОРСВ-а су окривљена четворица агената Војно-обавештајне службе Руске федерације (ГРУ) који су због тога 2018. године депортовани из Холандије. На листи санкција Савета нашао се и такозвани „Главни центар за посебне технологије“, одељење ГРУ које се специјализовало за хакерске операције, а повезивано је и са NotPetya нападима.

32 Cyber Diplomacy Toolbox, види текст закључака Савета ЕУ о оквиру за заједничко дипломатско реаговање ЕУ на штетне сајбер активности (Приручник сајбер дипломатије), Draft Council Conclusions on a Framework for a Joint EU Diplomatic Response to Malicious Cyber Activities ("Cyber Diplomacy Toolbox"), Brussels, 7 June 2017, 9916/17, Интернет, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9916-2017-INIT/en/pdf>, 10/10/2020.

33 Види Смернице Савета ЕУ за имплементацију оквира за заједничко дипломатско реаговање ЕУ на штетне сајбер активности, Draft implementing guidelines for the Framework on a Joint EU Diplomatic Response to Malicious Cyber Activities, Brussels, 9 October 2017, 13007/17, Интернет, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13007-2017-INIT/en/pdf>, 10/10/2020.

хакера“.³⁴ Према томе, у пракси је врло магловита линија разграничења између приписивања одговорности држави и циљаних мера којима се погађају појединци иза којих вероватно стоји државна организација. Подсетили бисмо да ЕУ има и Директиву о нападима на информационе системе, чије одредбе предвиђају и казне за лица која изврше кривично дело против сајбер безбедности, а да притом нису повезана са државним структурама.³⁵ У одлуци Савета од 30. јула 2020, поменута правна и физичка лица су подвргнута режиму рестриктивних мера јер су наводно одговорна за сајбер нападе или покушаје сајбер напада, или су дала подршку или олакшала извођење тих напада. Мере забрањују наведеним лицима да уђу на територију ЕУ, замрзавају сву њихову имовину и финансијска средства која су доступна органима ЕУ и забрањују било какво финансирање рада активности ових лица.

ЗАШТИТА ПРАВА ЛИЦА ПОГОЂЕНИХ РЕСТРИКТИВНИМ МЕРАМА

Мере које погађају наведена лица имају значајне последице по остварење њихових основних људских права, пре свега права на имовину, слободу кретања и привредног пословања. Такође, начин усвајања мера може да повреди процесна права на правично суђење и делотворни правни лек. Коначно, уколико дође до грешке у приписивању одговорности за сајбер напад неком физичком лицу, поставља се и питање кршења његовог права на приватност података. Ово су релевантна питања, јер ЕУ гарантује да њени акти неће кршити основна људска права која чине саставни део њеног правног поретка. Суд правде ЕУ је у случају *Каду I* истакао како судови ЕУ морају да врше контролу над законитошћу аката органа ЕУ у светлу основних људских права која чине правни поредак ЕУ.³⁶ У предмету

34 Yuliya Miadzvetskaya, “Challenges of the Cyber Sanctions Regime under the Common Foreign and Security Policy“, *Security and Law*, eds. Anton Vedder, Jessica Schroers, Charlotte Ducuing, Peggy Valcke, KU Leuven Centre for IT & IP Law Series, Volume 7, 2019, стр. 281.

35 Види: Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA, *Official Journal of the European Union*, L218/8. Циљеви Директиве су да изједначи кривичноправне прописе држава чланица у области напада на информационе системе, тако што поставља минималне стандарде у погледу дефиниције кривичних дела и пратеће санкције, као и да унапреди сарадњу између надлежних органа, полиције и других посебних органа гоњења држава чланица, као и специјалних агенција и тела Уније у области безбедности – Евроцаст (Eurojust), Европол (Europol), Европски центар за сајбер криминал и Европска агенција за мреже и информациону безбедности.

36 Суд правде ЕУ, Пресуда Великог већа од 3. септембра 2008: Judgment of the Court (Grand Chamber) 3 September 2008, ECLI:EU:C:2008:461, Cases C-402/05 P and C-415/05 P, пара. 326. Интернет: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=67611&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1976841>, 10/10/ 2020.

Кад II, Суд је појаснио да лица која су погођена актима ЕУ имају право да буду саслушана, да добију приступ подацима који их терете, уз легитимна ограничења тог приступа уколико су подаци поверљиви.³⁷ Суд је разрадио и појам права на правично суђење у овом контексту: „подразумева се да дато лице мора да буде у стању да утврди разлоге због којих је одлука у вези са њим донета, било тако што ће само прочитати одлуку или ће на његов захтев разлози бити објављени, без ограничења права надлежног суда да захтева од датог органа да открије ту информацију, тако да се том лицу омогући да брани своја права у најбољим могућим условима и да одлучи, уз пуну свест о релевантним чињеницама, да ли има сврхе да се жали надлежном суду, као и да би надлежни суд могао у потпуности да испита законитост дате одлуке“.³⁸

Дакле, одлука да се неком лицу наметну циљане рестриктивне мере подлеже јасним критеријумима, који се процењују од случаја до случаја, и морају бити испуњени да би се неко лице ставило на листу санкционисаних лица, као и да би се са те листе уклонило. Штавише, Савет ЕУ је обавезан да образложи своју одлуку на основу члана 296. Уговора о функционисању ЕУ, у коме се наводи да образложење не обухвата само правни основ донете мере, већ и за сваки поједини случај наведене конкретне и прецизне разлоге зашто надлежни органи сматрају да неко лице треба да буде подвргнуто режиму рестриктивних мера.³⁹

Врло је тешко ускладити захтев за прецизним и конкретним доказивањем разлога зашто се неко лице ставља на листу санкционисаних лица са тешкоћама иоле извеснијег приписивања сложених и готово по правилу анонимних случајева сајбер напада. У нашем посматраном случају, Савет наводи да су сајбер напади могли да буду приписани санкционисаним лицима на основу анализе техничких података и прикупљених информација из свих извора, у које спадају и могући мотиви нападача.⁴⁰ Међутим, ако би се ти подаци, а поготово извори прикупљених информација објавили, дошло би до угрожавања безбедности и ЕУ и њених држава чланица. Према томе, онај део пресуде у предмету *Кад* који се односи на право на доступност доказа не може да се посматра као апсолутно важећи у контексту сајбер напада. Право на доступност доказа се трансформише у тест одмеравања супротстављених интереса права на правично суђење окривљеног и интереса јавне безбедности. Уколико интереси јавне безбедности превагну, на на-

37 Суд правде ЕУ, Пресуда Великог већа од 18. јул 2013: Judgment of the Court (Grand Chamber) 18 July 2013, ECLI:EU:C:2013:518, Cases C-584/10 P, C-593/10 P and C-595/10 P, пара. 99, Интернет: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=139745&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1977120>, 10/10/2020.

38 Исто, пара. 100.

39 Општи суд ЕУ је потврдио важност члана 296. у контексту рестриктивних мера у предмету II Su-Kim & KNIC, Judgment of the General Court (Third Chamber), 14 March 2018, ECLI:EU:T:2018:13.

40 Одлука Савета од 30. јула 2020, нав. дело.

ционалним судовима је да одлуче да ли су ти интереси у сваком поједином случају оправдали ограничење права на правично суђење. То значи да лице које се нађе на листи санкционисаних лица очекује дуги пут кроз правосудне органе ЕУ и држава чланица уколико жели да сазна стварне разлоге због којих се на листи нашло.

ПРОБЛЕМ ПРИПИСИВОСТИ

Приписивост је појам који се односи на процес одређивања учиниоца неког акта. У случају сајбер напада, приписивање је процес повезивања конкретних сајбер операција са лицима која су операције непосредно изводила, контролисала непосредне извршиоце, или руководила целокупним нападом. Да би се санкције увеле неком лицу потребно је да се то лице доведе у везу са актом који се санкцијама жели казнити, односно чије се понављање у будућности жели спречити. Након председничких избора у САД 2016. године поставило се питање уписа руских хакера и тролова на изборну кампању, па чак и крајње резултате избора. Портпарол председничке администрације Руске Федерације, Димитри Песков, одбацио је том приликом све наводе Централне обавештајне агенције (ЦИА) којим су истински постојећи акти хаковања мејлова демократских председничких кандидата и манипулисања изборном вољом одређених бирача преко друштвених мрежа приписани Русији.⁴¹ Званични Кремљ је стао на становиште да се у тим ситуацијама или изнесу чврсти докази или се уопште ништа и не износи у јавност.⁴²

У начелу, приписивост као процес одређивања учиниоца сајбер напада зарад увођења санкција се налази негде између ова два става. Структура интернета и релативна анонимност његових корисника су велике препреке неком формално-правном доказивању одговорности. Европска комисија је препознала овај проблем и позвала на реформу ИП (IP) адреса како би се олакшала истрага терористичких група које уживају у некажњивости због анонимности онлајн саобраћаја.⁴³ Ту иницијативу нису пратиле неке конкретне мере и чини се да за сада не постоји технички начин којим би се ограничила анонимност онлајн саобраћаја. Ипак, приписивост захтева извођење одређених уверљивих доказа, степен уверености државе која приписује одређени акт у постојање одређених чињеница који може да ужива поверење јавног мњења и других држава. Без тог степена уверености,

41 Песков је једноставно описао те наводе као „бесмислице“, David Filipov, “Kremlin calls talk of Russian interference in U.S. elections ‘absolute nonsense’“, *The Washington Post*, December 13, 2016.

42 Laura Smith-Spark, “Russia challenges US to prove campaign hacking claims or shut up“, *CNN World*, December 16, 2016.

43 *Cyber Diplomacy Toolbox*, нав. дело, стр. 13.

свака акција која би уводила санкције или предузимала друге противмере не би могла да користи угледу државе која мере примењује. „Приручник сајбер дипломатије“ наводи следеће оријентационе критеријуме: „да би се одређена сајбер активност везала за неку државну територију и за лица која стоје иза те активности, и да би се утврдило саучесништво између хакера појединца и државних структура, потребно је савесно прикупити информације из свих расположивих извора, уз коришћење техника праћења и узимајући у обзир могући интерес који би потенцијални учинилац могао да има за извршење сајбер напада“.⁴⁴

Приписивање је процес који подједнако има везе са техничким аспектима коришћења интернета и правним институтима доказивања. У појединим ситуацијама је врло лако приписати напад одређеном лицу, као што је то био случај са приписивањем сајбер напада на компанију „Сони“ Северној Кореји.⁴⁵ У анализу је потребно убацили геополитичке факторе (ко је коме ривал, непријатељ?), правну способност систематског тумачења појединачних доказа и здраву логику. Рецимо, када је “Stuxnet“ вирус напао Иран и оштетио ирански нуклеарни програм, искористивши мане у систему на врло информисан начин коришћењем метода које су указивале на постојање знатних ресурса у позадини операције, Иран је убрзо закључио да иза дате операције морају да стоје његови традиционални непријатељи, САД и Израел, државе које су једино и могле логистички да организују операцију таквог обима, да располажу до те мере прецизним обавештајним подацима о иранском нуклеарном програму, и које су имале стратешки интерес да спрече Иран да дође до нуклеарног оружја.⁴⁶

Када ЕУ покушава да припише сајбер напад неком лицу, осим техничких и правних препрека у процесу приписивања, појављују се и сложене политичке дилеме усаглашавања 27 држава чланица око заједничког става о приписивости. Државе чланице су слободне да припишу сајбер напад лицу за које применом правно-техничких мера утврде да стоји иза њега.⁴⁷ Мисироли истиче како државе чланице информације о конкретном сајбер нападу често задржавају за себе као строго поверљиве.⁴⁸ Уколико би државе изашле у јавност са целокупним приказом својих извора из којих прикупљају информације и форензичких метода којима долазе до доказа, њихова безбедност би могла да буде додатно угрожена. Са друге стране, ако не пруже довољно доказа, окривљени лако могу да одбаце наводе и у

44 *Cyber Diplomacy Toolbox*, нав. дело, стр. 13.

45 Напад је успео да омете премијерно приказивање филма „Интервју“ у биоскопима, чија је тема фиктивно убиство Ким Џонг Уна, лидера ове државе, Timothy B. Lee, “The Sony hack: how it happened, who is responsible, and what we've learned“, Vox, December 17, 2014.

46 Kristen Eisencher, “Cyber Attribution Problems—Not Just Who, but What“, *Just Security*, December 11, 2014.

47 *Cyber Diplomacy Toolbox*, наведено дело, стр. 13.

48 Antonio Missiroli, “The Dark Side of the Web: Cyber as a Threat“, стр. 142.

међународном јавном мњењу добију медијски рат. Такође, у свету сајбер активности не постоје међународне организације попут Организације за забрану хемијског оружја које би могле да пруже непристрасна вештачења. Све су то разлози због којих правни оквир сајбер санкција ЕУ разликује питање циљаних рестриктивних мера од приписивања одговорности за сајбер напад одређеној држави. Као што смо већ навели, примена рестриктивних мера у виђењу Савета министара није истовремено и приписивање; приписивање остаје суверена политичка одлука коју свака држава чланица може да донесе у сваком поједином случају. Постоји, дакле, јасна граница између одговорности лица које се погађа рестриктивном мером и одговорности државе чија се улога у сајбер нападу види из доказа на којима је заснована одлука о рестриктивној мери. Чини се да је ова граница морала да буде постављена како би се олакшала процедура за усвајање одлука у области рестриктивних мера, која захтева једногласност, и сходно томе мукотрпно усаглашавање понекад врло супротстављених ставова држава чланица.

УСАГЛАШАВАЊЕ ОДЛУКА О РЕСТРИКТИВНИМ МЕРАМА

Главна препрека глатком функционисању заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ је процес одлучивања који захтева компликовани механизам дипломатских преговора ради постизања једногласја. Уз сталне унутрашње поделе међу државама чланицама, та препрека је понекад непремостива.⁴⁹ Још од Уговора у Мадриху, ЗСБП је другачија политика у односу на остале ЕУ политике, такозвани хоризонтални стуб деловања у коме нема ничег наднационалног, већ се све своди на сарадњу међу владама држава чланица.⁵⁰ Разлике у политичким и економским интересима држава чланица могу да поремете процесе одлучивања који су у интересу ЕУ као целине. Неке државе чланице могу да по појединим питањима заузму тврђе, неке мекше ставове. Примера је много, подсетимо овом приликом на епизоду током једног од самита ЕУ - Русија, када су институције ЕУ осудиле руске војне операције у Чеченији, али је тадашњи италијански премијер Силвио Берлускони заузео афирмативан став према праву Русије да се обрачунава са чеченским сепаратистима.

49 Изласком Велике Британије из ЕУ, донекле је олакшано постизање сагласности, с обзиром на добро познате разлике у ставовима које су Британци имали у односу на потребу јединственог наступа ЕУ у осетљивим спољнополитичким питањима у односу на Француску или Немачку, о чему сам писао у ранијем броју овог часописа, види Михајло Вучић, „Брегзит – Преговори и могући исходи”, *Дипломатија и безбедност*, Год I, Vol. 2, 2018, str. 173-176.

50 За разлику од хоризонталног стуба, вертикални стуб деловања у који спада унутрашња безбедност и бројна економска питања одликује се превагом ЕУ институција у односу на суверенитет држава чланица, Paul James Cardwell, “The Legalisation of European Union Foreign Policy and the Use of Sanctions”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, Vol. 17, 2015, стр. 300.

Према томе, дешава се да у појединим случајевима државе чланице дају предност одржавању добрих односа са трећим државама у односу на доследну спољну и безбедносну политику. Као последица се јавља пренос одлуке о мерама са нивоа заједничког деловања ЕУ на билатерални однос државе погођене сајбер нападом према држави за коју постоје докази да стоји иза напада. Тако је Велика Британија јавно приписала сајбер нападе против одређених провајдера услуга одржавања система информационих технологија групи „АПТ 10“, коју је повезала са Министарством државне безбедности Народне републике Кине.⁵² Влада Велике Британије је ступила у преговоре са кинеским властима како би се пронашло решење, али су се у међувремену сајбер напади наставили, што доводи до питања: да ли је билатерални одговор довољно ефикасно решење? Свакако да јединствен став ЕУ у осуди одређене државе може да повећа шансе да ће та држава изменити понашање у будућности.

Осим тога, државе чланице ЕУ се разликују и по проценама ризика, јер нивои дигитализације и сајбер капацитета њихових друштава нису уједначени. Обавештајне агенције држава чланица због тих разлика могу да дођу до неуједначених закључака о чињеничном стању. Зато су многе државе врло опрезне према заједничком усвајању рестриктивних мера, јер би грешка у приписивању сајбер напада могла да има тешке последице по њихов углед и односе са државом која би била окривљена. Италија је била међу државама које су се снажно противиле усвајању правног оквира за рестриктивне мере против сајбер напада⁵³; мислимо да је један од главних разлога била њена сарадња са Кином у оквиру иницијативе „Појас и пут“.⁵⁴ Белгија, Финска и Шведска су заговарале такозвани „постепени приступ“, у коме би санкције биле само крајње средство.⁵⁵ У трећој групи били су Велика Британија, Француска, Естонија, Холандија, Румунија, Словачка, Летонија, Литванија и Пољска, које су подржале у потпуности увођење рестриктивних мера у сајбер простору.⁵⁶ Ове разлике се усаглашавају дипломатским преговорима, који

51 Види више о томе у књизи Anna-Sophie Maass, *EU-Russia Relations, 1999–2015: From courtship to confrontation*, Routledge, London, 2016, стр. 46.

52 “Press release: UK and allies reveal global scale of Chinese cyber campaign“, *GOV.UK*, 20/12/2018, Интернет:<https://www.gov.uk/government/news/uk-and-allies-reveal-global-scale-of-chinese-cyber-campaign>, 10/10/2020.

53 “Italy resists EU push to impose sanctions over cyberattacks“, *Euractiv*, 15 October 2018.

54 Италија је марта 2019. године постала и званичан партнер Кине у оквиру иницијативе „Појас и пут“. О неуједначеном ставу држава чланица ЕУ према Кини, када је у питању иницијатива „Појас и пут“, писао сам у недавно објављеном чланку: Михајло Вучић, “European Union integration and the Belt and Road Initiative: A Curious case of Serbia“, *Међународни проблеми*, Vol. LXXII, No. 2, 2020, стр. 342-343.

55 “Italy resists EU push to impose sanctions over cyberattacks“, *Euractiv*, 15 October 2018.

56 Исто.

су исцрпљујући и дуго трају. Не охрабрује чињеница да је једва усвојен правни оквир, а да ће за сваку појединачну одлуку опет бити потребно усаглашавање. Прелазак на гласање квалификованом већином би олакшао умногоне читав процес. Председница Европске комисије, Урсула фон дер Лејен, заложила се неколико пута до сада да се у области санкција за повреде људских права уведе већинско одлучивање⁵⁷, те сматрамо да са даљим растом опасности од сајбер напада можда дође и до сличних иницијатива у овом домену.

На крају, чак и када се колективна одлука усвоји, она често буде недоречена, како би се избегла могућа повезивања осуђених сајбер напада са конкретним државама. Велика Британија и Данска су одмах јавно приписале “NotPetya” сајбер напад руском ГРУ, а поједине државе чланице након тога су издале саопштења којима их подржавају. Међутим, првобитни закључци Савета ЕУ из априла 2018. године су се свели на „осуду штетне употребе информационах и комуникационих технологија“⁵⁸. Приликом напада на седиште Организације за забрану хемијског оружја, Велика Британија и Холандија су одмах указале на умешаност Русије у напад и заговарале одлучну акцију. Међутим, Италија и Француска су оклевалe да јавно прогласе Русију одговорном.⁵⁹ На нивоу ЕУ институција је такође дошло до размимоилажења у ставовима. Тадашњи Председник Европског савета Доналд Туск издао је заједничко саопштење са Председником Комисије Јункером и Високом представником за спољну политику и безбедност Могеринијевом у коме су приписали одговорност за напад Русији,⁶⁰ док Европски савет није постигао сагласност око тог питања, и само је издао саопштење у коме је општим изразима осудио непријатељски сајбер напад према ОРСВ.⁶¹

Управо је због ове недоречености у претходним примерима врло битно за даљи развој рестриктивних мера ЕУ у сајбер простору то што је одлукама Савета министара од 30. јула 2020. несумњиво изражен став око природе сајбер напада на ОРСВ и “NotPetya”, те су лица за која се сматра да су одговорна за напад кажњена. Сама одговорност државе није утврђена, нити је то циљ рестриктивних мера онако

57 Последњи пут то је учинила у вези са догађајима у Белорусији око намештања избора и несразмерне примене физичке силе према демонстрантима, док се у ранијим приликама оглашавала око стања људских права у Русији и Турској. Види: By Alexandra Brzozowski, Vladyislav Maksimov, “EU diplomacy needs more courage to address Russia, Turkey, new White House”, *Euractiv*, 16 September 2020.

58 “Italy resists EU push to impose sanctions over cyberattacks”, *Euractiv*, 15 October 2018.

59 Lauren Cerulus, “Russia dodges bullet of EU sanctions on cyber — for now”, *Politico*, 22/10/2018.

60 “Joint statement by Presidents Tusk and Juncker and High Representative Mogherini on Russian cyber attacks”, *European Council*, 04/10/2018, Интернет: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/10/04/joint-statement-by-presidents-tusk-and-juncker-and-high-representative-mogherini/>, 10/10/2020.

61 Према: Yuliya Miadzvetskaya, “Challenges of the Cyber Sanctions Regime under the Common Foreign and Security Policy”, нав. дело, стр. 287.

како их је Савет конципирао, али се с обзиром на држављанство и структуре из којих потичу циљана лица може јасно видети ко би могао да стоји иза њих. Ако ЕУ жели да говори једним гласом на међународној сцени и да ефикасно користи рестриктивне мере као средство спољнополитичког утицаја, одлуке као што је ова од 30. јула 2020. у будућности морају у потпуности да истисну противречне и недоречене ставове о којима смо говорили у овом одељку.

ЗАКЉУЧАК

Рестриктивне мере су одговор на претње које угрожавају ЕУ, или вредности за које се она залаже, а долазе изван њене територије. ЕУ се у пројекцији свог спољнополитичког утицаја веома ослања на овај инструмент, не само зато што не располаже тврдом моћи, већ што гради свој идентитет као актера у међународним односима на поштовању норми понашања. Рестриктивне мере су тако санкција за кршење норми које ЕУ сматра важним за исправно функционисање међународних односа. Међутим, да би се избегла повезаност појма санкција са казненом природом овог појма, у жаргону заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ је уведен појам рестриктивна мера. Она нема за циљ да утврди одговорност неке државе за повреду норми, нити да без дискриминације погађа становништво неке територије, већ жели да осуди и казни појединце који стоје иза кршења норми и да утиче да се то кршење у будућности више не понови.

Рестриктивне мере у сајбер простору су настале као последица све већих безбедносних изазова који се јављају због учесталих сајбер напада. Одлуком Савета ЕУ од 30. јула 2020. је по први пут примењен овај механизам у пракси против држављана из три државе који су извели низ тешких сајбер напада на територију држава чланица ЕУ, институције ЕУ и међународне организације са седиштем на њеној територији. Иако рестриктивне мере не утврђују одговорност држава у чијим безбедносним структурама на основу изнетих доказа делују циљани појединци, јасно је да се њима посредно утиче на понашање ових држава да прекину да контролишу или подржавају сличне сајбер нападе у будућности.

У раду је анализирано и неколико проблема са којима се рестриктивне мере у сајбер простору могу сустрести у даљој примени у пракси. Проблеми поштовања права лица погођених мерама, приписивања одговорности, и усаглашеног деловања држава чланица су појединачно анализирани. Увођење рестриктивних мера захтева спровођење одређеног доказног поступка, који није еквивалентан доказивању кривице пред судом, али мора да буде кредибилан како би мере постигле циљ – утицај на треће државе и међународно јавно мњење да их прихвате као оправдане. У супротном, могуће је да државе које стоје иза окривљених лица добију инфор-

мациони рат ако успеју да обезвреде слабо засноване доказе. Такође, рестриктивне мере, као што им само име каже, ограничавају у великој мери људска права погођених лица, која имају право на судску заштиту пред Судом правде ЕУ, који може да поништи конкретне мере ако утврди да су неоправдане. Проблеми код приписивања одговорности настају као последица сложеног правно-техничког процеса територијализације и персонализације сајбер напада, односно везивања за одређену територију активности којима је извршен сајбер напад и идентификације анонимних хакера. Коначно, државе чланице морају да усагласе ставове око приписивања и доказа који стоје иза њега, како би се усвојила јединствена одлука о санкцијама. Различити политички и економски интереси држава чланица, као и различит ниво оспособљености обавештајних служби да изведу доказе, односно процене ризике, доводе до могућности да се за исти напад окриве различити актери. Како немају све државе чланице једнаке интересе, некада се и за очигледне ствари појављују различита гледишта, јер су поједине чланице спремне да „зажмуре“ пред доказима да не би кварили односе са државом која стоји иза напада.

Имајући све наведено у виду, одлука Савета од 30. јула 2020. којом се уводе рестриктивне мере за 6 лица окривљених за низ тешких сајбер напада представља веома велико достигнуће. Одлука је заснована на кредибилним доказима који су прикупљани неколико година удруженим радом обавештајних служби и техничких експерата држава чланица и заједничких ЕУ институција. Око одлуке је постигнута сагласност свих чланица, иако је за исте догађаје у прошлости постојало размишљање у тумачењу не само међу лидерима различитих чланица, већ и међу самим ЕУ институцијама. Приписивање је извршено само у односу на индивидуалну одговорност, али је због положаја и улоге коју лица имају у државним структурама јасно да она не би могла да изведу нападе на своју руку, чиме се шаље посредна порука тим државама да ЕУ неће седети скрштених руку и посматрати даље сајбер нападе. Остаје да се види да ли ће окривљени затражити заштиту својих права пред Судом правде ЕУ, али је по нама тешко да до тога може да дође. Уосталом, поставља се питање колико рестриктивне мере у овом случају могу да буду делотворне, односно да довољно снажно казне учиниоце и спрече их да у будућности наставе са истим активностима. Делотворност санкција је увек отворено питање о коме би требало расправљати и у контексту рестриктивних мера ЕУ у сајбер простору, те се надамо да ћемо у неком даљем истраживању дотаћи и ту тему.

ЛИТЕРАТУРА

Вучић Михајло, „Брегзит – Преговори и могући исходи”, *Дипломатија и безбедност*, Год I, Vol. 2, 2018, стр. 161-180.

Cardwell Paul James, “The Legalisation of European Union Foreign Policy and the Use of Sanctions”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, Vol. 17, 2015, pp. 287-310.

Centre for European Policy Studies (CEPS), *Strengthening the EU’s Cyber Defence Capabilities*, Brussels, 2018.

Council of the EU, Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions), 10198/1/04 REV 1, Brussels, 7 June 2004.

Council of the EU, “Restrictive measures (Sanctions): Update of the EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures“, 8519/18, Brussels, 4 May 2018.

Council of the EU, Decision (CFSP) 2020/1127 of 30 July 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States, ST/9564/2020/INIT, OJ L 246, 30.7.2020.

Council of the EU, Draft Council Conclusions on a Framework for a Joint EU Diplomatic Response to Malicious Cyber Activities ("Cyber Diplomacy Toolbox"), Brussels, 7 June 2017, 9916/17.

Council of the EU, Draft implementing guidelines for the Framework on a Joint EU Diplomatic Response to Malicious Cyber Activities, Brussels, 9 October 2017, 13007/17.

Council of the EU, Regulation 2019/796 of 17 May 2019 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States, ST/7302/2019/INIT, OJ L 129I, 17.5.2019, pp. 1–12.

Council of the EU, Decision (CFSP) 2018/1544 of 15 October 2018 concerning restrictive measures against the proliferation and use of chemical weapons, OJ L259/25.

Council of the EU, “Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy“, 5664/2018, Brussels, 4 May 2018.

De Vries Anthonius W., Hadewych Hazelzet, “The EU as a New actor on the sanctions scene“, *International sanctions: between words and wars in the global system*, eds. Peter Wallensteen and Carina Staibano, *International sanctions: between words and wars in the global system*, London, Frank Cass, 2005, pp. 95–107; Clara Portela, *European Union sanctions and foreign policy: when and why do they work?* Milton

Park: Routledge, 2010.

Eckes Christina, “Judicial review of European anti-terrorism measures—The Yusuf and Kadi judgments of the court of first instance“, *European law journal*, Vol. 14, No. 1, 2008, pp. 74–92.

Eriksson Mikael, *Targeting peace: understanding UN and EU targeted sanctions*, Farnham, Ashgate, 2011; Giumelli Francesco, *The success of sanctions: lessons learned from the EU experience*, Farnham, Ashgate, 2013; Joakim Kreutz, “Human rights, geostrategy, and EU foreign policy 1989–2008“, *International organization*, Vol. 69, No. 1, 2015, pp. 195–217.

EU, Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA, *Official Journal of the European Union*, L218/8.

General Court of the EU, *Il Su-Kim & KNIC*, Judgment of the General Court (Third Chamber), 14 March 2018, ECLI:EU:T:2018:13.

Giumelli Francesco, Fabian Hoffmann, Anna Książczaková, “The when, what, where and why of European Union sanctions“, *European Security*, 2020. DOI: 10.1080/09662839.2020.1797685.

Giumelli Francesco, *How EU sanctions work: a new narrative*, Paris, EU Institute for Security Studies, 2013.

Kovačević Damir, Branko Krga, „Osnovni elementi Zakona o međunarodnim restriktivnim merama“, *Vojno delo*, br. 3, 2015, str. 155-177.

Maass, Anna-Sophie *EU-Russia Relations, 1999–2015: From courtship to confrontation*, Routledge, London, 2016.

Miadzvetzkaya Yuliya, “Challenges of the Cyber Sanctions Regime under the Common Foreign and Security Policy“, *Security and Law*, eds. Anton Vedder, Jessica Schroers, Charlotte Ducuing, Peggy Valcke, KU Leuven Centre for IT & IP Law Series, Volume 7, 2019, pp. 277-297.

Missiroli Antonio, “The Dark Side of the Web: Cyber as a Threat“, *European Foreign Affairs Review*, Vol. 24, Issue 2, 2019, pp. 135-152.

Novak Stjepan, „Uvodno o sankcijama Evropske Unije“, *Zagrebačka pravna revija*, Vol. 2, No. 1, 2013, str. 61-73.

Rakić Branko M., „Evropski sud pravde između ljudskih prava i borbe protiv terorizma - odnos međunarodnog i evropskog prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 57, Br. 2, 2009, str. 155-185.

Risse-Kappen, Thomas “Exploring the nature of the beast: international relations theory and comparative policy analysis meet the European Union“, *Journal of common market studies*, Vol. 34, No. 1, 1996, pp. 53–80.

Sud pravde EU, Cases C-402/05 P and C-415/05 P, Presuda Velikog veća od 3. septembra 2008, ECLI:EU:C:2008:461.

Михајло Вучић Изазови примене рестриктивних мера ЕУ против сајбер напада

Sud pravde EU, Cases C-584/10 P, C-593/10 P and C-595/10 P, Judgment of the Court (Grand Chamber), 18 July 2013, ECLI:EU:C:2013:518.

Tostensen Arne, Beate Bull, “Are Smart Sanctions Feasible?“, *World Politics*, Vol. 54, 2002, p. 375.

Vučić Mihajlo, “European Union integration and the Belt and Road Initiative: A Curious case of Serbia“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, No. 2, 2020, str. 337-355.

*Mihajlo Vučić*⁶²

CHALLENGES OF THE APPLICATION OF RESTRICTIVE MEASURES OF THE EUROPEAN UNION AGAINST CYBER ATTACKS

Abstract

The paper deals with the topic of restrictive measures as an instrument of the common foreign and security policy of the EU, with special reference to restrictive measures against cyber attacks. The nature of the regime of restrictive measures, institutional and procedural decision-making mechanisms are emphasized, and then the focus of the analysis shifts to the specifics of restrictive measures against cyber attacks. The crucial role that the decision of the EU Council of Ministers of July 30, 2020 has for the further development of this area is emphasized, considering that for the first time in practice restrictive measures were applied against cyber attacks, specifically against persons belonging to the state structures of China, Russia and North Korea. The paper analyzes some obstacles to the practical application of restrictive measures, such as the protection of the rights of affected persons, the attribution of responsibilities and the harmonization of decisions between member states. The author concludes that in this area there is a gradual progress in the cooperation of member states and that in the future we can expect frequent use of restrictive measures as means of influencing the states that are behind cyber attacks.

Keywords: restrictive measures, sanctions, cyberattacks, EU, Council of the EU, common foreign and security policy.

62 Prof. dr Mihajlo Vučić, Research associate at the Institute of International Politics and Economics, e-mail: mihajlovucic@gmail.com

Марко Вигњевих

ВАКЦИНА ПРОТИВ ВИРУСА COVID-19 КАО НОВИ РЕСУРС ПАМЕТНЕ МОЋИ

Сажетак

Циљ овог рада је да се у контексту атуелизованих питања и дилема око пандемије вируса COVID-19, узимајући у обзир обрасце политичких, економских и безбедносних интеракција држава данас, испита потенцијал вакцине као новог ресурса паметне моћи. Првим делом рада опсервирају се кључне теоријске компоненте парадигме паметне моћи - адекватне комбинације тврде и меке моћи – чиме се природа савремених међународних односа посматра са посебног научног аспекта. То је важна основа и другог дела у ком се предмет рада анализира кроз утврђени алгоритам стратегија паметне моћи. Сматрајући теоријско становиште паметне моћи валидним, закључује се да би вакцина имала како елементе својствене мекој, тако и оне који одговарају тврдој моћи. На плану општег друштвеног значаја, смислено је констатовано да би глобално конкурентне државе, уз помоћ вакцине, могле да поврате изгубљени или додатно потврде и прошире већ постојећи глобални и регионални утицај. Затим, могао би да се обнови и потврди нечији ауторитет који слаби како бледи униполарност међународних односа, или пак да се прошири утицај других и поправи њихова махом пропагандно нарушена светска репутација. Ово су ипак само неки од закључака и оцена до којих се у раду дошло, а којима се додаје и препознати значај безбедности људског здравља на међународном нивоу на чијој основи је, у трећем делу рада, посебно теоријски дефинисан сектор здравствене безбедности - темељ и за неке будуће предлоге практичних политика националне безбедности Републике Србије.

Кључне речи: вакцина, COVID-19, паметна моћ, тврда моћ, мека моћ, геополитика, сектори безбедности

УВОД

Материјални и нематеријални извори и бројна друга сведочанства верно уче да су политичка, економска и војна историја међународних односа историја променљивих односа моћи и периодичних тежњи за њиховом равнотежом.

Моћ наставља да сигурно, али суптилно, флукутује у настајућој мулти-поларизацији ослањањем пре на ненасилну праксу позитивне привлачности, него на директну примену голе силе. Зато је парадигма паметне моћи валидно становиште ширег геополитичког контекста у ком интензивна трка глобалних конкурената у производњи вакцине против вируса COVID-19 постаје централно питање.

Пандемије разних заразних болести и вируса, а које памти званична цивилизацијска историографија, изазивале су последицама забринуту људску ум на трагање за питањима о њиховој природи и узроцима. Иако између пандемија и ратова често стоји знак једнакости, у тој пропорцији иде се и даље, па је данас могуће чути и то како су међудржавни оружани сукоби односили много мање људских жртава него неке од пандемијских пошаста. Снага једног друштва, државе, на крају и читаве цивилизације, вертикално је двосмерна када су у питању ратови, односно једносмерна у случају пандемија заразних болести или вируса. Државе ратовима или губе или добијају/повећавају своју снагу и моћ (војну, економску, политичку, демографску), док пандемије искључиво једносмерно воде њиховом дефициту који се олако и планетарно одражава у времену интензивне глобализације.

Вирус COVID-19 пример је пак како, по вертикали, референтна снага и моћ држава у пандемијској кризи могу бити и двосмерне (додуше доста ограничено). У ситуацији свих здравствених, економских и политичких последица, али и саме непредвидивости даљег пандемијског тока, земље развијених капацитета за производњу преко потребне вакцине могле би да ојачају и прошире геополитички утицај - задовољавајући своје нарасле спољнополитичке апетите. Претпоставка о вакцини против вируса COVID-19, као новом ресурсу паметне моћи, представља засебно и интересантно поглавље у светској политици које ће, изазивајући разне полемике, временом тек добијати своју разраду и нове закључке.

Оно је ту и да подсети и упозори јавност како је људско здравље безбедносно питање од међународне важности које тражи, можда и више него нека друга, да му се приступи широко – мултидисциплинарно. Ово је без икакве сумње или дилеме и стратешки важно питање националне безбедности једне државе чија је каузална, узрочно-последична веза са међународном безбедношћу у данашњици и у, како је већ поменуто, интензивној глобализацији, и те како сензитивна. Све су то недвосмислено разлози због којих је постојеће безбедносне секторе (војни,

политички, економски, социјетални и еколошки) потребно допунити посебно издвојеним сектором здравствене безбедности, чиме би се отворили и неки нови хоризонти емпирије међународних односа.

ПАРАДИГМА ПАМЕТНЕ МОЋИ

Турбулентне историјске епохе мењале су међународне односе моћи све до данас, када у суптилној форми потискују некада искључиво ослањање на физичку силу. Сила је ипак и даље присутна у класичним интеракцијама у којима једна држава или више њих покушава да интересе и вољу других подреде сопственим. Насилне мере и средства некада су у тим релацијама суверено владале, док се у данашњој слојевитијој светској политици више примењују оне ненасилне, али опет подједнако ефикасне за стварање жељеног притиска или, можда је боље рећи, привлачности.

Феноменологија моћи саставни је део неисцрпних мултидисциплинарних наратива о људској природи, и упркос свему још увек је недокучива бројним научним областима. Жан Жак Русо је сматрао да је познавање човека најкорисније али, и „најнепотпуније од свих људских знања“, сматрајући да су последице тог парадокса многе промене које су човек и друштво временом доживели.¹ Велики француски филозоф у истом духу писао је и то како нам „још теже пада чињеница да, будући да напредак људске врсте удаљава човека све више од првобитног стања, и да стицањем нових знања лишавамо себе могућности да сазнамо оно што је најважније, да смо самим проучавањем човека, у неку руку, доведени у немогућност да га упознамо.“² Биолошке трансформације које су у дугом процесу еволуције изграђивале људски физички и ментални склоп пратила је константна тежња ка моћи као импулс који је јачао са сваким следећим степеном човечијег развоја. Ерих Фром примећује да је човек „од (Томаса) Хобса наовамо, у моћи видео главни мотив људског понашања; наредна столећа су, међутим, давала све већи значај законским и моралним факторима који су тежили да зауздају моћ“.³ Акумулација моћи служила је људској врсти да се идентификује и самопотврди, што је Фром и приметио оценом да су „победе које је моћ задобила задивиле милионе људи и они су то схватили као знак снаге“.⁴ Човекова супериорност у целокупном живом свету одраз је више свести којом је, одговарајући захтевима егзистенције, тумачио и себи

1 Жан-Жак Русо, *О пореклу и основама неједнакости међу људима*, Филип Вишњић, Београд, 1993, стр. 131.

2 Исто, стр. 132.

3 Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Нова књига плус, Београд, 2016, стр. 112.

4 Исто, стр. 112.

подређивао природу и непосредно окружење. Достојевски је у сличном духу изнео пророчанску мисао рекавши да ће се „човек уздићи духом божанске, титанске гордости и биће човекобог“.⁵ Идеја бога представља интересантну метафору која се у категорији моћи претежно тиче људске психологије. Алфред Адлер, чувени аустријски психијатар и творац индивидуалне психологије (*individual psychology*), сматрао је да снага развоја и стварања има одређени циљ, а то је да сам човек постане бог, што је у ствари „циљ свих циљева“.⁶ Ово апстрактно запажање постаје јасније са конкретнијим виђењем тежње за надмоћи која, према Адлеру, код човека „никада не попушта. Она стварно конституише дух, психу индивидуе. Живот значи тежњу за неким циљем или неким обликом циља и покреће се тежњом за надмоћи. Она је попут неке струје која све што се пред њом испречи повлачи са собом.“⁷ Моћ филозофски, психолошки, социолошки и политички може бити одређенија у резону који овај појам не сужава ограничавајући га само на индивидуу, већ га проширује и на интеракције између појединаца, друштва и друштвених група.

Филозофско схватање прави разлику између три основна значења – моћ као пука моћ, моћ као надмоћ и моћ као могућност. Прво значење упућује на пуку егзистенцију - моћ опстанка и развоја коју биолошки поседују биљке, животиње и људи, и чије одсуство је равно њиховом нестанку и уништењу. У контексту надмоћи и претходне Адлерове тезе, наглашени су појмови управљања, владања, угњетавања, заповедања, отимања, присвајања итд. који се природно одвијају у односима хијерархије, зависности, односима између надређених и подређених, тлачитеља и тлачених. Значење моћи као могућности тумачи се кроз човекове стваралачке способности које доприносе његовој еманципацији и квалитету међуљудских односа у друштву.⁸ Психолошки резон на сличан начин као и филозофски посматра моћ, с тим што у овом појму види двоструко значење. Фром тако раздваја способност/моћ да се над неким господари од способности/моћи да се нешто конкретно учини, правећи тиме разлику између господарења и потенције.⁹ Односи моћи између појединаца, друштва и друштвених група предмет су социолошких истраживања које интересују природа и последице моћи појединца у односу на друштвене групе и друштво и моћи друштвених група у друштву. У политичком резону моћи преовладава мисао Томаса Хобса који људску моћ највише поистоветије са моћи државе или са моћи највећег броја људи „удружених по споразуму у једну личност, природну или грађанску“.¹⁰

5 Фјодор М. Достојевски, *Браћа Карамазови II*, Ленто, Београд, 2015, стр. 395.

6 Алфред Адлер, *Познавање живота*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 10.

7 Исто, стр. 39.

8 Чедомир Чупић, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 111.

9 Ерих Фром, *Бекство од слободe*, нав. дело, стр. 113.

10 Чедомир Чупић, *Политика и зло*, нав. дело, стр. 112.

Моћ држава и интеракције надмоћи суштинске су за област међународних односа од чије природе и структуре директно зависе. Као што је еволуција мењала и обликовала човека у различитим условима природне средине, тако су и на међудржавне односе моћи током историје пресудно утицале тренутне политичке, економске и војне прилике. У тим односима тежило се равнотежи за чију је дугорочну стабилност ретко када било чврстих и јасних гаранција. Моћ у међународној политици никада не мирује и у сталном је бржем или споријем кретању које мења њену концентрацију у корист једне, а на рачун друге стране. Концентрација и форме испољавања моћи су променљиве, док је потреба за њом оно што је свеприсутно и константно. То је посебно интересантно сада када интересне сфере физички не остављају довољно простора да се намире глобални апетити субјеката које је изнедрила последња деценија. Логично би било претпоставити да су директни оружани сукоби између тих субјеката врло извесни, али ипак на делу је ситуација у којој се моћ и геополитички интереси држава остварују пре ненасилно или на начин на који је то Џозеф Нај представио кроз концепт паметне моћи (*smart power*).

Нај, као један од данас најпознатијих теоретичара међународних односа, анализирао је неке елементе моћи држава који су му коначно послужили за формулацију своје теорије. Основа за то било је колоквијално одређење по коме моћ представља способност успостављања и вршења контроле над другима или приморавања других да учине нешто што иначе не би учинили. Политичари и дипломате, везујући ту способност искључиво за поседовање ресурса, моћ једне државе виде у њеној територији, популацији, економији, природним богатствима, политичкој стабилности и војној снази.¹¹ Џозеф Нај сматра да се снага великих сила некада испољавала и огледала само у ратовима, и да тај традиционални нагласак на војној моћи полако бледи јер „фактори технологије, образовања и економског раста су много значајнији у међународној моћи, док географија, становништво и ретки материјали постају мање важни“.¹² Имајући нешто другачије виђење од колоквијалног, Нај оцењује да доказ моћи нису ресурси, већ „способност да се промени понашање држава“. Ресурси су, како он то каже, „једноставно опипљиве сировине“, чији жељени ефекти зависе од понашања или постављања актера у датим околностима. „То што знамо коњску снагу и километражу возила не говори нам ништа о томе да ли ће оно стићи на жељено одредиште.“¹³

Остајући на линији схватања моћи као утицаја на понашање других/држава, Џозеф Нај се позива на три аспекта тзв. релационе моћи. Релациона моћ захтева способност да се другима нареди да промене понашање супротно њихо-

11 Joseph S. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, Washington post. Newsweek Interactive, LLC, Washington, No. 80, 1990, стр. 154.

12 Исто, стр. 155.

13 Џозеф Нај, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012, стр. 26.

вим интересима и способност утицаја на интересе других како би - каже Нај - „они почели да желе оно што ви желите, па им не морате ни наређивати да се промене“. Политиколог са Јејл Универзитета Роберт Дал дефинисао је педесетих година прошлог века први аспект - командовање променама - који се односи на већ споменућу способност промене понашања друге стране, а које није у складу са њеним почетним преференцијама. На том нивоу релационе моћи, где углавном делује присила уз понуду и одређеног избора (пример може бити механизам економских санкција), неопходно је знати почетне преференције друге стране, како би се касније проценило у којој мери је дошло до промене у њеном понашању.¹⁴

Политиколози Мортон Барац и Питер Бакрак утврдили су деценију касније други аспект - контрола актуелних тема - или уоквиравање и постављање дневног реда којим се утиче на понашање других тако што они прихватају легитимет агенде и њој подређују своју вољу и интересе. У питању је „способност да се добије оно што желите кроз кооптивне начине постављања дневног реда, путем убеђивања и изазивања позитивне привлачности.“¹⁵ Пример тога може бити и привлачност чланства у некој међународној организацији или у неком регионалном формату којим се, кроз наметање различитих услова и стандарда, утиче на понашање кандидата. Потенцијални кандидати који показују интерес за чланство делују подређујући се правилима игре које је неко већ претходно прописао.

Трећи аспект релационе моћи - успостављање преференција - формулисао је седамдесетих година двадесетог века социолог Стивен Лукс који каже да се на понашање других може утицати и кроз идеје и веровања. Како би јасније предочио ово тзв. треће лице моћи (претходна два аспекта позната су као прво и друго лице), Нај даје пример тинејџера који „може брижљиво одабрати модерну кошуљу коју ће носити у школи како би привукао девојку, али тинејџер можда неће бити свестан да је разлог због којег је кошуља тако модерна то што је национална робна кућа недавно покренула велику рекламну кампању. Његову преференцију, као и преференцију других тинејџера обликовао је невидљив актер који је уобличио структуру преференција.“¹⁶

Конвенционални појам моћи прилагођен актуелним међународним односима, три аспекта релационе моћи, тачније три лица моћи, увертира су за суштинску анализу концепта паметне моћи коју Џозеф Нај дефинише као „способност да се ресурси тврде и меке моћи укрштају у делотворне стратегије“. Он је увео овај концепт 2004. године образложењем да мека моћ сама по себи није довољна за постизање жељених учинака у спољној политици.¹⁷ Овај аргумент употпуњују

14 Исто, стр. 28.

15 Исто, стр. 30.

16 Исто, стр. 31.

17 Исто, стр. 42.

категорије које Нај везује за једну, односно за другу врсту моћи. Мека моћ у вези је са позитивном привлачношћу, убеђивањем и другим аспектом релационе моћи - постављањем дневног реда, а тврда моћ са употребом силе, исплатом и агендама које се управо на томе директно заснивају.¹⁸

У објашњавању позитивног привлачења или, боље речено, примамљивости, важи психолошко становиште по ком је привлачност одређена ониме што је актерима заједничко, а то може бити припадност истој групи, исти или слични ставови, или неке друге референце које их уопште обједињују. Уздижући категорије привлачности/примамљивости на ниво држава, Нај помиње Александра Вуvinга и три групе врлина које он сматра кључним за привлачење: добродушност – однос актера према другима који изазива поверење, кредибилитет, саосећање, повиновање; вештине – начин на који актер ради и који друге наводи на опонашање изазивајући код њих осећај поштовања и дивљења; харизма – однос актера према вредностима и идеалима од чега веома зависи да ли ће тај актер инспирисати друге и да ли ће му они бити привржени.¹⁹ Међутим, специфичности међународних односа позивају на опрез да се овим психолошким сегментима не придаје значај у мери која би занемарила фактор интереса држава, где се неке од ових врлина (посебно добродушност) често чине наивним, па спољнополитичку процену тако могу навести на погрешан траг. Убеђивање стоји у тесној релацији са привлачењем и значи „употребу аргумената како би се утицало на веровања и делатност других без претње силом или обећања исплате“. Неопходно је да аргументација која се користи буде утемељена на чињеницама и да се предмет/проблем учини привлачним за другу страну тако што ће садржати елемент узрочно-последичне везе која има за циљ и да изазове емоцију код друге стране.²⁰

Категорије типичне за тврду и меку моћ природно следе опипљиви ресурси, попут силе и новца којима се служи тврда, и они неопипљиви – институције, вредности, идеје, култура – којима на другој страни располаже мека моћ.²¹ Култура, вредности и идеје су важни, али не и једини ресурси меке моћи која се исто тако може ослонити и на економске ресурсе који, поседујући способност да у исто време „привуку и приморају“, производе како меку, тако и тврду моћ.²²

Подсећањем на ресурсе као на „једноставно опипљиве сировине“ чији учинак зависи од контекста и понашања актера, долази се до и те како важне оцене да „стратегije повезују ресурсе са циљем, а оне које комбинују ресурсе тврде и меке моћи у различитим контекстима кључне су за паметну моћ“.²³ Исто тако, ко-

18 Исто, стр. 40.

19 Исто, стр. 120.

20 Исто, стр. 121.

21 Исто, стр. 40.

22 Исто, стр. 112.

23 Исто, стр. 27.

рисно је знати и да „ресурси обично повезани са понашањем тврде моћи могу произвести понашање меке моћи, опет у зависности од контекста и начина на који се користе.“ За ту оцену, поред економских средстава, Нај наводи и пример поморских снага које могу бити употребљене и за оружану битку (тврда моћ) и за освајање, како он то каже, „срца и умова“ (мека моћ), што зависи наравно од контекста и циља који тиме треба постићи. Конкретна ситуација коју Нај у прилог томе наводи односи се на хуманитрану помоћ коју је ратна морнарица САД доставила Индонезији након разорног цунамија у Источној Азији 2004. године, што је САД учинило много привлачним за народ Индонезије.²⁴

РЕСУРС ВАКЦИНЕ

Питање вакцине против вируса COVID-19 сваким даном изнова потврђује актуелну тезу о захуктавању међудржавне трке у њеној производњи. Неупитна геополитика у свему томе допушта анализу вакцине као новог ресурса паметне моћи која има за циљ и да, колико је то могуће, отклони неке фигурирајуће дилеме.

За предмет истраживања симптоматично је то да су у производњи, тачније тестирању вакцине највише одмакли институти и компаније из земаља између којих се кроз различите комбинације тврде и меке моћи заоштрава глобална геополитичка конкуренција. Светска здравствена организација (*World Health Organization - WHO*) редовно ажурира списак института и компанија који раде на производњи вакцине против вируса COVID-19. Према подацима из септембра 2020. године, неколико института и компанија из Русије, САД (у сарадњи и са неким немачким и кинеским компанијама), НР Кине и Велике Британије покренули су клиничка тестирања вакцине која су унапредовала до тзв. треће фазе.²⁵ На едукативном сајту под називом Историја вакцина (*The History of Vaccines*), креираног од стране тзв. Колеџа лекара Филадельфије (*The College of Physicians of Philadelphia*),²⁶ налази се детаљније објашњење свих фаза клиничког испитивања сагласно важећим протоколима конвенционалне медицинске науке, уз специфичности и претклиничког које томе обавезно претходи.

У претклиничком стадијуму утврђује се безбедност потенцијалне вакцине или способност давања имунолошког одговора на патоген тако што се испитују и

²⁴ Исто, стр. 41.

²⁵ World Health Organization, *Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines-30 September 2020*, Интернет: <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>, 01/10/2020;

²⁶ Медицинско друштво које је група еминентних лекара у Филадельфији, међу којима се налазе и потписници чувене америчке *Декларације независности*, основала 1787. године „да би унапредили науку о медицини и тиме смањили људску беду“.

прате реакције ћелијских структура животињског порекла (најчешће мајмуна и мишева). Овај стадијум може послужити истраживачима да поузданије предвиде понашање људских ћелија и да на том трагу припреме и потом започну клиничко испитивање на људима које се одвија у три основне фазе. Прва фаза почиње са мањом групом одраслих (просечно између 20 и 80 тестираних)²⁷ и циљано испитује одговор њиховог имуног система, као и саму безбедност потенцијалне вакцине. Насумично и добро контролисано испитивање више стотина људи, са појединцима који могу развити одређене болести, карактеристика је наредне фазе која мора да утврди не само безбедност и имунолошки одговор, већ и оптималне дозе, распоред имунизације и начин давања вакцине. Успешност друге представља услов отпочињања коначне, треће фазе, где сада на десетине хиљада људи учествује у клиничком испитивању (некада је потребно и до 60.000 учесника), јер имуни систем човека значајно одређују фактори типични за људске расе и шира географска подручја у којима живе. Ефикасност вакцине коначно мора да одговори позитивно на то да ли та иста вакцина спречава болест, односно инфекције које изазива одређени патоген и да ли уопште долази до стварања антитела или неких других карактеристичних облика имунолошког одговора? На крају, успех претклиничког и клиничког испитивања мора да добије потврду у виду званичног одобрења вакцине од стране релевантних агенција и институција у земљи производње.²⁸

Тренутне дилеме у свету подгревале су контроверзе које су испратиле вест о томе да је руски престижни истраживачки Институт Гамалеј (*Национални истраживачки центар епидемиологије и микробиологије имени почётног академика Н. Ф. Гамалеи.*) произвео вакцину за COVID-19 почетком августа 2020. године, чиме је Русија постала прва регистрована земља која је произвела вакцину против овог типа корона вируса. Извештај руских научника, објављен у медицинском часопису Лансет (*The Lancet*), тврди да су сви учесници у клиничком испитивању развили потребна антитела и да није дошло до нежељених нуспојава. О руској вакцини, симболично названој Спутњик V (*Sputnik V*),²⁹ говорио је и председник Руске Федерације Владимир Путин, који је у августу изјавио да та вакцина „формира стабилан имунитет“. Једна од Путинових ћерки је, судећи по сведочанству руског председника, у две дозе примила вакцину Спутњик V, која јој је, као нуспојаву, једино изазвала благо повишену телесну температуру.³⁰ Вест о руској

27 Уколико је вакцина искључиво намењена деци, испитивања започињу на одраслима чија се старосна граница у даљем току постепено смањује.

28 Paul Offit, "Vaccine Development, Testing and Regulation", *The History of Vaccines*, Интернет: <https://www.historyofvaccines.org/content/articles/vaccine-development-testing-and-regulation>; 01/10/2020.

29 Први совјетски сателит који је лансиран у свемир 1957. године.

30 BBC News на српском, „Руска вакцина против вируса корона: Шта знамо до сада и како је текao развој вакцине“, В92, 08/09/2020, Интернет: https://www.b92.net/bbc/index.php?yyyy=2020&mm=09&dd=08&nav_id=1709668, 01/10/2020.

вакцини наишла је махом на реакције, првенствено Запада, које су, изражавајући скепсу у погледу њене безбедности и ефикасности, додатно откриле политичке мотиве свеопштег трагања за леком против вируса COVID-19.

Многи критичари су на становишту да је посредни интензивна међународна трка у којој учесници ни мало не презају од међусобних оптужби за шпијунажу, љубомору, разне пречице, неетичност итд. Др Ентони Фаучи, водећи епидемиолог у САД, међу првима је изразио „дубоку сумњу“ да је вакцина произведена у Русији безбедна и делотворна. Лоренс Гостин, професор глобалног права у медицини на америчком Универзитету Џорџтаун, оценио је да „никада пре нисмо имали ситуацију да медицинско откриће носи тако висок политички талог. Разлог што вакцина против вируса COVID-19 има тако висок политички престиж је што се суперсиле сада надмећу ко је научно надмоћнији, а кроз то валидирају сопствени политички систем као супериорнији у односу на све остале.“³¹ Економија је, поред политике, следећи индикатор појачаног такмичења, односно финансијска корист која се остварује освајањем што већег простора на тржишту. Осим скепсе, делом мотивисане политичким опортунизмом, руска вакцина побудила је и интересовање око 20 држава (Заједнице независних држава, Европе, Јужне Америке и Блиског истока) одакле је затражено више од милијарду доза. Када се овом квантитативном податку хипотетички додају почетне најаве да ће цена вакцине на тржишту бити око 10 долара (укупан износ 10 милијарди долара) добија се сигуран показатељ економских мотива њене производње.³²

Анализа вакцине као ресурса паметне моћи започиње стратегијама које успешно комбинују и уклапају расположиве ресурсе са унапред дефинисаним циљевима. Дискурс тзв. паметних стратегија кључан је у разумевању начина на који се паметна моћ понаша у зависности од датог контекста. Џозеф Нај напомиње да „паметна моћ за двадесет први век нема за циљ да максимално повећа моћ или сачува хегемонију. Сврха јој је да пронађе начин да уклопи ресурсе у успешне стратегије у новом контексту расипања моћи и успона осталих.“³³ Будући да је до сада јасно наглашено како је суштина стратегија у повезивању средстава са крајњим приоритетима, неопходно је инсистирати на доступним ресурсима, њиховој тактичкој употреби и, наравно, јасноћи циљева. Зато је алгоритам сваке паметне стратегије структурисан одговорима на пет основних питања; 1. Који су жељени циљеви или исходи? 2. Који су ресурси на располагању и у којим контекстима? 3. Које су позиције и преференције одабраних мета? 4. Који облици понашања моћи имају највише изгледа на успех? 5. Колика је вероватноћа успеха?

31 Gordon Korera, „Vakcina protiv korona virusa: Prečice i 'prljavi' trikovi u trci da se bude prvi“, *BBC News na srpskom*, 24/08/2020, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-53879621>, 01/10/2020;

32 Бојан Билбија, „Белка и Стрелка враћају живот на земљу“, *Печат*, 21/08/2020;

33 Џозеф Нај, *Будућност моћи*, нав. дело. стр. 247.

У контексту првог питања, износи се захтев за јасноћом циљева или, тачније, за постављањем реалних циљева и приоритета који остављају место и за компромисе. То, према Нају, значи две битне ствари. Са једне стране разумевање „односа између циљева опипљивог поседовања и општих структурних циљева“, а на другој разликовање циљева који „подразумевају нулти збир моћи над другима“ од оних „који укључују заједничке добитке који захтевају моћ са другима“.³⁴ Уколико се на овој линији вакцина хипотетички подреди стратегији паметне моћи, могуће је јасније уочити њену често наглашавану геополитику која аутоматски поставља и питање (не)одрживости хегемоније у међународним односима. Јасно је да је реалитет нечије хегемоније неоснован у условима мултиполаризације, али у исти мах ирационално га је тотално одбацити јер данас се не може са сигурношћу тврдити да ли нека од нпр. сила у успону има скривене хегемонистичке амбиције које можда успе на крају и да оствари. Стање ствари је такво да је ипак смисленије говорити о некој врсти уравнотежења глобалних интереса држава, посебно у различитим регионалним интересним сферама у којима етаблиране силе и оне у успону појединачно теже доминацији. Циљеви геополитике вакцине могу бити управо то да глобално конкурентне државе, које је коначно произведу, у појединим регионима поврате изгубљени, или додатно потврде или прошире већ постојећи утицај у границама које опет неће значити њихову апсолутну доминацију.

Друго питање које се односи на ресурсе садржи у ствари захтев за њихов јасан и тачан преглед, за представом о томе када ће бити на располагању, али и о начинима на које ће дате околности утицати на саму расположивост ресурса.³⁵ Слично неким другим ресурсима, вакцина би могла подједнако да произведе ефекте тврде и меке моћи, показујући при томе и одређене специфичности. Својствено карактеристикама ресурса тврде моћи, вакцина је на првом месту опипљив ресурс који у себи може садржати и елемент принуде или присиле. Уобичајено би било рећи да је у питању механизам уцене или условљавања, али пригодније је очекивати да би у каснијој дистрибуцији вакцине могао да превлада фактор ограничења производње довољних количина које би потпуно задовољиле укупну тражњу. Асиметрија односа између довољних количина вакцине и реалних динамиком пандемије утврђених потреба за њом, представља елемент принуде који би могао да постави приоритете на бази геополитичких интереса. На другој страни, *мека моћ* вакцине базирала би се на типичној позитивној привлачности о којој је излишно говорити у околностима пандемије и њених општепознатих здравствених, економских и политичких последица. Међутим, не сме се занемарити геополитички контекст који овде може бити дводимензионалан. Вакцина би тако могла да послужи некоме за обнову и потврдну ауторитета који слаби како

34 Исто, стр. 248.

35 Исто, стр. 248.

бледи униполарност међународних односа, а другима пак да унапреде своју светску репутацију и представе се у светлу другачијем од оног које тенденциозно стварају и насртају негативне пропаганде.

О трећем питању о преференцијама и позицијама оних према којима је упорна нечија паметна моћ, Џозеф Нај износи услов који претпостављају класичне стратегије - да је „неопходно имати увид у способности и склоности потенцијалних противника“, и с тим у вези следи неколико релевантних потпитања: Шта они имају и шта мисле? Који је степен њихове снаге и флексибилности? Колика је вероватноћа да промене своје стратегије и преференције, тачније, временски, када и у којој области?³⁶ У одговору на прво потпитање потребно је осврнути се на то да у производњи вакцине учествује неколико држава, док је број оних које су захваћене пандемијом вируса COVID-19 веома велики. Другачије речено, велики број земаља у свету које су суочене са свим последицама пандемије (здравствене, економске, политичке) немају адекватне капацитете да самостално произведу вакцину којом би се супротставиле ширењу вируса и тиме решиле већину пратећих проблема. Оваква потреба за вакцином могла би неке сегменте спољних политика држава, а према онима чија би се паметна моћ ослонила на ресурс вакцине, учинити флексибилнијим. Не задирући много у незахвалне калкулације о конкретним спољнополитичким пројектима и циљевима, довољно је напоменути да би вакцина против вируса COVID-19, као нови ресурс паметне моћи, имала запажену улогу у актуелним геостратешким кретањима у правцима Запад-Исток и Исток-Запад.

Четврто питање на чијем одговору инсистира стратегија паметне моћи суштински врши процену вероватноће успеха, постављајући потпитање да ли ће се „у оквиру разумног времена и трошкова постићи успех коришћењем наредбодавног понашања тврде моћи или кооптивног понашања постављања дневног реда, убеђивања и привлачења, или комбинацијом тих двеју?“³⁷ Деструктивни домети пандемије вируса COVID-19 уз неизвесност њиховог даљег ширења, наглашена хумана страна у такође неизвесном трагању за решењем – једино у виду безбедног и подједнако ефикасног цепива - разлози су због којих је реално очекивати превагу меке моћи вакцине, чија би позитивна привлачност тако довела до жељених ефеката паметне моћи.

Пето и последње питање стоји у директној вези са изгледношћу и вероватноћом успеха, претпостављајући да племените иницијативе и циљеви, уколико су заслепљени претераним оптимизмом и неоснованим очекивањима, понекад могу засигурно произвести супротне, негативне ефекте и последице. На овом нивоу стратегије Нај узима пример концепта праведног рата који не придаје важност

³⁶ Исто, стр. 249.

³⁷ Исто, стр. 249.

само селекцији и сразмери средстава, већ и последицама вероватноће успеха, истичући на тај начин посебно значајну компоненту паметне моћи – опрезност. „Уколико вероватноћа успеха падне на испиту опрезног суда“ – започиње Нај – „морамо се вратити на прво питање, заједно са поновним преиспитивањем циљева, приоритета и компромиса. Пошто ускладимо циљеве, стратегија мудре моћи поново ће проћи кроз целу листу питања.“³⁸ Због природе актуелне ситуације, вакцина наизглед гарантује успешну стратегију паметне моћи, што ће тек бити предмет посебних анализа које ће временом уследити са интензитетом њене дистрибуције у свету.

СЕКТОРСКИ ПРИСТУП БЕЗБЕДНОСТИ ЉУДСКОГ ЗДРАВЉА

Употребна вредност вакцине као средства спољне политике прилаже се покушајима да се, у категорији међународних односа, упуту и на важност безбедности људског здравља. Угрожавање здравља најдиректнији је и наразорнији напад на човека који се, према природи и обиму узрокованих последица, може разложно опсервирати као посебан безбедносни сектор.

Бери Бузан, један од најпознатијих представника тзв. Копенхашке школе студија безбедности (*Copenhagen School of Security Studies*), у чланку под насловом „Нови обрасци глобалне безбедности у 21. веку“ (*New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*), анализирао је међудржавне безбедносне интеракције и њихове форме карактеристичне за прилике по окончању Хладног рата. Приказујући однос између јаких и слабих држава кроз модел центар-периферија, Бузан разматра питања националне безбедности секторским приступом који на првом месту представља у основним цртама. Сваки од тих безбедносних сектора понаособ (војни, политички, економски, социјетални и еколошки) имају својствену динамику, референтне објекте и начине на који утичу на националну безбедност. Појединачно виђење, наравно, не значи да секторе безбедности треба посматрати искључиво изоловано, већ у светлу њихове, како то Бузан формулише, „снажне мреже веза“. Сектор војне безбедности фокусира се на нападачке и дефанзивне капацитете, али и на перцепцију једне државе „о понашању и намерама оне друге.“ Референтни објекти политичког сектора безбедности су организациона стабилност државе, системи суверене власти и идеологије из којих те структуре и системи црпе свој легитимет. Питања попут приступа драгоценим ресурсима, финансијских и тржишних потреба које је неопходно задовољити како би се достигао прихватљив ниво општег добра и моћи државе, у фокусу су наредног – сектора економске без-

38 Исто, стр. 249.

бедности. Социјетални сектор занимају могућности и способности друштава да створе сопствене језичке и културне обрасце, обичаје, као и религијске и националне идентитете који ће у датим условима допринети развоју тих друштава. Еколошки сектор безбедности усредсређен је на одржавање локалне и планетарне биосфере као система од ког пресудно зависи целокупна људска врста.³⁹

Дате секторе допуњују безбедносне претње које су, на линији референтних објеката, типичне за сваки сектор, али истовремено и начини на које се остварује сама међусекторска повезаност. У књизи Људи, државе и страх (*People, States and Fear*), Бери Бузан указује на то да се војне претње могу јавити у многим облицима, али ипак најекстремнији од свих појавних облика војних претњи јесу свакако инвазија и окупација једне државе. Војне претње дакако су и политички мотивисане, јер њихове најекстремније манифестације углавном прате конкретни захтеви за територијом или променом институција власти на тој територији.⁴⁰ Политичке претње долазе од супротстављености идеологија на којима врховна власт у различитим државама заснива легитимитет, за шта Бузан узима за пример 20. век и тадашње антагонизме између либерално-демократских, комунистичких и фашистичких политичких идеја, као и ни мање важне неподударности републиканских и монархистичких државних концепција. Природа ових антагонизама води стању неповерења у коме једна држава уочава претње по сопствену безбедност у идеологији којом је структурисан поредак друге државе. У политичком сектору безбедности ипак је најизраженија претња од могућег нарушавања суверенитета једне државе спољним мешањем у њене унутрашње ствари, или на неки други начин којим се битно подрива њена политичка независност. Језик, обичаји, религија и култура могу бити на удару спољних фактора који тако, на генералном плану, нарушавају идентитет једног друштва, што је референтна безбедносна претња у социјеталном сектору. Међусекторска веза социјеталног и политичког остварује се дејством пропаганде која, садржећи често културно-идеолошки образац, нарушава политички поредак у некој земљи тако што нпр. ствара побуњеничке групе у тој земљи, или једноставно пружа подршку већ постојећим.⁴¹ Економски сектор у контексту националне безбедности једне земље највише исцрпљује традиционална веза овог сектора са војним, односно зависност војних од расположивих економских капацитета. Традиционални узрочно-последични однос типичан је и за везу економије и политике, јер економске претње нужно утичу и на ширу политичку и друштвену стабилност. Ово је посебно значајно, јер се државе у постизању општег

39 Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs, London, Vol. 67, No. 3, 1991, стр. 433.

40 Barry Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, London, 1983, стр. 76.

41 Исто, стр. 77.

добра претежно ослањају на обимну трговину која последично подстиче њихову међузависност. Бузан стога примећује да се нпр. „неке државе специјализују као произвођачи ретких материјала од чије продаје директно зависе, док остале постају индустријски центри зависни од ретких материјала и тржишта на која ће пласирати своје производе.“⁴² Претње у еколошком сектору (земљотреси, олује, поплаве, суше, заразне болести) схватају се пре свега као природне, због чега се понекад чини да нису довољно заступљене на агенди националне безбедности. Без обзира на такво схватање, веза са осталим секторима неспорно постоји и поткрепљује је чињеница да поједини војни и економски фактори „могу оштетити физичку базу државе, довољно да се тиме уздрмају званична идеологија и институције власти.“⁴³

Здравствену безбедност или безбедност људског здравља, која се начелно сврстава међу референтне објекте еколошког сектора, могуће је или, боље речено, сврсисходно је посебно секторски утврдити и издвојити. Аргументација у том правцу прати одређену генезу међународног препознавања значаја људског здравља, а затим и чиниоце због којих се здравствени сектор посебно безбедносно посматра. Тежиште генезе је на појединим до сада регистрованим епидемијама и пандемијама заразних болести које су, условно речено, периодично *косиле* човечанство, суочавајући га тако са озбиљним политичким, економским и војним импликацијама. Прво обимније ширење заразних болести сеже у период од 541. до 542. године нове ере када је Константинопољ и Египат задесила бубонска куга (позната тада и као Јустинијанова куга), одневши око 60% укупног становништва. Осим људских жртава, губици су се огледали и у драстичном паду просперитета и државне моћи. Степен смртности пандемије тзв. шпанског грипа, од 1918-1919. године, износио је 2,5%, што је до тада била највиша стопа од времена куге (тзв. црне смрти) која је погодила Европу у 14. веку. У историјски гледано скорашњем периоду, свет се суочио са проблемом вируса ХИВ (вирус хумане имунодефицијенције - *human immunodeficiency virus*), којим се, према подацима Светске здравствене организације, заразило укупно 78 милиона људи, од чега је умрло 39 милиона. Од укупног броја заражених чувеним вирусом птичијег грипа (H5N1) из 2005. године, умрло је 60% њих, док је касније од вируса блискоистичног респираторног синдрома (*Middle East Respiratory Syndrome - MERS*) 2012. године умрло 36% заражених.⁴⁴

Иако су у сада већ далекој прошлости постојале одређене иницијативе, попут Уредбе о карантину (*Decree of Quarantine*) из Дубровника 1377. године и

42 Исто, стр. 80.

43 Исто, стр. 82.

44 Rita Parker, "Pandemics and Dual-Use Research", in: *Global Insecurity: Futures of Global Chaos and Governance*, (Eds: Anthony Burke & Rita Parker), Palgrave Macmillan, London, 2017, стр. 236.

Међународне санитарне конференције (*International Sanitary Conference*) из 1851. године, безбедност људског здравља појачано интригира међународну пажњу деведесетих година 20. века. Заразне болести почеле су све више да окупирају пажњу министара одбране националних држава који су у томе препознавали деликатну безбедносну претњу. Тада се бележи и оснивање Националног научног савета за новонастале и понављајуће инфективне болести (*National Science Council on Emerging and Re-Emerging Infectious Diseases*) у САД, тачније 1995. године за време администрације Била Клинтона. Иницијатива је, у духу ондашњих преовлађујућих оцена да је „без обзира на огромну технологију и економску моћ, мало вероватно да ће развијене државе моћи да остану острво здравља у глобалном мору болести“, инспирисала и друге земље (Канада, Велика Британија, Аустралија) да безбедност људског здравља сагледају у категорији спољне политике. На таласу повећане стопе заражених вирусом ХИВ-а, јавили су се страх и забринутост због деликатних претњи од заражавања по националну безбедност држава. Научну и стручну јавност забрињавали су ризици и претње по националну економију, војску (војници у страним мисијама били су нарочито ризична категорија) и, што је логично, по политичку и друштвену стабилност. Све то обистинило се у региону Субсахарске Африке, појединим деловима Јужне и Источне Азије и Пацифика, што је 2000. године финално довело до прве резолуције Уједињених нација (УН)⁴⁵ о здрављу. Савет безбедности Уједињених нација (СБ УН) исте године усвојио је Резолуцију 1308, а наредне Резолуцију 1983, које се превасходно тичу борбе против ХИВ-а, да би у сврху предузимања напора за сузбијање еболе у Западној Африци 2010. године усвојио Резолуцију 2177.⁴⁶

Референце о генези и факторима безбедности људског здравља на међународном нивоу, довољне су за то да се овде утврде уобичајени елементи једног безбедносног сектора – референтни објекат, претње и везе са другим секторима. Референти објекат здравственог сектора безбедности било би, наравно, људско здравље са свим индикаторима за процену његовог квалитета у савременој цивилизацији. Безбедносне претње по здравље човека, као предмет секторског приступа, долазе од различитих, пре свега заразних болести, које изазива широк спектар вируса, бактерија, гљивица итд. Веза са осталим безбедносним секторима и те како постоји и чини се да постаје чвршћа и јаснија како свет временом научно и технолошки просперира. Оружана употреба заразних болести или биолошко оружје⁴⁷, са

45 Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је неколико *Резолуција о глобалном здрављу и спољној политици* (2008; 2012; 2014. године).

46 Sara E. Davies, “Advocating Global Health Security”, in: *Global Insecurity: Futures of Global Chaos and Governance*, (Eds: Anthony Burke and Rita Parker), Palgrave Macmillan, London, 2017, стр. 256.

47 Висок степен уништења, економичност и доступност разлог су што се за биолошко оружје често каже да је атомска бомба сиромашних.

веома израженом способношћу уништења и слабости њихових мета да се одбране и отклоне насталу штету, уз последице које могу бити тешке и дугорочне, основа је војно-здравствене секторске корелације. Без обзира да ли је реч о природно насталој епидемији⁴⁸, или ју је изазвао вештачки и тенденциозно произведени вирус, политичке претње су реалне и озбиљне. Огледају се примарно у неповерењу становништва према систему власти и њеним институцијама, што даље доприноси масовном развоју панике, страха и забринутости. Безбедносне претње у здравственом сектору могу урушити економију и привреду једне земље, јер делимично или потпуно ограничавање кретања становништва, као епидемиолошка мера заштите, нужно води великом паду националних и глобалних привредних активности и финансијским губицима. Тачка у којој се здравствени сектор безбедности сусреће са еколошким је епидемија или пандемија заразних болести које се третирају као последица човековог односа према животној средини.⁴⁹ Иако се безбедносна претња заразних болести посматра као саставни део референтог објекта еколошког сектора, треба нагласити оно што здравље човека посебно секторски квалификује, а то је да инфективне болести, од свих природно или под утицајем човека насталих катастрофа (поплаве, суше, земљотреси, олује итд), носе највећу планетарну опасност у војној, политичкој, економској и еколошкој области.

Пандемија вируса COVID-19 само потврђује тезу о важности здравственог сектора безбедности који се слободно разматра и на примеру ове пандемије. Једна од пратећих карактеристика пандемије у војном смислу су недовољно потврђене спекулације о томе да је вирус вештачки произведено биолошко оружје, што само додатно подгрева и социолошки феномен теорија завере. Друго, у условима пандемије на испиту су националне безбедности и њихов систем у коме је улога војске, нарочито када се ради о одбрани и заштити од зараза, једна од кључних. Становништво бројних земаља у свету демонстрирало је незадовољство рестриктивним одлукама власти о примени епидемиолошких мера које су подразумевале делимично или потпуно укидање слободе кретања. Протести у којима је долазило и до физичког сукоба са државним апаратом силе, показатељ су мере у којој је неповерење према држави и њеним институцијама захватило свест јавног мњења. Акумулацији општег незадовољства допринела је и тешка економска ситуација у којој је пад привредних активности довео до тога да милиони људи у свету остану без посла - суочени са финансијским губицима који доводе у питање голу егзистенцију. Однос човека према природи, последњих година веома негативно кри-

48 Појава болести у једној популацији чије ширење прелази одређену границу (нпр. код грипа изнад 10% заражених). Супротно томе су *ендемија* – уобичајена појава болести у једној популацији – и *пандемија* – појава и глобално ширење неке болести које превазилази државне границе.

49 Посебан сегмент тог односа биле би *зоонозе* – заразне болести животиња које у природним условима могу да пређу и на човека.

тикован у јавним дискурсима, у еколошком сегменту пандемије COVID-19 скреће позорност на тзв. зоонозе, јер је међу бројним претпоставкама о настанку овог типа корона вируса то да је преко слепих мишева кроз исхрану доспео у човечији организам. Оцена, којом би се у контексту пандемије вируса COVID-19 одговарајуће заокружила теза о секторском приступу безбедности људског здравља, каже да је „пандемијска криза оголила бројне слабости и противречности савременог друштва и указала на међусобну повезаност свих аспеката развоја цивилизације, односно на суштинску везу између здравља људи, друштва, држава, економије и свега осталог, при чему се на здравље планете заборавило. Такође, пандемијска криза нас је подсетила на историјске периоде након великих ратова у којима се свет суочавао са огромним политичким, економским и друштвеним кризама на глобалном нивоу.“⁵⁰

ЗАКЉУЧАК

Геополитика вакцине против вируса COVID-19 отвара једно сасвим ново поглавље у данашњој светској политици које покрећу стратешке комбинације меке и тврде моћи. Вакцина као нови ресурс паметне моћи постаје спољнополитичко средство чије кључне индикаторе овде треба коначно утврдити.

Константе и варијабиле које су одувек подједнако каналисале политичке, економске и безбедносне интеракције држава, пар деценија уназад убрзано структурно трансформишу међународне односе. Непроменљива категорија била је и остала моћ, односно њено стицање, одржавање и акумулација, за разлику од форми њених манифестација подложних логици променљивих токова светске политичке историје. Светска политика сведочи томе да се моћ данас не ослања толико на физичку силу, колико на неке ненасилне форме којима интерес једне државе, или више њих, сопственим назорима подређује остале. Зато је парадигма паметне моћи једно сасвим валидно становиште у актуелним међународним односима где неколико глобалних конкурената комбинује различите видове меке и тврде моћи. Позитивна привлачност у условима пандемије вируса COVID-19 била би мека моћ вакцине, која би као опипљив ресурс уз елемент принуде једнако поседовала и тврду моћ. Међутим, треба бити обазрив, па на принуду, уместо класичног механизма уцене, пре гледати као на реално ограничену производњу довољних количина вакцине за укупне здравствене потребе у свету. Уз све то и пратећу асиметрију односа између броја држава које имају капацитете за про-

⁵⁰ Андреја Савић, Ненад Ђорђевић, „Пандемије у 21. веку и њихове рефлексije на глобалну политику – геополитички аспект“, *Дипломатија и безбедност*, Број 1/2020, Година 3, Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност, Београд, 2020, стр. 12.

изводњу и оних које оскудевајући у томе очекују вакцину, за претпоставити је да би дистрибуција вакцине могла да геополитички утврди приоритете.

Неке државе могле би да уз помоћ вакцине поврате изгубљени или додатно потврде или прошире већ постојећи светски и регионални утицај. САД би нпр. могле да обнове, али не у потпуности, ауторитет какав су некада уживале у униполарном свету, а који приметно слаби са његовом мултиполаризацијом, и супротставе се тиме амбицијама Русије и НР Кине које би своје вакцине такође искористиле за даље јачање сопствене глобалне репутације и утицаја. Веза вакцине са репутацијом ових земаља у свету посебно је значајна ако се има у виду пропагандна русофобија, нарочито у САД и Европи, и покушаји да се, у склопу опсежне глобалне конкуренције, утврди и одговорност НР Кине за појаву вируса.

Идући геостратешки од Запада према Истоку и од Истока према Западу, вакцина би, као нови ресурс паметне моћи, имала употребну вредност у Европи, Централној Азији (ЦА), на Далеком истоку (ДИ) и у Јужној Америци (ЈА). САД би на европском континенту потврдиле и ојачале доминантни геополитички утицај, док би Русија могла да, поред заступљене русофобије, утиче на поједине земље Европе и по питању тренутних санкција, што би вероватно водило и даљим поделама међу европским земљама. НР Кина би утицала на европске земље да постану још отвореније према кинеским иницијативама интерконтиненталног повезивања, односно вакцина би без поговора подупрела амбиције Новог пута свиле (*New Silk Road*) и формата Кине и 17 земаља Централне и Источне Европе (Кина-ЦИЕЗ). Упркос интересовању САД за геостратешки уплив у ЦА, вакцину овде можда треба више посматрати у такмичарском односу Русије и НР Кине, јер ипак је реч о постсовјетском простору према ком и Пекинг има растуће афинитете. Што се тиче ДИ, ту су интересне зоне које сежу све до Југоисточне Азије и у којима би кинеска вакцина потврдила и ојачала регионалну доминацију земље у којој је произведена. ЈА би била посебно интересантна, јер то је један од пандемијом највише погођених региона али и део тзв. западне хемисфере – искључиве интересне зоне САД. Руска или кинеска вакцина могла би да, нарочито у оним земљама преко којих Москва и Пекинг последњих година шире утицај у Латинској Америци, подстакне америчку спољну политику на размишљање о савременој реafirмацији Монроове доктрине (*Monroe Doctrine*).

Геополитика вакцине и пандемија вируса COVID-19 на крају утврђују и међународни значај безбедности људског здравља. Међу постојећим секторима безбедности (војни, политички, економски, социјетални и еколошки), валидно је дефинисан и још један - здравствени сектор – на ком ће се базирати предлози практичних политика који би, узевши у обзир и тезу о вакцини против вируса COVID-19 као новом ресурсу паметне моћи, били прилог неким будућим Стратегијама националне безбедности Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Адлер Алфред, *Познавање живота*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Билбија Бојан, „Белка и Стрелка враћају живот на земљу“, *Печат*, 21/08/2020.
- Достојевски Фјодор М, *Браћа Карамазови II*, Ленто, Београд, 2015.
- Нај Џозеф, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.
- Русо Жан-Жак, *О пореклу и основама неједнакости међу људима*, Филип Вишњић, Београд, 1993.
- Савић Андреја, Ненад Ђорђевић, „Пандемије у 21. веку и њихове рефлексије на глобалну политику – геополитички аспект“, *Дипломатија и безбедност*, Број 1/2020, Година 3, Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност, Београд, 2020.
- Фром Ерих, *Бекство од слободе*, Нова књига плус, Београд, 2016.
- Чупић Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 2001.
- Buzan Barry, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs, London, Vol. 67, No. 3, 1991.
- Buzan Barry, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, London, 1983.
- Davies E. Sara, "Advocating Global Health Security", in: *Global Insecurity: Futures of Global Chaos and Governance*, (Eds: Anthony Burke and Rita Parker), Palgrave Macmillan, London, 2017.
- Nye S. Joseph, "Soft Power", *Foreign Policy*, Washington post. Newsweek Interactive, LLC, Washington, No. 80, 1990.
- Parker Rita, "Pandemics and Dual-Use Research", in: *Global Insecurity: Futures of Global Chaos and Governance*, (Eds: Anthony Burke & Rita Parker), Palgrave Macmillan, London, 2017.

Извори са интернета

- BBC News на српском, „Руска вакцина против вируса корона: Šта знамо до сада и како је текao развој вакцине“, *B92*, 08/09/2020, Интернет: https://www.b92.net/bbc/index.php?yyyy=2020&mm=09&dd=08&nav_id=1709668, 01/10/2020.
- Korera Gordon, „Вакцина против корона вируса: Преџице и 'прљјави' трикови у трећи да се буде први“, *BBC News на српском*, 24/08/2020, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-53879621>, 01/10/2020.
- Offit Paul, "Vaccine Development, Testing and Regulation", *The History of Vac-*

Марко Вигњевић *Вакцина против Covid-19 као нови ресурс паметне моћи*
cines, Интернет: <https://www.historyofvaccines.org/content/articles/vaccine-development-testing-and-regulation>, 01/10/2020.

World Health Organization, *Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines-30 September 2020*, Интернет: <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>, 01/10/2020.

*Marko Vignjević*⁵¹

VACCINE AGAINST COVID-19 VIRUS AS A NEW RESOURCE OF SMART POWER

Abstract

The aim of this paper is to examine the potential of the vaccine as a new resource of smart power in the context of current issues and dilemmas surrounding the COVID-19 virus pandemic, taking into account the patterns of political, economic and security interactions of countries today. The first part of the paper observes the key theoretical components of the smart power paradigm - adequate combinations of hard and soft power - thus observing the nature of modern international relations from a special scientific aspect. This is an important basis of the second part in which the subject of the paper is analyzed through the established algorithm of smart power strategies. Considering the theoretical position of smart power valid, it is concluded that the vaccine would have both elements inherent in soft power and those that correspond to hard power. In terms of general social significance, it was meaningfully stated that globally competitive countries, with the help of the vaccine, could regain the lost or additionally confirm and expand the already existing global and regional influence. Then, one could renew and confirm one's weakening authority as the unipolarity of international relations fades, or expand the influence of others and repair their largely propagandistically damaged world reputation. However, these are just some of the conclusions and assessments reached in the paper, which add and recognize the importance of human health safety at the international level on the basis of which, in the third part of the paper, particularly theoretically was defined health safety sector - the basis for some future proposals of practical national security policies of the Republic of Serbia.

Key words: vaccine, COVID-19, smart power, soft power, hard power, geopolitics, security sectors

⁵¹ Marko Vignjević, Master Political Scientist for International Affairs, vignjevicmarko90@gmail.com

Божидар Форца
Факултет за пословне студије и право
Универзитета УНИОН-Никола Тесла у Београду

РАТ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА - НЕКОМ РАТ, НЕКОМ БРАТ

Сажетак

Крајем прве, а посебно друге деценије овог века, међународни односи су уведени у раван сукобљавања у свим димензијама државоцентричног поимања безбедности, у чему су предњачиле велике силе. Пандемија корона вируса само је делимично ставила ван фокуса бројна жаришта сукобљавања. Овај рад има за циљ да се прикажу кључна жаришта сукоба у свету и да се представи теоријска подлога, из аспеката њихових протагониста, узрока и циљева. Истраживање је показало, као и безброј пута у историји, да сукоби, који по теорији никоме не доносе добро, ипак јесу узроковани интересима и повезани са бенефитима које из њих извлаче оне стране које их подстрекавају или у њима директно или индиректно учествују. Отуда, рад је насловљен у складу с нашом народном изреком: „Неком рат, неком брат“.

У истраживању је коришћен сложен методолошки апарат, где су преовладале методе: компаративна, аналогија, генерализација и анализа садржаја.

Кључне речи: сукоб, рат, интерес, велике силе

УВОД

Крај друге деценије овог века недвосмислено обележавају два процеса. Први је пандемија корона вируса, а други избори за председника САД. Оба наведена процеса имплицитно осликавају савремене међународне односе у свим њиховим сегментима, а посебно у домену безбедности. Ово из разлога што је појам безбедности поодавно проширен са чисто војног у друге секторе безбедности, као што су: политички, економски, социјетални и еколошки. Стога, треба имати на

уму да поједини аутори, управо на примеру корона вируса, заговарају и покушавају да докажу тезу да сектор људског здравља треба имати у виду као равноправан осталим секторима безбедности. С друге стране, избори за председника САД, експлицитно и имплицитно, преламају се преко међународне безбедности, опет у свим њеним теоријским димензијама и поступањима у пракси.

Иако су претходно наведена два обележја краја друге деценије овог века, ипак, непосредан повод за истраживање и писање овог рада јесу изјава кинеског председника Си Ђинпинга о припремама за рат¹ и паљење „линије ватре“ око Русије². Свакако, та изјава кинеског председника и „линија ватре“ у потпуности се уклапају у пандемију корона вируса и изборе у САД.

Са методолошко-сазнајног аспекта посматрано, рад је, осим увода и закључка, операционализован у питања: димензије рата; рат у савременим условима и кључна сукобишта у свету.

ДИМЕНЗИЈЕ РАТА

Неспорно се може закључити да је рат, у својим разним облицима и размерама, историјска законитост развоја људског рода. Појам релативности, преузет из Ајнштајнове теорије, „неодржив“ је у области ратовања, метафорички речено: „све је релативно, само је рат апсолутан“. У теорији постоји безброј приказа броја и врста ратова који су вођени у историји или у конкретном оивиченом временском периоду³. За ову прилику користићемо два извора података: 1) Мада се процене разликују, сматра се да је само у периоду од 3600 године п.н.е до данас, човечанство имало једва 300 година мира. За тих 5.600 година рата на нашој планети вођено је 14.500 великих и малих ратова, дакле 2,5 рата годишње, који су, верује се, однели 3,5 милијарди људских живота⁴; 2) Према истраживањима неименоване студије у САД о броју ратова, а коју је у својој анализи користила Љубица Шаран, истиче се: „Подаци о ратовима и сукобима у којима су учествовале САД су изу-

1 Председник Кине Си Ђинпинг, приликом посете војној бази у Гуангдонгу, средином октобра ове године, осврћући се на затегнуте односе са САД, посебно по питању америчког односа према Тајвану, поручио је војницима да се фокусирају на припреме за рат. Танјуг, „Си Ђинпинг поручио војницима да се фокусирају на припрему за рат“, *PTC*, 14/10/2020, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/4112691/kina-sad-guangdong-vojska-rat.html>

2 Линија ватре је израз који је 2015. године употребио тадашњи државни секретар САД Џон Кери одговарајући пред Сенатом на питања о утицају Русије на простору Евроазије, посебно апострофирајући Украјину, Србију, Босну и Херцеговину, Молдавију, Македонију и Грузију.

3 Шире у: Митар Ковач, Божидар Форца, *Историја ратне вештине, период 1920-2000*, ВИЗ, Београд, 2000.

4 Beer Francis A., *Peace Against War*, San Francisco, 1981, p. 20, према: Борис Кривокапић, *Појам рата и класификације ратова*, Мегатренд ревија, Но 3/2013, Београд, страна 5.

зетно различити с обзиром на извор, као и на то шта се под ратом или сукобом подразумева. Међутим, узимајући 1776. годину као настајање САД, па до 2015. године, конвергирају подаци да је Америка водила око 220 ратова. Америка је водила 201 од 248 ратова који су се догодили у периоду 1945-2001. године, односно та је земља започела рат у 153 државе света⁵. Иако није наведено, сви нетом наведени бројеви ратова односе се, пре свега, на војна (оружана) сукобљавања између, и у државама света. Стога, методолошки је коректно одредити се према теоријском одређењу рата, из којег се могу извући његове димензије.

Теоријско одређење рата

Наслов потпитања одвео би нас у врло широку расправу, која сеже у дубоку прошлост, ако бисмо настојали да обухватимо све покушаје дефинисања рата. Свакако, то нећемо чинити, односно послужићемо се скупом релативно конзистентних одређења рата као сукоба, довољним за разумевање теме рада.

Мало је аутора који приликом дефинисања рата неће кренути од одређења које је дао Карл фон Клаузевиц – Рат није ништа друго него продужење политике другим средствима⁶. Свакако, тај Клаузевицев став о рату није дефиниција појма рата како је види методологија наука, већ одређење његове (појам) најбитније карактеристике, што се, опет у методолошком смислу, сматра садржајем појма⁷. Политика није све, али у свему јесте. Отуда, Клаузевицев однос према рату јесте искуствено стечено сазнање о свеколикој умешаности и кључној улози политике у друштвеним процесима, па и сукобима, те рату као њиховом драстичном исказу.

Драстичну форму сукоба, али као борбе, налазимо код социолога Радомира Лукића, који у односима међу државама и друштвеним групама разматра два пола – сарадњу и сукоб. При томе, драстичан облик сукоба јесте борба. Тако, како каже Лукић, „у сукобу се непомирљиве стране међусобно спутавају, док се у борби међусобно ниште“⁸. Драстичан облик борбе као ништења непомирљивих страна у сукобу, јесте оружана борба (сукоб војски), која је дуго поимана као рат. Односно, рат се исцрпљивао кроз оружану борбу.

У врло кратком почетном осврту на поимање рата дошли смо до три кључне одреднице (елемента) који су нам потребни за његово разумевање: политика, борба

5 Љубица Шаран, према: Зоран Јефтић, Горан Мишев, Жарко Обрадовић, Петар Станојевић, „Савремени конфликти и њихове тенденције“, *Војно дело*, Београд, 7/2018, стр. 23-40.

6 Клаузевиц, *О рату*, Војно дело, Београд, 1951.

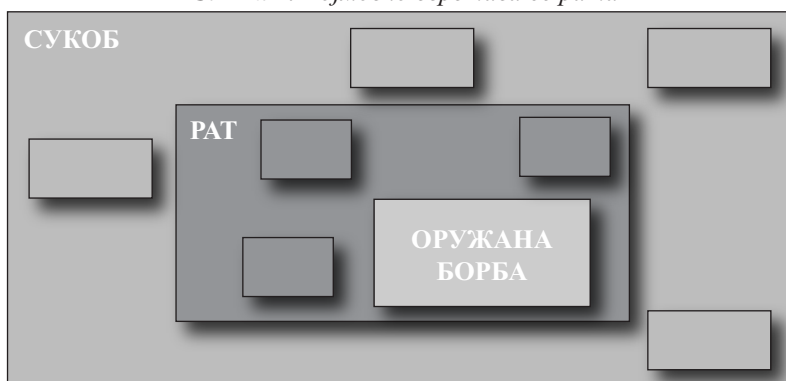
7 Дефинисати неки појам значи одредити се према његовом садржају. Упореди: Михајло Марковић, *Логика*, Завод за уџбенике, Београд, 1994 и Богдан Шешић, *Опита методологија*, Научна књига, Београд, 1974.

8 Радомир Лукић, *Основи социологије*, Научна књига, Београд, 1978.

и средства. За конкретнији (прецизнији) однос према дефиницији рата потребно је елементарно познавање методологије наука, у домену дефиниције и дефинисања. Основно правило дефинисања гласи *Genus proximum – Differentia specifica* (виши род – специфична разлика). Наиме, при дефинисању неког појма, он се прво „подиже“ на виши (најближи) род, у којем се, као врста налази, а затим му се одређује специфична разлика, која тај појам разликује од осталих врста појмова које тај виши род садржи⁹. Ово правило не важи за категоријалне појмове неке области.

У складу са претходно наведеним, за рат можемо рећи да је облик сукоба, односно да је сукоб виши род који садржи појам рата, као врсту. Међутим, на том вишем роду (сукоб) налазе се и друге врсте појмова (обим појма), те је неопходно истаћи шта то рат разликује од осталих врста сукоба. Оно што рат разликује од осталих врста сукоба јесте политички вођена борба (оружана борба) и средства која се користе (Слика 1).

Слика 1. Појмовно сврставање рата

Извор: Аутор

Са Сlike 1 можемо уочити да се у роду „сукоб“ налази више његових врста, међу којима је и рат. На нивоу рата (врста сукоба), схваћеног као родни појам, налази се више врста борби, међу којима је и оружана борба. Међутим, оружана борба јесте кључна *Differentia specifica* која рат разликује од осталих врста сукоба. Отуда, при помену речи рат, углавном, у први план долази помисао на оружане сукобе војски, масовна страдања популације, огромна материјална разарања, колоне избеглих и присилно расељених лица и друге деструкције, а тек онда на све остале пратеће борбе и друге активности које рат чине друштвеном појавом. У складу с наведеним, дуго је у нашој теорији опстајала дефиниција рата: „Рат је комплексан, масован и интезиван сукоб држава, војнополитичких савеза или различитих друштвених снага унутар једне земље, у којем се масовно и организовано примењује оружаном насиље и води оружана борба, ради остварења одређених политичких, економских и војних

⁹ Дефиниција и класификација појмова 1, Slideshare, Интернет: <https://www.slideshare.net/filozof-skaazbuka/1-76761443>, 18/10/2020.

циљева класа, држава или народа“.¹⁰ Та дефиниција имала је и наставак, у којем се каже: „Основни садржај је оружана борба, али се рат не своди само на њу, већ укључује и друге облике борбе (политичку, економску, психолошку, моралну), што га чини тоталним сукобом“.¹¹

Дакле, спрега политика – рат и његово одређење као тоталног сукоба јесу преовладавајуће одреднице рата. Треба напоменути да су и спрега политика – рат и његово одређење као тоталног сукоба наилазили на критике признатих теоретичара. Тако, постмодернисти, као противници става да је политика кључ рата, истицали су да, ако би се прихватио Клаузевицев став, рат би постао строго детерминисана појава, која има јасан почетак и крај. Али, поставља се питање: шта је с циљевима друштвених група које немају политичке циљеве (социјални, национални, економски, верски) и како се они достижу?¹² С друге стране, најжешћи противник става да је рат тотална појава био је знаменити Лидел Харт. Наиме, Харт је заступао став да је у условима када стране у сукобу поседују и користе нуклеарно оружје, бесмислено говорити о тоталном рату, те да схватање рата мора да буде промењено¹³.

Временом се појам рата „измешта“ с чисто војног аспекта, свакако не заборавајући да је оружана борба његов кључни садржај, али се уважавају све друге сфере људске делатности у којима долази до сукоба. У том смислу, долазимо до једне дефиниције која сублимира историју и савремене погледе на рат: „Рат је мноштво истовремених и узастопних сукоба и борби разноврсних друштвених сила у којима зарађене стране настоје планским акцијама да остваре дијаметралне циљеве“.¹⁴ Из овако наведене дефиниције рата, може се извести његово теоријско одређење:

- Рат је мноштво сукоба и борби до којих долази услед постојања различитих интереса и циљева сукобљених страна (државе, савези, коалиције, друштвене групе...), које међусобне спорове решавају ратом;
- Рат је тотална друштвена појава у којој сукобљене стране испољавају активности једна према другој у свим сферама људске делатности;
- Суштина рата је у примени насиља (нелегитимна примена силе) до мере физичког уништења противника;
- Рат, сам по себи, нема циљ, али има функцију;
- Рат нема циљ, али има границе, које су у временском смислу дискутабилне, с обзиром на константност сукоба;
- Човечанство у свом цивилизацијском развоју није успело да хуманизује рат;
- У рату о свему одлучује снага (политичка, економска, војна...);
- Рат је увек сукоб вредности;

¹⁰ *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981, страна 508.

¹¹ Исто.

¹² Митар Ковач, Божидар Форца, *Историја ратне вештине, период 1920-2000*, нав. дело, стр. 320.

¹³ Лидел Харт, *Револуција ратовања*, Прилог обавештајном билтену, Београд, 1950, стр. 77.

¹⁴ Душан Вишњић, *Тезе о рату*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1994, стр. 8.

- У свету зараћених присутно је стално настојање да се победи, при чему се, имајући у виду пре свега оружану борбу, рачуна и на смрт противника.¹⁵

Узроци и класификација ратова

У теоријском одређењу рата, осим дефиниције, примарно полазиште јесу и узроци (порекло) његовог настанка, а затим циљеви зараћених страна¹⁶ и врсте ратова. У том смислу постоје бројне теорије и приступи, а у овом раду, тежишно, изнећемо податке једног научног истраживања¹⁷.

Теорије о узроцима рата, уобичајено, сврставају се у ненаучне и научне. У научне теорије савременог света спадају: 1) модернистичке (теорије класичног рата, и 2) постмодернистичке (теорије савременог рата). У групу класичних теорија рата, најчешће, убрајају се: антрополошко-културолошка, биологистичка, психологистичка, етичка, ројалистичко-урбанистичка, географска (геополитичка), економистичка, демографска, математичка и др. У групу постмодернистичких теорија, најчешће, убрајају се: глобалистичка, војноелитистичка, психолошко-информациона, информатичко-технолошка и неке друге.¹⁸

Од изузетно бројних класификација врста ратова, за ову прилику издвојићемо једну (Табела 1).

Табела 1. *Врсте ратова*

КРИТЕРИЈУМ	ВРСТА РАТА
Историјски	Ратови робовласничког друштва; феудализам; капитализам и савремени ратови
Обим (димензије) ратног процеса	Рат се приближава тоталитету
Друштвено-политички (социјални)	Интердржавни (две или више држава и коалиција); интрадржавни (национални, национално-верски, верски, класни-грађански)
Војнотехнички	Ратови хладним оружјем; ратови уобичајеним ватреним оружјем; ратови оружјем за масовно уништење
Просторни	Општи – интердржавни (светски) рат; остали ратови: регионални и локални
Сложени	Комбинација претходно наведених

Извор: Митар Ковач, Божидар Форца, *Историја ратне вештине*, нав. дело, стр. 339.

¹⁵ Митар Ковач, Божидар Форца, *Историја ратне вештине*, период 1920-2000, нав. дело, стр. 314.

¹⁶ У литератури се врло често среће одредница „циљеви рата“. Рат нема циљ, али има сврху, с правом каже Андре Гликсман у свом делу *Говор рата*, (ВИНЦ, Београд, 1991). Отуда, уместо циљеви рата, коректно је говорити о циљевима зараћених страна.

¹⁷ Реч је о пројекту *Историја ратне вештине*, који је 2000. год. објавио ВИЗ Београд у едицији од три монографије, за шта је добио награду „Пресад мудрости“, на сајму књига у Нишу, 2000. године.

¹⁸ Митар Ковач, Божидар Форца, *Историја ратне вештине*, период 1920-2000, нав. дело, стр. 316-325.

ЦЕНА РАТА

Кључно питање у овом делу рада јесте: Има ли рат цену? Ако има, како се та цена изражава? Да ли је финансијска страна издатака за потребе војске једини критеријум те цене? У циљу покушаја давања комплетнијег одговора на наведена питања, узећемо неколико примера из праксе.

Буџет одбране

У склопу научно-истраживачког рада на Војној академији у Београду, 2004. године, реализован је пројекат са међународном конференцијом као завршном активношћу, под називом *Економска анализа цене коштања операција војске*¹⁹. Као један од предавача по позиву, појавио се и аутор овог рада. Основни закључак аутора овог рада на наведеном скупу јесте: кад је у питању одбрана земље, питање цене рата са аспекта финансијских издатака за потребе војске јесте бесмислено. Или, одбрана земље нема цену. У том смислу, цена коштања операција војске може се рачунати на примеру слања њених делова у мировне мисије, што свакако није саставни део цене рата²⁰.

Овакав став аутора овог рада на наведеном међународном научном скупу, углавном, наишао је на одобравања учесника, али се поставило додатно питање: Колико је довољно новца за војни буџет (буџет одбране) и како се то одређује? И у претходно наведеном питању (буџет одбране) видимо да се рат, пре свега, поима у потребама војске за њено ангажовање у оружаном борби (одбрана), ако до рата дође.

Питање буџета одбране (издаци за војску) јесте једно од врло значајних питања функционисања сваке државе. У разним периодима међународних односа, глобално, регионално и локално посматрано, то питање значајније или мање значајно заокупља политичке елите, економске експерте и стратега сваке државе. У складу с наведеним, извршићемо компарацију тих буџета на крају прве и на крају друге деценије овог века. При томе, треба имати у виду да се Буџет одбране готово свих земаља, принципијелно посматрано, изражава кроз три врсте расхода: 1) из-

19 Са научног скупа објављен је Зборник радова под истим називом (Војна штампарија Универзитета одбране, 2014), а чланци су објављени у Војном делу „Зима 2014“.

20 Божићдар Форца, „Цена коштања војних операција – критеријумски приступ“, Уводно излагање на међународном научно-стручном скупу *Економска анализа цене коштања операција војске*, Зборник радова, Војна штампарија Универзитета одбране, Београд, 2014.

даци за персонал, 2) издаци за оперативне трошкове и 3) издаци за капиталне инвестиције (инфраструктура и опремање војске)²¹. Размера наведених врста трошкова има три приступа: 1) идеалан модел – 40% за персонал, 30% за оперативне трошкове и 30% за капиталне инвестиције; 2) препоручљив модел (НАТО и ОЕБС) – 50% за персонал, 30% за оперативне трошкове и 20% за капиталне инвестиције и 3) реалан модел – готово ниједна држава света нема идеалан модел расподеле буџета одбране, док су на нивоу препоручљивог: САД, Уједињено Краљевство, Норвешка и још неке развијене земље света²².

Табела 2. Буџети одбране неких земаља света (у млрд \$)

ЗЕМЉА	БУЏЕТ ОДБРАНЕ 2010	БУЏЕТ ОДБРАНЕ 2020
САД	731,8	740
Кина	123	261
Русија	59	84,6
Србија	0,75	1,14
Хрватска	0,97	1,009
Румунија	2,34	4,25
Бугарска	0,75	1,00
Мађарска	1,34	1,4
Албанија	0,2	0,198
Црна Гора	0,070	0,089

Извор: Аутор

Буџет одбране јесте један од показатеља цене коштања одржавања војске (оружаних снага), свакако не и рата. С друге стране, у Табели 2 су наведени подаци о најјачим силама света, Србији и њеним суседима. При томе, треба имати у виду да се издаци за буџет одбране, како земаља наведених у Табели 1, принципијелно посматрано, крећу око 2% бруто националног дохотка (БДП) за Србију и суседе, док је код великих сила то изнад тог постотка. Ти подаци су евидентно изузетно различити и међу њима се неће тражити „најмањи заједнички садржалац“, али ћемо их искористити у анализи понашања САД.

Зашто САД?

Иако се, формално посматрано, назива „буџет одбране“, издаци за потребе оружаних снага САД су, пре свега, намењени за њихово одржавање на бројним дестинацијама широм света. Отуда, појам одбране у САД има сасвим другачије значење од било које земље наведене у Табели 1.

21 Божидар Форца, „Каква нам војска треба?“, *Војно дело*, 5/2015, Београд, 2015.

22 Исто.

Пример САД

САД су једна од најјачих сила света, у сваком, а посебно војном смислу посматрано. Ово је поготово било изражено у последњој деценији прошлог века, односно након распада СССР-а и краја Хладног рата. САД су челна земља најјачег политичко-војног блока (НАТО) икада формираног у историји човечанства. Зарад очувања сопствене доминације у међународним односима, а након распуштања Варшавског уговора²³, САД су успеле да очувају НАТО и да га до 2020. године прошире на 30 земаља чланица²⁴.

САД су земља која деценијама директно и индиректно учествује у ратовима широм планете Земље, о чему су подаци наведени у првом питању. Дакле, на примеру САД ми стварно, или бар веродостојније у односу на друге земље, можемо говорити о буџету одбране, као цени коштања рата.

Да бисмо што илустративније приказали тзв. цену коштања рата, а на примеру САД, послужићемо се још једним искуством аутора овог рада. Наиме, приликом посете САД од стране високе делегације Министарства одбране Србије, у којој је био и аутор овога рада, један од радних састанака био је код шефа канцеларије председника САД (тада Барак Обама) за буџет. У свом излагању о активностима америчких оружаних снага широм света, а посебно у Ираку, шеф канцеларије је истакао како „амерички генерали немају меру“, односно стално захтевају додатне финансије за разне потребе. Одговарајући генералима како „САД нису буре без дна“, шеф канцеларије са својим тимом утврдио је тзв. критеријуме цене коштања рата, који су достављени војном врху САД.

23 Варшавски уговор, као политичко-војни савез бивших социјалистичких земаља Централне и Источне Европе и Балкана, формиран је 1955, а распуштен 1991. године.

24 Тридесета чланица НАТО јесте Северна Македонија, која је примљена у чланство алијансе 27. марта 2020. године.

Табела 3. Критеријуми цене коштања рата

КРИТЕРИЈУМ	ЗНАЧЕЊЕ
Географска област деловања/зона операција (за финансирање ванредних прекоморских операција које нису класификоване степеном тајности)	Географске области у којима се јавља борба или директна борбена подршка: Ирак, Авганистан, Пакистан, Казахстан, Таџикистан, Киргистан, Рог Африке, Персијски залив и земље Залива, Арапско море, Индијски океан, Филипини и друге земље које се сагледавају индивидуално. Напомена: ставке буџета такође морају да испуне критеријуме који се налазе у табели.
У критеријум је укључено	
Главна опрема (генерално/општа)	Замена губитака који су се догодили, али само за ставке које нису унапред програмиране као замена у Плану одбране за наредне године – без убрзавања. Убрзавање може да се изради у бази буџета. Замена или поправка на првобитну способност (или за надограђену способност ако је она тренутно доступна) опреме која се враћа са бојишта. Замена опреме може бити слична последњој ако оригинални артикал није више у производњи. Ако је направљен додатан трошак за надоградње, које се не односе директно на вођење рата, онда то треба укључити у базу (буџета). Набавка специјализоване, специфичне опреме за конкретно бојиште. Финансирање се мора извршити у року од 12 месеци.
Замена земаљске опреме	Губици и отписи у борби (враћена опрема чија поправка није исплатива); замена опреме која је дата коалиционим партнерима, ако је у складу са одобреном политиком; сви захтеви за опремом која је изнад нивоа опремања корисника решава се у зони операције од случаја до случаја.
Модификације опреме (унапређења)	Оперативно потребне модификације за опрему која је коришћена у зони операције или у операцијама директне борбене подршке директној подршци, а чије финансирање се мора извршити у року од 12 месеци, а које није већ програмирано у Плану одбране за наредне године.
Муниција	Допуна муниције која је потрошена у борбеним операцијама у зони операције. Дозвољена је муниција за специфичне облике обуке у зони операције. Прогнозирани расходи нису дозвољени. Индивидуална (од случаја до случаја) процена муниције где залихе нису довољне да подрже операције у зони операције.
Замена ваздухоплова	Губици који су настали у борби дефинисани су као губици у несрећама или као последица дејства непријатеља у зони операције.
Војна инфраструктура (грађевина)	Објекти и инфраструктура у зони операција у директној подршци у борбеним операцијама. Ниво конструкција требало би да задовољи оперативне захтеве. На привременим локацијама објекти и инфраструктура за привремену употребу треба да буду укључени. На трајним локацијама захтеви градње морају бити везани за операције, а велике промене у оперативним захтевима биће разматрани од случаја до случаја.
Истраживање и развој	Пројекти који су потребни за операције у специфичним зонама операција, а који се могу урадити (завршити) за 12 месеци.

Операције	<p>Директни трошкови рата:</p> <ul style="list-style-type: none"> – превоз особља, опреме и залиха од, до и у оквиру зоне операција; – израда посебних облика обуке и припрема јединица и људства (војног и цивилног) како би приступили извршењу њихових директних мисија, како је дефинисано у наређењима за упућивање у зоне операција. <p>У оквиру зоне операције, увећани трошкови који су изнад програмираног финансирања у бази буџета треба да:</p> <ul style="list-style-type: none"> – служе командантима за спровођење њихових мисија (да би се укључило у Програм хитног реаговања); – служе за изградњу и одржавање привремених објеката; – служе за обезбеђење хране, горива, залиха, уговорене услуге и осталу подршку и – покрију оперативне трошкове коалиционих партнера који подржавају војне мисије САД, као што су се обе стране међусобно сложиле. <p>Индијектни трошкови рата:</p> <p>индијектни трошкови рата који су настали изван зоне операција биће процењени на индивидуалној бази (од случаја до случаја).</p>
Здравство	Краткорочна здравствена заштита која је директно повезана са борбом. Инфраструктура која ће бити коришћена у току текућег конфликта.
Особље (увећана примања)	Додатне исплате и додаци за војна и цивилна лица која су распоређена у зони борбе; увећана плата, посебна исплата и додаци за мобилисане резерviste у мисији.
Команда за специјалне операције	Операције и опрема које испуњавају критеријуме у овим смерницама.
Финансирање безбедносних снага	Обука, опрема и одржавање војске и полиције Ирака и Авганистана.
Гориво	Трошкови горива за рат и финансирање којим се обезбеђује логистичка подршка борбеним операцијама нису умањени због губитака новца у основи програма за гориво МО. Биће у довољној мери финансиран сваки основни мањак горива који је проузрокован порастом цене горива, како би се одржало довољно текуће финансирање за главне радне фондове за одбрану, како би се обезбедило седмодневно финансирање (исплате/плаћање). (То ће обезбедити Фонду да делимично покрије губитке који су проузроковани растом трошкова за гориво.)
У критеријум није укључено оно што је на прави начин уграђено у основу буџета	
Опрема за обуку	Возила, ваздухоплови, муниција и симулатори за обуку. Не укључује: залихе специјализоване и специфичне опреме везане за зоне операције која је потребна за подршку борбеним операцијама и подршку размештаја снага у зони операција.
Програми продужетка животног циклуса опреме (ППЖЦО)	Убрзање ППЖЦО већ се налази у Плану одбране у наредним годинама.

Предислокација и затварање базе (ПЗБ)	ПЗБ (BRAC) пројекти.
Иницијативе за подршку породице	Иницијативе за подршку породице укључују изградњу дечијих вртића; финансирање приватних/јавних партнерстава за проширење програма бриге о деци и подршку професионалном развоју за супружнике припадника видова и служби.
Основни индустријски капацитети	Програми за одржавање основних индустријских капацитета .
Особље	Регрутовање и задржавање бонуса. Основно плаћање и основни додаци за смештај и замена. О индивидуалним додацима биће одлучено од случаја до случаја.
Канцеларија за безбедносну сарадњу	Подршка особљу, операцијама, изградњи или одржавању објеката у САД – канцеларијама за безбедносну сарадњу у зони операција.
Посебне ситуације	
Репрограмирање и исплата	Ставке предложене за увећање у репрограмирању или за исплату у претходном репрограмирању морају да испуне наведене критеријуме.

Извор: Форца Божидар, 2015.

У исто време када је висока делегација МО Србије била у посети САД, тада заменик председника САД Џо Бајден је саопштио у Сенату да ће Америка „кресати“ буџет одбране за 1000 милијарди долара у следећих 10 година (сваке године по 100 млрд\$). Тако је и било док за председника САД није дошао Доналд Трамп, који је почео знатније повећавање буџета одбране. „Критеријуми цене коштања рата“, како их назива шеф канцеларије за буџет председника САД, осликавају један (војни) аспект, који се може исказати у релативној димензији. Тако, ако узмемо у обзир дестинације у којима САД изводе различите врсте операција, од лоцирања до ангажовања, можемо само наслутити колико то кошта. Свакако, а како и наводи шеф канцеларије, и у ту цену се не убраја оно што се иначе буџетом већ финансира.

Колико стварно кошта рат најбоље илуструје податак о ратовима САД у Ираку и Авганистану. Амерички ратови у Авганистану и Ираку коштаће пореске обвезнике шест хиљада милијарди долара, као најскупљи у историји САД, наводи се у студији Харвард универзитета, и додаје да ће ти ратови доминирати федералним буџетима наредних деценија. Ти трошкови су међутим, само део укупних ратних трошкова. Највећи трошкови, као што су медицинска нега и инвалидске накнаде, тек треба да буду исплаћене војницима. Процењује се да ће око 2,5 милиона америчких ветерана добијати државне накнаде.²⁵

25 „Најскупљи ратови у америчкој историји“, *РТС*, 01/04/2013, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/1296562/najskuplji-ratovi-u-americkoj-istoriji.html>, 19/10/2020.

У складу с наведеним, апроксимативно посматрано, цену коштања војних операција можемо израчунати по формули²⁶:

$$\text{ЦКО} = \text{ТКПО} + \text{ТКИО} + \text{ТКСД},$$

где је:

ЦКО: цена коштања операције,

ТКПО: трошак припрема операције,

ТКИО: трошак извођења операције и

ТКСД: трошак стабилизације стања и дезангажовања снага.

Узимајући у обзир фазе операције и ангажоване снаге, цену коштања операције можемо израчунати и по формули²⁷:

$$\text{ЦКО} = \text{ТЉ} + \text{ТС} + \text{ТУ} + \text{ТП},$$

где је:

ЦКО: цена коштања операције,

ТЉ: трошак ангажованог персонала,

ТС: трошак утрошених свих врста средстава,

ТУ: трошак услуга које је користила војска (јединица),

ТП: трошкови за санирање последица које је проузроковала операција.

Невојни аспекти рата

Рат, рудиментарно, јесте оружана борба (сукоб оружаних снага) сукобљених страна. Међутим, рат се одвија у свим димензија друштвене делатности, као што су политика, економија, социјетална равна, екологија, енергетика, информације и друго. Тако се добија тоталитет сукоба, који стално траје, а до оружане борбе долази ациклично.

Све наведене сфере изван војног аспекта рата, у колоквијалном говору, па и званичним документима бројних земаља, именују се као посебне врсте рата: Економски рат, Информационо ратовање, Енергетски рат и слично. Зашто је то тако? Зато што у тим, назови ратовима, стране стварно покушавају да међусобно једна другу униште, а не само ометају. На пример, више је него евидентно изузетно залагање САД да ЕУ обустави сарадњу с Русијом у изградњи гасовода (тзв. Енергетски рат) познатог под именом „Северни ток 2“. Гасовод „Северни ток 2“ изграђен је у

²⁶ Божидар Форца, „Цена коштања војних операција–критеријумски приступ“, *Војно дело*, зима 2014, стр. 33.

²⁷ Исто, стр. 34.

дужини 1,2 хиљаде километара, са предвиђених 55 милијарди м³ гаса годишње. Цена гасовода је 9,5 милијарди долара. У изградњи гасовода учествују руска фирма „Гаспром“ и пет фирми из Немачке, Велике Британије и Француске.²⁸ Дакле, евидентни су губици на разним нивоима, уколико би се завршетак гасовода обуставио.

Други невојни пример рата јесте тзв. Економски рат између САД и Кине. Кина је у Стратегији националне безбедности САД (2017) означена као ревизионистичка земља и највећи економски ривал Америке²⁹. У том смислу, амерички председник Доналд Трамп, у задовољењу свог прокламованог принципа „Америка на првом месту“, на разне начине је покушавао да блокира економску експанзију Кине у Европи, познату под иницијативом „Појас и пут“³⁰, као и да елиминише кинеску предност у трговини са САД, уводећи велике таксе на робу из Кине³¹. Та настојања Трампа проширена су и на блокирање извоза 5G технологије из Кине, иако формално увијено у домен фирме *Huawei*³².

Интерес као кључни аспект рата

Ма који аспект рата (војни или невојни) узели као предмет анализе, поготово на примеру САД, може се извући генерални закључак да је рат као тотални сукоб, или његово појединачно испољавање, увек генерисано кључним критеријумом – интересом.

28 „Северни ток 2: У чему је предност, а шта је проблем тог гасовода“, *Спутњик*, 09/10/2019, Интернет: <https://rs.sputniknews.com/infografika/201910091120991266-severni-tok-2-u-cemu-je-prednost-i-sta-je-problem-tog-gasovoda/> 20/10/2020.

29 *NATIONAL SECURITY STRATEGY of the United States of America*, The White House, Washington, December, 2017, Интернет: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, 19/10/2020.

30 „Kinesko umivanje Puta svile“, *Radio Slobodna Evropa*, 29/04/2019, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kinesko-umivanje-puta-svile/29908657.html>, 20/10/2020.

31 На пример, амерички председник Доналд Трамп објавио је, дан после неуспешних преговора САД и Кине у Шангају, да ће од 1. септембра 2019. увести додатну таксу од десет одсто на 300 милијарди долара вредне кинеске производе. На снази остају и таксе од 25 одсто на кинеске производе вредне 250 милијарди долара. („Трампов шангајски гамбит, нове таксе на кинеске производе“, *РТС*, 01/08/2019, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3610646/trampov-sangajski-gambit-nove-takse-na-kineske-proizvode.html>, 20/10/2020.

32 Након што су пропали трговински преговори између Кине и САД, одржани 10. маја 2019, Сједињене Државе су компанију *Huawei* већ 15. маја додале на такозвану Листу правних лица (Entity list) са забраном пословања тој компанији у САД и америчким компанијама са *Huawei* компанијом, осим уз посебну дозволу државе. С друге стране, САД су извршиле притисак на чланице ЕУ да према компанији *Huawei* заузму исти став, што су неке земље Уније прихватиле, а неке не. („Zašto se Amerika toliko plaši Huawei“, *Mondo*, 29/05/2019, Интернет: <https://mondo.rs/MobIT/Tech-Vesti/a1189612/Huawei-Google-problem-razlozi-resenja-Zasto-je-Tramp-blokirao-Huawei-Zasto-se-SAD-boje-Huawei-ja.html>, 19/10/2020.

Интерес је појам који не познаје ни грчка ни средњовековна филозофија, односно тај термин се појављује у филозофији прагматизма и у њој задржава централно место, супституишући основни појам – вредност. Вредност је својство једног добра да задовољи неку људску потребу. С друге стране, у савременој науци појам интереса обухвата вредности, ставове, очекивања и тежње. Стога, како закључује професор Мирослав Живковић: „... појам интереса се изједначава са мотивационим фактором. У том смислу, појам интереса укључује у себе и различите вредности, идеје и ставове, услед чега долази до превазилажења дуализма између концепта интереса, са једне, и идеја и вредности, са друге стране“³³. Тако, у пракси политичких односа међу државама, долази до својеврсне замене система вредности системом интереса. У том смислу, одавно је позната изрека лорда Палмерстона: „Велика Британија нема сталне непријатеље или сталне пријатеље, него сталне интересе“!³⁴

Уз термин интерес, најчешће, додаје се и термин циљ(еви), који изражава својеврсну операционализацију и квалитативно-квантитативни ниво достизања прокламованих интереса. У савременим међународним односима државе прокламују сопствене интересе и циљеве, који се појављују као један од основних узрока сукоба међу њима. Наиме, под плаштом заштите сопствених, ниподаштавају се, ограничавају, па и угњетавају интереси других. Гротескност такве појаве садржана је у чињеници да ниједна држава, бар не званично, не прокламује агресивност и усмереност својих напора ка угњетавању туђих интереса и циљева, што, како закључује пуковник Вишњић, само потврђује Маркову тезу да „интереси нису ништа друго до потребе сведене на похлепу“.³⁵

У теорији постоји висока сагласност да САД теже хегемонији на глобалном нивоу. У том смислу, само од Другог светског рата наовамо посматрано, САД чине све да постигну и одрже примат у међународним односима. Хладни рат, који су САД (и Запад) повели против СССР-а и, како се каже, „без испаљеног метка добили“, јесте еклатантан пример хегемоније САД у међународним односима. Исход Хладног рата учврстио је Америку у уверењу да влада светом. У том смислу, већина аналитичара Трампов став у Стратегији националне безбедности САД – „Америка на првом месту“, управо и схвата у претходно наведеном смислу.

Са економске стране посматрано, према извештају Међународног монетарног фонда за 2018. годину, бруто производ Кине је већи за две трећине од америчког. Америчка банка *Standard Chartered Bank* објавила је извештај почетком 2019. године, у којем се наводи да ће Кина сменити САД на месту највеће светске економије током 2020. године. Ако САД не успеју да успоре развој кинеске научне

33 Мирослав Живковић, *Основи теорије државе и права*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр. 64.

34 Душан Вишњић, „Стратегија државе као судбина нације“, *Политика*, 10. јуна 1997.

35 Исто.

и технолошке индустрије до 2020. године, Кина ће их постепено превазићи на пољима технологије и економије. Стога, трговински и технолошки рат, који су САД повеле против Кине, није окршај ове две државе на пољима трговине и технологије, већ главни потез САД у циљу очувања униполарног светског поретка и амбиције да наставе са контролисањем целог света³⁶.

Кад су САД у питању, у новијој историји позната је синтагма војноиндустријски комплекс (ВИК), која се помало изгубила у свакодневном говору. Наиме, од Ајзенхауера наовамо³⁷, теоретичари су сагласни у ставу да је америчка привреда, пре свега, заснована на војној индустрији. Тако, Марек Ти (*Marek Thee*) о војноиндустријском комплексу каже: „...спрега између војске и индустрије наоружања, која се означава као ВИК прерасла је у војноиндустријски-бирокуратско-технички комплекс, који је био и остао главна снага трке у наоружавању и стварању нових ратних жаришта у свету. То је не само професионална унија између пословног вођства компаније и високих војних функционера у државном и војном апарату, већ и интерес између индустрије наоружања, радника и домаћинстава која зависе од ове индустрије“.³⁸

Као илустрацију „улоге“ рата у индустрији (економији) САД, навешћемо два примера. Прво, општа је констатација да је производња и продаја војне технике, количински и по оствареној добити, у благом, али сталном паду првих година након престанка биполарности у међународним односима. Међутим, и поред те чињенице, производња војне технике и даље је једна од најпрофитабилнијих грана индустрије (војне индустрије). Стога, у литератури се често срећу тврдње да се број ратова у свету не смањује, између осталог, и због нагомиланих огромних контингената разноврсне војне технике и потребе за њеним пласирањем и остваривањем финансијске добити, као и упослености значајних привредних капацитета за војне потребе. Та констатација није новијег датума. Тако амерички истраживач јавног мњења Семјуел Лабел истиче ставове грађана у Бредерикс-бургу, савезна држава Вирџинија, који су му 14. августа 1972. године рекли: „Ружно је рећи, али наша привреда треба један рат“.³⁹

Друго, постоји записано у теорији да је државна секретарка САД Медлин Олбрајт, пре Заливског рата 1991. године, обилазила складишта наоружања и војне

36 „Zašto se Amerika toliko plaši Huawei“, *Mondo*, 29/05/2020, Интернет: <https://mondo.rs/MobIT/Tech-Vesti/a1189612/Huawei-Google-problem-razlozi-resenja-Zasto-je-Tramp-blokirao-Huawei-Zasto-se-SAD-boje-Huawei-ja.html>, 19/10/2020.

37 Сматра се да је синтагму *војноиндустријски комплекс* први употребио амерички председник Двајт Ајзенхауер, 1961. године. (Божидар Форца, *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије*, докторска дисертација, Војна академија, Београд, 2003, стр. 133).

38 Исто.

39 Божидар Форца, *Историја ратне вештине после другог светског рата научно истраживачки пројекат*, ЦВШ ВЈ/ИРВ, 1998. стр. 75.

опреме оружаних снага САД. На речи америчких генерала о поседовању разноврсних средстава НВО, Олбрајт је одговорила: Шта ће вам? Да бисте добили средства за развој нових система НВО, треба да уништите старе, завршила је Олбрајтова. Нетом након „Пустињске олује“, Пјер Мари Галоа истиче да је у том рату оружана сила САД употребила само 15% савремених средстава, а око 85% била су средства која су већ превазиђена. Али, магацини су испражњени!⁴⁰

Иако економски интерес има једну од кључних улога у поимању рата и његових узрока, ипак, тај интерес има и друге димензије. Те димензије имају (гео)политички, етнички, верски и други карактер, па и спортски у неким случајевима⁴¹. Типичан пример тих „других“ димензија рата јесте грађански рат у процесу разбијања (распада) бивше СФР Југославије. Тај сукоб имао је карактер грађанског рата, у којем је вођена оружана борба, са наглашеним атрибутима етничког и верског.

Етнички аспект грађанског рата у бившој СФРЈ садржан је у тежњи појединих република, пре свега Словеније и Хрватске, да постану самосталне, независне и једнонационалне државе. О томе највише говоре ставови првог председника Хрватске Фрање Туђмана, који је истицао да ће Хрватска извојевати своју сувереност и независност ратом. О положају Срба, као конститутивног народа у Хрватској до 1991, Туђман је говорио после операције „Олуја“ (1995): „Срби су побегли, оставивши за собом њихов прљави новац, девизе, а ни гаће нису понели“. О положају Срба у независној држави Хрватској, Туђман је истицао: „Хрватска је решила српско питање. Ако их има три или пет одсто, они нису пријетња за Хрватску“.⁴²

Грађански рат у бившој СФРЈ свој верски карактер добија сукобом у Босни и Херцеговини, почев од 1992. године. Босна и Херцеговина је била „Југославија у малом“, подразумевајући укупност етничке и верске битности. У том смислу, осликавајући верске мржње у БиХ, 1992, Ловреновић истиче: „Муслиманима је Отоманско царство у позитивном памћењу колективне свести. С друге стране, босански Срби и Хрвати имају негативан однос према њему. Осврнемо ли се само мало око себе, уверићемо се да живимо у „заустављеној повијести“.⁴³

40 Шире у: Alexandre del Valle, *Islamizam i Sjedinjene Države - alijansa protiv Evrope*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998.

41 У литератури се често наводи пример да су Ел Салвадор и Хондурас заратили после фудбалске утакмице која је одлучивала о одласку на светско првенство. Рат је трајао 100 сати, а живот је изгубило око 4.000 лица, док их је преко 10.000 рањено. (*Centralna Amerika, fudbal i sto sati rata: Dan kada je utakmica izazvala sukob u kojem je stradalo hiljade ljudi*, BBC NEWS, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-49722108>, 19/10/2020.

42 Sven Milekić, „Фрањо Туђман: Моћник опседнут независношћу државе“, *Balkan transitional justice*, 10/12/2019, Интернет: <https://balkaninsight.com/2019/12/10/franjo-tudman-mocnik-opsednut-nezavisnoscu-drzave/?lang=sr> 19/10/2020.

43 Omer Karabeg, „Latinka Perović, Ivo Banac, Dubravko Lovrenović: O raspadu Jugoslavije“, *Radio Slobodna Evropa*, 27/02/2008, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045353.html> 19/10/2020.

САВРЕМЕНИ СУКОБИ: КОМЕ РАТ, КОМЕ БРАТ

Постоје бројне анализе савремених сукоба који се сматрају највећим жариштима у свету. Приступу главним актерима у тим анализама су различити. Такође, у врло кратком периоду, од само годину дана, драстично се мења однос према кризним жариштима. Тако на пример, према Глобалном индексу мира (ГПИ) за 2019. годину, регион Русија и Евроазија је оцењен као највећи напредак ка миру⁴⁴, а већ 2020. године, тај простор се сматра за иницијалну капислу Трећег светског рата. За ову прилику, послужимо се анализом Центра за превентивне акције Савета за спољну политику САД, који је утврдио око 30 кризних региона у свету за 2018. годину, од којих је посебно апострофирао 13 (Слика 2).

Слика 2. Светска кризна жаришта

Извор: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/ovo-je-12-najkriticnijih-zarista-koja-prijete-sukobom-globalnih-razmjera-foto-20180415/print>

44 „Pandemija će uticati i na porast nasilja u svetu, pokazuje Globalni indeks mira, *Autonomija, portal građanske Vojvodine*, 11/06/2020, Интернет: <https://www.autonomija.info/pandemija-ce-uticati-i-na-porast-nasilja-u-svetu-pokazuje-globalni-indeks-mira.html>, 20/10/2020.

Наведене кризне регионе поменути Центар је груписао у три категорије (Табела 4). При томе, на сваком нивоу означено је неуралгично кризно жариште.

Табела 4. Кризни региони у свету

НИВО КРИЗЕ	РЕГИОНИ
ПРВИ НИВО КРИЗЕ	Северна Кореја Русија/НАТО Иран Јужно кинеско море Сирија Авганистан
ДРУГИ НИВО КРИЗЕ	Мексико Украјина Ирак (Курди) Израел Пакистан/Индија Турска (Курди) Венецуела Јемен Сомалија Мјанмар
ТРЕЋИ НИВО КРИЗЕ	Нигерија Либија Балкан Сахел Ј. Судан ДР Конго Кенија Зимбабве и ЦАР

Извор: Аутор на бази:

<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/ovo-je-12-najkriticnijih-zarista-koja-prijete-sukobom-globalnih-razmjera-foto-20180415/print>

унутрадржавни или сукоб између држава има најмање два угла посматрања (рат и брат). Ратни сукоби се драстично одражавају на становништво и укупно стање земаља у којима се догађају. Милиони људских губитака и расељених лица, огромна материјална разарања, релативно трајна дестабилизација држава и друге негативне последице, јесу РАТ за те земље, у смислу наслова рада. С друге стране, одвија се „рат иза рата“, као сукоб интереса светских моћника и регионалних сила око бенефита које из сваког рата изваче. Ти бенефити – БРАТ, јесу у домену већ наведених интереса, који се сумарно најчешће испољавају у (гео)политичкој и

У наведеним кризним жариштима одвијају се унутрадржавни сукоби, терористички акти и отворени ратни сукоби, који представљају велику опасност по регион коме државе припадају, али и латентну опасност по светски мир.

Претходно наведеним сукобима које је апострофирао амерички Центар, у 2020. години треба додати унутрашње тензије и отворене ратне сукобе који су евидентни на тзв. линији ватре између САД и Русије (претходно наведено), посебно актуелне после оружаног сукоба у Нагорно Карабаху (Азербејџан)⁴⁵. „Линија ватре“ данас обухвата тензије: у балтичким државама, које истичу претњу сопственој безбедности која долази од Русије; у Белорусији, након поновног избора Лукашенка за председника (август ове године); у Украјини (област Доњецк и Крим); у Грузији (Абхазија и Јужна Осетија); у Азербејџану (Нагорно Карабах); у Молдавији (Придњестровје) и на Западном Балкану (Косово и Метохија).

Свако кризно жариште или отворени

⁴⁵ Сукобљавање Азербејџана и Јерменије око Нагорно Карабаха траје деценијама, а посебно након распада СССР 1991. Најновији ратни сукоб у Нагорно Карабаху избио је крајем септембра месеца ове године.

економској равни. Те две равни (геополитичка и економска), често, увијене су у интересе високо организованог криминала и корупције, као и етничке и верске атрибуте. Чињеница је да велике силе генеришу сукобе широм света. Тако, док се велики сукобљавају, на терену страдају мали и недужни. У том смислу, потврђује се својевремена истина да се у рату сукобљавају и гину они који се не знају, због оних који се врло добро познају.

За свако кризно жариште у свету, поготово за оружани сукоб, постоје бројне анализе које указују на „рат иза рата“. Навешћемо само пример сукоба у Либији, који је дао дописник ВВС Џонатан Маркус, који тврди да су у том сукобу директни интереси: Турске, Русије, САД, Француске, Италије, земаља региона (Катар и друге), а страда либијски народ. У том смислу, Маркус закључује: „Очигледно има много спољних играча у либијском сукобу, а ево зашто им је свима толико стало. Ова северноафричка земља има највеће нафтне резерве на континенту и кључни је играч на тржишту природног гаса. Кроз Либију пролази главна рута за мигранте који из Африке желе да дођу до Европе. Либијска обала се протеже скоро 2.000 километара уз Средоземно море. А успон Исламске државе и других милитантних група представља ноћну мору - и то не само за суседне земље. Док год трају борбе у Либији, невоље би могле да се прошире и преко граница ове земље“⁴⁶.

ЗАКЉУЧАК

Рат као историјска законитост, јесте сукоб, који је временом са чисто војних сукобљавања добијао и друге садржаје. Тако, рат постаје тотални сукоб који перманентно траје, док до оружаних сукобљавања долази ациклично.

Државоцентрични облик промишљања међународних односа, па и међународне безбедности као њиховог дела, пре свега, проткан је интересима. Ти интереси посебно су евидентни у безбедносној политици и стратешким замислима сваке државе. С друге стране, интерес се појављује и у сукобима у и између других држава, у којима директно или индиректно учествују светски моћници и регионалне силе.

Иако се рат „изместио“ и у друге сфере изван војне, ипак, оружана борба јест његов главни садржај. У складу с тиме, сваке године се драстично повећавају издаци за војне потребе, пре свега од стране светских сила. С друге стране, стратегије националне безбедности, пре свега светских сила, примарно су окренуте оружаном сукобу.

Савремени међународни односи оптерећени су бројним кризним жариш-

46 „Објашњење sukoba u Libiji: Šta se desilo“, *BBC NEWS*, 07/02/2020, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-51297935>, 20/10/2020.

тима, која потенцијално и реално угрожавају светску безбедност. Чињеница је да милиони људи губе животе и бивају расељени, уз огромна материјална разарања и деструкције сваке врсте. С друге стране, геополитички, економски и други интереси, пре свега великих сила, гурају државе и народе у међусобне сукобе, извлачећи из њих сопствене бенефите.

Народну изреку: „Неком рат, неком брат“, реалност потврђује.

ЛИТЕРАТУРА

Вишњић, Душан, *Тезе о рату*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1994.

Вишњић, Душан, *Стратегија државе као судбина нације*; Политика, 10. јуна 1997.

Војни лексикон, ВИЗ, Београд, 1981.

Гликсман Андре, *Говор рата*, ВИНЦ, Београд, 1991.

Живковић Мирослав, *Основи теорије државе и права*, Полицијска академија, Београд, 1997.

Јефтић Зоран, Мишев Горан, Обрадовић Жарко, Станојевић Петар, *Савремени конфликти и њихове тенденције*, Војно дело, Београд, 7/2018.

Клаузевиц, *О рату*, Војно дело, Београд, 1951.

Ковач Митар, Форца Божићдар, *Историја ратне вештине, период 1920-2000*, ВИЗ, Београд, 2000.

Кривокапић, Борис, *Појам рата и класификације ратова*, Мегатренд ревија, Број 3/2013, Београд.

Лукић Радомир, *Основи социологије*, Научна књига, Београд, 1978.

Марковић Михајло, *Логика*, Завод за уџбенике, Београд, 1994.

Форца Божићдар, *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије*, докторска дисертација, Војна академија, Београд, 2003.

Форца Божићдар, *Историја ратне вештине после другог светског рата научно истраживачки пројекат*, ЦВШ ВЈ/ИРВ, 1998.

Форца Божићдар, „Каква нам војска треба?“, *Војно дело*, 5/2015, Београд, 2015.

Форца Божићдар, „Цена коштања војних операција – критеријумски приступ“, Уводно излагање на међународном научно-стручном скупу: *Економска анализа цене коштања операција војске*, Зборник радова, Војна штампарија Универзитета одбране, Београд, 2014.

Форца Божићдар, „Цена коштања војних операција–критеријумски приступ“, *Војно дело*, зима 2014.

Харт, Лидел, *Револуција ратовања*, Прилог обавештајном билтену, Београд, 1950.

Шешић, Богдан *Опита методологија*, Научна књига, Београд, 1974.

Del Valle Alexandre, *Islamizam i Sjedinjene Države - alijansa protiv Evrope*, Službeni list SRJ, Београд, 1998.

Интернет извори:

Дефиниција и класификација појмова 1, *Slideshare*, Интернет: <https://www.slideshare.net/filozofskaazbuka/1-76761443>, 18/10/2020.

„Најскупљи ратови у америчкој историји“, *PTC*, 01/04/2013, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/1296562/najskuplji-ratovi-u-americkoj-istoriji.html>, 19/10/2020.

„Северни ток 2: У чему је предност, а шта је проблем тог гасовода“, *Спутњик*, 09/10/2019, Интернет: <https://rs.sputniknews.com/infografika/201910091120991266-severni-tok-2-u-cemu-je-prednost-i-sta-je-problem-tog-gasovoda/> 20/10/2020.

Таџуг, „Си Ђинпинг поручио војницима да се фокусирају на припрему за рат“, *PTC*, 14/10/2020, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/4112691/kina-sad-guangdong-vojska-rat.html>, 18/10/2020.

„Трампов шангајски гамбит, нове таксе на кинеске производе“, *PTC*, 01/08/2019, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3610646/tram-pov-sangajski-gambit-nove-takse-na-kineske-proizvode.html>, 20/10/2020.

Centralna Amerika, fudbal i sto sati rata: Dan kada je utakmica izazvala sukob u kojem je stradalo hiljade ljudi, *BBC NEWS*, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-49722108>, 19/10/2020.

Karabeg Omer, „Latinka Perović, Ivo Banac, Dubravko Lovrenović: O raspadu Jugoslavije“, *Radio Slobodna Evropa*, 27/02/2008, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045353.html> 19/10/2020.

„Кинеско умивање Пута свиле“, *Radio Slobodna Evropa*, 29/04/2019, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kinesko-umivanje-puta-svile/29908657.html> , 20/10/2020.

Milekic Sven, „Franjo Tuđman: Moćnik opsednut nezavisnošću države“, *Balkan transitional justice*, 10/12/2019, Интернет: <https://balkaninsight.com/2019/12/10/franjo-tudman-mocnik-opsednut-nezavisnoscu-drzave/?lang=sr> 19/10/2020.

NATIONAL SECURITY STRATEGY of the United States of America, The White House, Washington, December, 2017, Интернет: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, 19/10/2020.

Објашњење sukoba u Libiji: Šta se desilo“, *BBC NEWS*, 07/02/2020, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-51297935>, 20/10/2020.

Pandemija će uticati i na porast nasilja u svetu, pokazuje Globalni indeks mira, *Autonomija - portal građanske Vojvodine*, 11/06/2020, Интернет: <https://www.autonomija.info/pandemija-ce-uticati-i-na-porast-nasilja-u-svetu-pokazuje-globalni-indeks-mira.html>, 20/10/2020.

Zašto se Amerika toliko plaši Huawei“, *Mondo*, 29/05/2019, Интернет: <https://mondo.rs/MobIT/Tech-Vesti/a1189612/Huawei-Google-problem-razlozi-resenja-Zasto-je-Tramp-blokirao-Huawei-Zasto-se-SAD-boje-Huawei-ja.html>, 19/10/2020.

*Božidar Forca*⁴⁷

WAR IN CONTEMPORARY CONDITIONS – ONE MAN’S WAR IS ANOTHER MAN’S BROTHER

Abstract

At the end of the first, and especially the second decade of this century, international relations were introduced into a plane of conflict in all dimensions of the state-centric conception of security, in which the great powers predominated. The corona virus pandemic has only partially placed out of focus numerous hotspots of conflict. The paper aims to present the key hotspots of conflict in the world and to provide a theoretical basis, from the aspects of their protagonists, causes and goals. Research has shown, as countless times in history, that conflicts, which in theory do no good to anyone, are still caused by interests and related to the benefits derived from those parties who incite them or directly or indirectly participate in them. Hence, the work is titled in accordance with our popular saying: One man’s war is another man’s brother.

A complex methodological apparatus was used in the research, where the methods prevailed: comparative, analogy, generalization and content analysis.

Keywords: conflict, war, interest, great powers.

47 Božidar Forca, Full professor of the Faculty of Business Studies and Law, UNION-Nikola Tesla University in Belgrade, bozidar.forca@fbsp.edu.rs

Јелена Лопичић Јанчић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

НАСТАВА ДИПЛОМАТИЈЕ НА ФАКУЛТЕТИМА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Сажетак

Са развојем држава усложњавају се и међудржавни односи, дипломатија постаје све значајнији сегмент деловања, па се наметнула потреба да се изучава у научно-образовним установама. Имајући у виду историјска збивања и савремена дешавања у међународним односима, дипломатији се приступа систематски, посматра се као вештина, али и као научна дисциплина. Иако присутна у различитим облицима, тек од XIX века као посебан предмет се предаје на факултетима друштвених наука. Тежиште овог рада је на настави дипломатије на факултетима или високим школама друштвених наука у Краљевини Србији, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, у Новој Југославији и у Републици Србији. Систематски приказ литературе из области дипломатије публиковане код нас наглашава дидактички карактер рада, а историјска компонента обухвата развој дипломатије и осврт на дипломате, који су значајно утицали на њен развој на овим просторима.

Кључне речи: дипломатија, историјски развој дипломатије, настава дипломатије, факултети друштвених наука, литература из области дипломатије.

УВОД

Дипломатија настаје са појавом првих држава, а као и све институције и активности везане за државу и њено функционисање пролази кроз читав низ прогресивних фаза развоја. Од старог века па до данас остаје важна и значајна, јер од ње умногоме зависи оснивање, развој и опстанак сваке државе. У читавој људској историји интересовање за дипломатију је постојало не само од стране државних органа и институција, већ и од стране стручне, научне и шире јавности. Наведена интересовања стручне и научне јавности су разумљива, јер су у питању били и

државни интереси са мотивима, задацима и циљевима да се дипломатија унапреди, усаврши, осавремени и учини ефикасном у решавању битних државних послова. Интересовање најшире јавности за дипломатију је одувек постојало, јер су у питању биле најважније државне одлуке везане за мир, рат или закључење примирја. Поред наведеног, интересовање најшире јавности се јављало и из разлога што се вековима стварао мит о тајности деловања дипломатије и дипломата. Због тога најшира јавност, нарочито у последња два века, показује у континуитету интересовање и радозналост за све дипломатске догађаје, као и за књиге, мемоаре, чланке, коментаре, расправе, фелтоне, зборнике радова, међународне конвенције, приказе и осврте, као и друге штампане материјале из области дипломатије и међународних односа.

Имајући у виду да дипломатија изазива пажњу свих друштвених чинилаца, не може се пренебрегнути чињеница да се она може посматрати из више перспектива, односно да постоје различити аспекти њеног поимања. У овом раду тежиште је на настави дипломатије у образовним установама; конкретно, обрађује се настава дипломатије на факултетима и вишим школама у оквиру временске секвенце од настанка Краљевине Србије па до данас. Значајно место у раду заузимају аутори и литература публикована из ове области код нас, што раду даје дидактички карактер.

За развој међународних односа и дипломатије веома је значајан технолошки напредак постигнут у XX веку – развој комуникационих технологија (телефонија, фиксна и мобилна), медија (штампаних и електронских – радио и телевизија), издаваштава (књиге, часописи итд), а нарочито савремених информационих технологија (рачунара, интернета и друштвених мрежа). Док су у ранијим временским периодима вести долазиле са закашњењем од неколико дана, недеља, па и месеци, сада са једног краја света на други оне се преносе за неколико минута. Светска најшира јавност одмах сазнаје да се догодио неки рат, оружани сукоб, немири, земљотреси, поплаве и пожари. Међународна заједница, као и целокупна светска јавност су у прилици да брзо добију информације о догађајима који могу утицати на међународне односе и безбедност, а заинтересоване стране су у могућности да одмах реагују, најчешће активирањем дипломатских капацитета.

Због значаја и важности које дипломатија има у савременим међународним односима, свака држава јој поклања посебну пажњу. Домен деловања јој је пре свега спољна политика сваке државе. Начелно, дипломатске институције се састоје од министарства иностраних послова и дипломатско-конзуларних представништава, смештених у иностранству. У министарству иностраних послова и у дипломатско-конзуларним представништвима раде стручна лица – дипломате и дипломатски службеници. Пракса показује да у СФР Југославији, као и у Репуб-

лици Србији, међу дипломатима је највише правника, политиколога, економиста, лингвиста, историчара и професора књижевности. Увиђајући потребу за стручно оспособљеним особљем, свака држава организује наставу, односно обуку за дипломате и стручна лица. Дипломатија се у различитим државама предаје на факултетима друштвеног смера или дипломатским академијама у оквиру веома различитих наставних планова, програма, различитих обима и садржаја.

Дипломатске академије постоје у више држава под разним називима, било да су самосталне институције, при министарствима спољних послова или у разним научним институцијама које су оправдале своје вишедеценијско постојање у области образовања дипломатских кадрова (Аустрија, Енглеска, Француска, Белгија, САД, Немачка, Кина, Русија, Италија, Холандија, Шпанија, Грчка, Шведска, Канада, Бразил, Аргентина, Мексико, Индија, Египат, Турска, Јужна Кореја, Мађарска, Пољска, Румунија, Бугарска, Малта, Хрватска, Црна Гора). Несумњиво да је најпрестижнија и најпознатија Хашка академија за међународно право (*Hague Academy of International Law*), која је основана још давне 1923. године и која сваке године публикује зборнике радова, као и књиге и монографије из материје међународног права и дипломатије.¹

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ

О настави дипломатије на факултетима друштвених наука у Србији мало је писано. Треба нагласити да у XVIII веку и раније у Србији нису постојале основне, средње и више школе. Тек у устаничкој Србији оснивају се прве основне и средње школе, а касније и високе школе. Велика школа је основана 1808. године у Београду. Оснивањем Лицеума Књажевства Српског у Крагујевцу 1840. године почиње развој вишег школства у Србији, а у лето 1841. године Лицеј је из Крагујевца премештен у Београд.² Лицеј филозофски и правни основани су у Београду 1853. године. Велика школа мења свој статус 1905. године у Универзитет.³

Устаничка Србија је још за време Првог српског устанка 1804. године започела своју прву дипломатску активност према Аустрији, Русији, Француској и Турској. Правитељствујушћи совјет и Попечитељство иностраних дела, који су основани 1811. године, представљали су прве значајне институције, преко којих су

¹ *Hague Academy of International Law, Catalogue*, Martinus Nijhoff Publishers, 2020.

² Милен М. Николић, *Лицеум Књажевства Српског у Крагујевцу*, Народна библиотека „Вук Караџић“, Крагујевац, 1988; Др Илија А. Пржић, „Оснивање Правног факултета у Србији - поводом стогодишњице“, Архив за правне и друштвене науке број 1-2, Београд, 1940, стр. 18-19.

³ Љубица Кандић, *Историја Правног факултета (1808-1905) и (1905-1941), I-II*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

се одвијали сви међународни и дипломатски односи са наведеним државама: Аустријом, Русијом, Француском и Турском, са јасним циљем и програмом – у прво време, добијање аутономије, а касније и потпуне независности од Турске као сизерна.⁴ Први српски дипломата у устаничкој Србији био је Прота Матеја Ненадовић.⁵ Поред Проте Матеје Ненадовића, била је читава плејада српских дипломата у времену од Првог српског устанка 1804. године па до средине XIX века; они су у тим околностима постали устаничке дипломате практично и без основног дипломатског образовања. То су били устанички функционери, затим трговци, не-свршени студенти и занатлије. Овде треба напоменути да су Иван Југовић, Божо Грујовић и Миљко Радоњић били једине дипломате који су били факултетски образовани. Прилика је да наведемо макар један мањи број устаничких српских дипломата: Петар Ичко, Миленко Стојковић, Миљко Радоњић, Аврам Петронијевић, Јаков Живановић, Јован Спасић, Божо Грујовић, Иван Југовић, Раде Вучинић, Петар Новаковић Чардаклија, Јеремија Гагић, Илија Гарашанин, Димитрије Давидовић, Стефан Живковић Нишлија, Сима Марковић, Јевта Савић Чотрић, Јован Антић.⁶ Ипак, наведене српске дипломате који су били самоуки, врло брзо су се обучили и извршавали своје дипломатске функције са успехом.

У устаничкој Србији је од Првог српског устанка 1804. године па до краја XIX века био очигледан велики недостатак стручних кадрова, јер је била под вековном турском окупацијом и није имала школе и друге образовне установе и институције. Недостајало је учитеља, наставника, професора, лекара, фармацеута, ветеринара, правника, економиста, банкара, јавних бележника, официра и других војних лица, инжењера и техничара свих врста, новинара, занатлија свих врста, штампара, свештеника и свих других професија. Стручних људи је било мало, па су у помоћ стизали учени Срби из Аустроугарске, као и мањи број Јевреја који су заиста заслужни за релативно брз државни, привредни, друштвени и културно-просветни напредак тадашње Србије. Примера ради, наводимо неколико учених Срба из Аустроугарске који су дошли у устаничку Србију и помогли њеном државотворном, политичком, дипломатском, економском и културно-просветном напретку: Доситеј Обрадовић, Ђура Даничић, Иван Југовић, Божидар Грујовић, Димитрије Давидовић, Димитрије Матић, Јован Поповић Стерија, Лаза Костић, Ђура Јакшић, Јоаким Вујић, Јован Ђорђевић, Јован Јовановић Змај, Стеван Сремац, Милутин Миланковић, Слободан Јовановић, Милан Јовановић Батут, Петар

4 Чедомир Попов, „Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804-1878“, *Два века модерне српске дипломатије, Балканолошки институт САНУ*, Институт за Европске студије, Београд, 2013, стр. 27-31; Богдан Љ. Поповић, „Историја министарства иностраних дела Србије“, *Гласник*, Дипломатска академија, Београд, 2005, стр. 9-35.

5 Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, ПОЛИТИКА, Народна књига, Београд, 2005.

6 Душко Лопандић, *Време сјаја, време таме Дипломате у вртологу историје од XIII века до 1941. године*, Архипелаг, Београд, 2015, стр. 319-324.

Добровић, Иван Иванић, Алекса Ивић, Петар Коњевић, Аврам Јосип Винавер, Геца Кон и други.

На Правном факултету у Београду се тек у другој половини XIX века предавало међународно јавно право, у чијем се саставу, у виду посебних поглавља, предавало дипломатско и конзуларно право. Предавања из међународног јавног права држао је професор Глигорије Гига Гершић.⁷ Наводимо само његова два капитална дела из области дипломатије: *Наша дипломатска струка, с нарочитим погледом на њену стручну страну а посебице на изучавање међународног права*, Београд, 1893. године и *Данашње дипломатско и консуларно право за школску потребу и потребу праксе*, књига прва, Београд, 1898. године.⁸ Наведене књиге Глигорија Гершића су следећих пет деценија служиле као обавезна литература из међународног јавног права и дипломатије на правним факултетима, као и на другим факултетима из области друштвених наука. На Правном факултету у Београду у то време је Међународно јавно право и Државно право предавао проф. др Милован Миловановић⁹, који је био несумњиво један од најспособнијих српских дипломата тог времена.¹⁰

На Правном факултету у Београду тог времена је предавао међународно и кривично право и проф. др Миленко Р. Веснић¹¹, који је био аутор више веома значајних и запажених радова, међу којима су и два најпознатија дела, *Издавање сопствених поданика*, Београд, 1888. године и *Природни предмет међународног права* (начело, народност), Београд, 1892. године.¹²

Значајно је навести и прву књигу на српском језику која је на систематски начин обрадила материју дипломатије. То је књига А. Н. Спасића, *Народни представници (дипломати) у иностранству*, Београд, 1874. године. У Краљевини Србији дипломате су као неопходну и обавезну литературу имали наведене књиге Глигорија Гиге Гершића и А. Н. Спасића.

Треба додати и књиге Јована Ристића, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878*, Прва књига, Први рат, Штампарија код „Просвете“ – (Ц. Хоровица), Београд, 1896. године; *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење 1875-1878*, Друга

7 Професор Глигорије Гига Гершић (1842-1918) је био један од најплоднијих и најпознатијих српских правника.

8 *Српски биографски речник 2. В-Г*, Матица српска, Нови Сад, 2006, стр. 677-679.

9 Проф. др Милован Миловановић (1863-1911), дипломирани правник који је докторирао у Паризу, аутор је више запажених радова из међународног јавног права и дипломатије

10 Др Ђ. М. Миловановић, *Источно питање*, Дело књига 1, 2, 4. Београд, 1894; Милован Миловановић, *Начело народности у међународном праву и међународној политици*, Београд, 1889.

11 Проф. др Миленко Р. Веснић (1863-1921), дипломирани правник који је докторирао у Лајпцигу, дипломата и полиглот;

12 *Српски биографски речник 2. В-Г*, Матица српска, Нови Сад, 2006, стр. 168-169.

књига, Штампарија код „Просвете“ (Београд, 1898. године).

Свакако треба овде навести веома значајну књигу Министарства иностраних дела Краљевине Србије која је објављена под насловом *Дипломатска преписка о српско-аустријском сукобу* у ратној престоници Нишу 1914. године. У наведеној књизи су објављена укупно 52 документа из којих се на непосредан начин види агресија Аустроугарске на Србију 1914. године.

Поред наведених књига домаћих аутора, у тадашњој Краљевини Србији се публиковало и неколико књига страних аутора које су преведене на српски језик. Наводимо само неке које су биле најпознатије: Т. Функ-Брентано и Алберт Сорел, *Јавно међународно право*, издање краљ. срп. државне штампарије, Београд, 1893. године; Ханс Шнелер, *Државно правни положај Босне и Херцеговине*, Београд, 1893. године; Ернест Нис, *Порекло међународнога права*, издање и штампа државне штампарије, Београд, 1895. године; Алфонс Ривијера, *Основи међународнога права*, књига прва, Београд, 1897. године, Алфонс Ривијера, *Основи међународнога права*, књига друга, издање Државне штампарије Краљевине Србије Београд, 1898. године. Е. Мартенс, *Европска политика (историја међународних односа и међународног права)*, Нова Штампарија „Давидовић“ Београд, 1909. године. Наведене књиге су деценијама служиле као обавезна литература на Правном факултету у Београду, као и препоручена литература дипломатама у Министарству иностраних дела Краљевине Србије.

У тадашњој Краљевини Србији међународно јавно право и дипломатија су имали врло важан и значајан третман у настави на Правном факултету у Београду. Доказ за то је и релативно велики број чланака, тачније 67, који су публиковани у часописима друштвене садржине, као и у дневној или недељној штампи. Такође је публиковано укупно 21 књига, монографија, зборници радова, зборници докумената, као и преводи страних аутора. Публикована је и прва *Правна библиографија* коју је приредио Гојко Никетић, Београд, 1907. године.¹³

Настанком Краљевине Југославије, као и настанком Нове Југославије и Републике Србије, из материје дипломатије су објављени бројни радови – највише чланака, расправа, коментара, фељтона, приказа и осврта у разним часописима друштвених наука, као и књига, монографија, зборника радова, зборника докумената, зборника међународних конвенција, брошура, мемоарских радова и библиографија.

Настанком Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године на Правном факултету у Београду предавао се предмет Међународно јавно право. Предавачи су били врло угледни професори: др Гргур Јакшић, др Милета Новаковић и др Илија Пржић. У оквиру Међународног јавног права предавала се дипломатија под

¹³ *Правна библиографија чланака и књига у Српској књижевности до краја 1905. године*, Средио Гојко Никетић, Нова Штампарија-Давидовић, Београд, 1907, стр. 132-139.

називом Дипломатска историја Србије или Историја дипломатије. Проф. др Гргур Јакшић је био аутор читавог низа књига, чланака, зборника радова, расправа, коментара, осврта и приказа из области дипломатије.¹⁴ Проф. др Илија Пржић је поред низа радова из области дипломатије написао и вредну и значајну, до тада једину књигу која обрађује спољну политику и дипломатију Србије од 1804-1914. године.¹⁵

Између два светска рата у Краљевини Југославији публиковано је неколико вредних и значајних књига, углавном српских аутора са тематиком дипломатије. Навешћемо само неке од њих по хронологији публикавања: *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919. године*, приредио Фердо Шишић, Наклада „Матице Хрватске“, Загреб, 1920. године; *Дипломатска историја Србије у XIX веку, Извод из предавања др Гргура Јакшића*, Београд, 1933. године; Павле Каровић, *Дипломација*, Геца Кон, Београд, 1936. године; *Дипломатска историја (други део-1835-1920)*, по предавању др Јакшића, Средио Р. Хаџић, Београд, 1936. године; Р. Хаџи Пешкић, *Репетиториум из дипломатске историје*, Први део, Београд, 1936. године; Јован М. Јовановић, *Дипломатска историја Нове Европе 1918-1918. године*, књига I, Издавачка књижара Косте Ј. Михаиловића, Београд, 1938. године; Јован М. Јовановић, *Дипломатска историја Нове Европе*, књига II, Издавачка књижара Косте Ј. Михаиловића, Београд, 1939. године; Драгутин П. Ђетвај, *Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку*, Правни факултет у Суботици, Нови Сад, 1939. године; Мирко В. Кисовац, *Дипломатски представници*, Правни факултет у Београду, Београд, 1939. године. Публикована је и књига *Дефиниције из дипломатске историје прибележене на испиту*, Београд, 1936. године. То су била 57 питања постављана на испитима на Правном факултету у Београду из предмета Дипломатске историје.

Значајно је навести да је између два светска рата публиковано неколико вредних књига страних аутора о материји дипломатије. Наводимо само неке по хронологији публикавања: проф. др Божо Цвјетковић, *Дубровачка дипломаца*, I. Дио, Накладна књижара „Јадран“, Дубровник, 1923. године; Марсел Моа, *Основни појмови међународног јавног права*, Геца, Кон, Београд, 1925. године; Гуч-Ј.М. Јовановић, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919. године*, Геца Кон, Београд, 1933. године; *Дипломатска преписка Краљевине Србије*, Књига прва (1. јануар 1902 - 1. јуна 1903), Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933. године; А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе од отварања Бечког конгреса до закључења Берлинског (1814-1878)*, Књига прва, Геца Кон, Београд, 1933. године; А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе од отварања Бечког конгреса до закључења Берлинског (1814-1878)*, Књига друга, Геца Кон, Београд,

¹⁴ *Србски биографски речник 4. И-Ка*, Матица српска, Нови Сад, 2009, стр. 232-233.

¹⁵ Др Илија Пржић, *Спољашња политика Србије (1804-1914)*, ПОЛИТИКА А.Д, Београд, 1939.

1934. године; Луј Ле Фир, *Међународно јавно право*, Геца Кон, Београд, 1934. године; *Међународно право* професора Л. Опенхајма, Свеска II.: *спорови, разоружање, безбедност, рат и неутралност*, Део I. *Решавање међународних спорова*, Геца Кон, Београд, 1935. године.

Претходно наведене књиге су служиле, осим студентима Правних факултета у Краљевини Југославији, и као обавезна или препоручена литература каријерним дипломатама, дипломатским чиновницима и свим осталим професијама које су се бавиле међународним односима, спољном политиком и дипломатијом, попут научника, политичара, публициста, новинара, историчара, правника, професора и других.

Као што смо већ навели, на Правном факултету у Београду у оквиру предмета *Међународно јавно право* предавана је и материја дипломатије често под два различита наслова: *Дипломатска историја дипломатије* или *Историја дипломатије*. Студентима је, поред уџбеника из међународног јавног права, била доступна, као обавезна или допунска, и литература коју смо претходно навели.

Предмет *Међународно јавно право* предавао се између два светска рата и на правним факултетима у Загребу, Љубљани и Суботици, где се такође у оквиру *Међународног јавног права* предавала у већој или мањој мери и материја дипломатије. Чињеница је да се на Правном факултету у Београду по обиму и садржају у односу на правне факултете у Загребу, Љубљани и Суботици највише предавала материја дипломатије. Вероватно да је одлучујућа била и чињеница да је Краљевина Србија имала своју националну дипломатију кроз читаво постојање Србије од 1804-1918. године, па је постојала традиција, као и потреба и интересовање како науке, дипломатске праксе, тако и најшире јавности за материју дипломатије.

У новој Југославији од 1945. године дипломатија се предавала на Правним факултетима у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Скопљу, Титограду, Сплиту, Риједи, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу, Осиеку, Марибору, Мостару у оквиру међународног јавног права. Поред наведених Правних факултета, основано је и неколико Факултета политичких наука у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Подгорици, Скопљу, Бања Луци и Мостару на којима се такође предавала материја дипломатије, као самосталан предмет или у склопу неког другог предмета из међународне материје.

У Новој Југославији тадашња власт је проценила да је дипломатија струка и да је потребно створити нови млади стручни дипломатски кадар који ће се упутити у дипломатску југословенску службу у Министарству спољних послова, као и у дипломатско-конзуларна представништвима у иностранству. Оцењено је да је већина новопостављених дипломата и дипломатских чиновника у потпуности нестручна за обављање дипломатских функција, из простог разлога што нису били обучени за тај стручни посао, нити су у том послу имали било каквог искуства.

Решавање проблема нових дипломатских кадрова извршено је већ у јуну 1946. године, када је Уредбом у Министарству иностраних послова у Београду основана Дипломатска школа. Предвиђено је да школовање траје једну годину, али је већ средином 1947. године продужено трајање на једну и по годину, односно три семестра.¹⁶ Наставни програм је садржавао 13 предмета. Поред осталих предмета, ту су били: Општа дипломатска историја са домаћом дипломатском историјом, Дипломатска техника и конзуларна служба, Међународно јавно право, Међународно приватно право, Државно право и руски, енглески или француски језик. На крају године полагаани су испити пред петочланом комисијом. План и програм ове Дипломатске школе био је под јаким совјетским утицајем. Укупан број студената до краја 1948. године, до када је она трајала, био је стотинак, а дипломирало је 96 студента.¹⁷

Наставак у кадровском решавању новог дипломатског кадра на вишем универзитетском нивоу одвијао се у Београду од 1948. до 1953. године, где је основана Новинарска и дипломатска висока школа, која је била установа савезног и факултетског ранга. Школовање је трајао четири године и подела је била на Новинарски и Дипломатски одсек. На Дипломатском одсеку, предмети су, поред осталих, били: Дипломатско-конзуларна служба, Спољна политика и међународни уговори ФНРЈ. Програмом су били обухваћени: дипломатска техника, организација и рад Министарства спољних послова, дипломатске мисије, дипломатска преписка, међународне конференције и конгреси, конзуларна служба и протокол. Историја дипломатије је био један од главних предмета; она се предавала и изучавала од „најстаријих времена па до најновијих дипломатских аката“.¹⁸ Предавачи су били врхунски универзитетски професори, као и искусни практичари из области дипломатије, права, историје, економије и новинарства.¹⁹ Укупан број студената који су похађали Новинарску и дипломатску високу школу био је 844. Многи од њих су касније постали истакнуте југословенске дипломате или новинари.²⁰

¹⁶ Уредба о Дипломатској школи, Службени лист ФНРЈ бр. 45. од 4. јуна 1946. стр. 523.

¹⁷ Др Драгомир Бонцић, „Школовање кадрова за дипломатију у Социјалистичкој Југославији од 1945. до 1960.“, *Југословенска дипломатија 1945-1961, Зборник радова*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2012, стр. 50-52.

¹⁸ Др Драгомир Бонцић, *Новинарска и дипломатска висока школа у Београду 1948-1953 Студија и документи*, Приредио др Драгомир Бонцић, Институт за савремену историју, Архив Југославије, Београд, 2013, стр. 15-21.

¹⁹ Др Милан Бартош, др Душан Недељковић, др Јован Ђорђевић, др Борислав Благојевић, др Радивоје Увалић, др Вјекослав Цврље, др Душан Тимотијевић, др Врлета Круљ, др Видо Латковић, др Војислав Ђурић, др Радмила Стојановић, др Борис Зихерл, др Вида Марковић, др Вуко Павићевић, др Павле Бељански, др Славен Смодлака, др Јулијана Врчинац, Радивоје Давидовић и други.

²⁰ *Новинарска и дипломатска висока школа у Београду 1948-1953*, Студија и документи, Приредио др Драгомир Бонцић, Институт за савремену историју, Архив Југославије, Београд, 2013, стр. 9-40.

Значајно је навести да су у издању Новинарске и дипломатске високе школе публиковане две књиге: *Историја дипломатије - од Француске револуције до II светског рата*, Свеска прва, Стенографске белешке са предавања Врлете Круља на Новинарској и дипломатској високој школи у Београду, Београд, 1951. године и *Историја дипломатије од Француске револуције до II светског рата*, Свеска друга, Стенографске белешке са предавања Врлете Круља на Новинарској и дипломатској високој школи у Београду, Београд, 1951. године.

У Новој Југославији је придаван значај међународним односима, дипломатији и међународном праву, јер је то била званична државна политика која је имала за циљ и међународну заштиту државе Југославије од бројних непријатеља, било са запада или истока. Када је Југославија постала један од лидера Покрета несврстаности, то је био додатни разлог за даљу промоцију значаја и изучавање дипломатије.

Претходно наведене чињенице створиле су услове за релативно бројне чланке, коментаре, расправе, зборнике радова, приказе и осврте из области дипломатије. Прва књига о дипломатији која је публикована у новој Југославији била је *Историја дипломатије*, свеска прва, у редакцији В.П. Потемкина, Државни издавачки завод Југославије, Београд, 1945. године, затим, *Историја дипломатије*, свеска друга, *Дипломатија новог доба (1872-1919)*, у редакцији академика В.П. Потемкина, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949. Године, и најзад *Историја дипломатије*, свеска трећа, *Дипломатија у периоду припрема Другог светског рата (1919-1939)*, у редакцији академика В.П. Потемкина, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1951. године.

Врло брзо су домаћи аутори публиковали читав низ вредних и значајних књига о материји дипломатије, те су ти радови послужили као непосредна информација како научницима, дипломатама, и студентима, тако и свима које је интересовала материја дипломатије. Прилика је да неке од њих наведемо по хронологији публикавања: др Богдан Кризман, *О Дубровачкој дипломацији*, Загреб, 1951; др Богдан Кризман, *Што је дипломација*, Загреб, 1952; др Богдан Кризман, *Постанак модерне дипломације*, Загреб, 1957; др Владимир Иблер, *Дипломатска историја 1814-1871*, Сумарни преглед избор докумената, „Школска књига“, Загреб, 1960; др Велибор Гавранов и др Момир Стојковић, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972; др Илија Митић, *Конзулати и конзуларна служба старог Дубровника*, Хисторијски институт Југославенске академије знаности и умјетности у Дубровнику, Дубровник, 1973; Лео Матес, *Међународни односи Социјалистичке Југославије*, Нолит, Београд, 1976; др Миодраг Митић, *Дипломатске и конзуларне функције*, „Савремена администрација“, Београд, 1978; др Бранимир Јанковић, *Дипломатија савремени систем*, Научна књига, Београд, 1988; Милош Црњански, *Политички портрети*, Белетра,

Јелена Лопичић Јанчић Настава дипломатије на факулт. друштвених наука

Београд, 1990; др Ранко Петковић, *Један век односа Југославије и САД*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992; Никола Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, Службени лист СРЈ, Београд, 1994; Ранко Петковић, *Субјективна историја Југословенске дипломатије 1943-1991*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995; Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1911-1918*, Историјски институт Црне Горе, Новинско-издавачка установа „Војска“, Подгорица-Београд, 1996; др Миодраг Митић, *Проблеми југословенске дипломатије и дипломатске службе: прилог расправи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997; др Миодраг Митић, *Дипломатија, делатност, организација, вештина, професија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999; Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, СЛЮ, Београд, 1999; Драгољуб Р. Живојиновић, *Невољни савезници Русија, Француска, Велика Британија, САД 1914-1918*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000; Александар Раствојић, *Велика Британија и Србија (1878-1889)*, Службени лист СРЈ, Историјски институт САНУ, Београд, 2000; Миодраг Митић, *Дипломатија и спољна политика у законодавству Руске федерације*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001; Сава Живанов, *Русија на прелому векова; последње деценије Руског царства од завршетка Кримског до почетка Првог светског рата (1855-1914)*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002; Миодраг Митић, *Дипломатија као средство за промоцију, остваривање и заштиту пословних интереса*, Приручник за пословне људе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003; Славољуб Ђера Петровић, *Дипломатски практикум*, Друго допуњено и проширено издање, „D.T.A. TRADE“, Београд, 2004; Живорад Ковачевић, *Међународно преговарање*, „Филип Вишњић“, Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2004; *Дипломатија 1834-2005*, Библиографија, Приредио др Ђорђе Н. Лопичић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006; *Дипломатија - Зборник радова*, Приредио др Ђорђе Н. Лопичић, „Ваша књига“, Београд, 2006; *Студије и огледи о конзуларним односима*, Приредио др Ђорђе Н. Лопичић, Београд, 2006; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Друго допуњено издање, Чигоја штампа, Београд, 2006; *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, Приредио др Ђорђе Н. Лопичић, „Ваша књига“, Београд, 2006; Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007; *Студије, огледи, документи и списи о конзуларним односима Црне Горе 1611-1918. године*, Приредио др Ђорђе Н. Лопичић, Издавач приређивач, Београд, 2007; Владислав Јовановић, *Рат који се могао избећи у вртлогу Југословенске кризе*, Нолит, Алтера, Београд, 2008; *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, edited by Ljubinka Trgovčević, Faculty of Political Sciences University of Belgrade, 2008; *Елементи стратегије спољне политике Србије*, Приредили др Едита Стојић Карановић, мр Слободан Јанковић, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008;

проф. др Јелица Стефановић-Штамбук, *Дипломатија у међународним односима*, Чигоја штампа, Београд, 2008; *Спољна политика Југославије 1950-1961*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008; Душко Лопандић, *Послужити своје драгом отечеству: Из историје дипломатије Србије 1804-1914*, Службени гласник, Београд, 2010; Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010; др Душан Н. Васић, *Превентивна дипломатија Теоријски концепт, нормативни оквири и политичке контраверзе*, Правни факултет, Службени гласник, Институт за међународну политику и привреду, Завод за уџбенике, Београд, 2010; др Владимир Петровић, *Титова лична дипломатија студије и документарни прилози*, Институт за савремену историју, Београд, 2010; *Спољна политика Србије: стратегије и документа*, Уредници: Наташа Драгојловић, др Станислав Сретеновић, др Драган Ђукановић, мр Драган Живојиновић, Европски покрет у Србији, Београд, 2010; Драгољуб Р. Живојиновић, *У потрази за заштитником, Студије о српско-америчким везама 1878-1920. године*, Албатрос Плус, Београд, 2010. др Драган Петровић, *Француско-српски односи 1800-2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011; Драгољуб Р. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство, Британско-српски односи (1875-1941)*, Албатрос Плус, Београд, 2011; Чедомир Антић, *Неизабрана савезница Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Завод за уџбенике, Београд, 2012; Бојан Милисављевић, *Дипломатска заштита*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012; *Југословенска дипломатија 1945-1961*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2012; Андреј Митровић, *Време нетрпељивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Завод за уџбенике, 2012; проф. др Давид Ђ. Дашић, *Дипломатија савремена & економска*, Алтера, Београд, 2013; проф. др Ђорђе Н. Лопичић, проф. др Јелена Ђ. Лопичић Јанчић, *Конзуларни односи и конзуларно право*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013; *Два века модерне Српске дипломатије*, Уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић, Балканолошки институт САНУ, Институт за Европске студије, Београд, 2013; др Слободан Селинић, *Партија и дипломатија у Југославији 1945-1952*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2013; Мирослав Перишић, *Дипломатија и култура - Југославија: преломна 1950. Једно историјско искуство*, Институт за новију историју Србије, Народна библиотека Србије, Београд, 2013; Миле Бјелајац, *1914-2014 Зашто ревизија? Старе и нове контраверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014; проф. др Давид Ђ. Дашић, *Историја дипломатије еволуција дипломатског метода у политичкој историји*, Друго измењено и допуњено издање, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015; Сузана Рајић, *Спољна политика Србије између очекивања и реалности 1868-1878*, Српска књижевна задруга, Београд, 2015; Че-

домир Попов, *Од Версаја до Данцинга*, Завод за уџбенике, Београд, 2015; Гордана Г. Ристић, *Спољна политика Краљевине Југославије у периоду од 1934. до 1939. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2015; Душко Лопандић, *Време сјаја, време таме Дипломате у вртлогу историје од XIII века до 1941. године*, Архипелаг, Београд, 2015; Научни скуп Дипломатија и култура Србије: стање и перспективе, Зборник радова, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016; Мира Радојевић и Љубодраг Димић, *Србија у Великој рату 1914-1918. кратка историја*, Треће издање, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2016; Александар Животић, *Југословенско-Совјетски односи 1939-1941*, Филип Вишњић, Београд, 2016; *Међународно јавно право и међународни односи Библиографија 1834-2016*, Приредили: проф. др Ђорђе Н. Лопичић, проф. др Јелена Ђ. Лопичић Јанчић, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017; Богдан Вукосављевић, *Дипломатија у борби против тероризма*, Европски центар за мир и развој Универзитета за мир Уједињених нација, Београд, 2018; Михајло Идворски Пупин, *Текстови у америчкој штампи 1912-1920. године*, Приредили: проф. др Ђорђе Н. Лопичић, Мирослав Станковић, Градска библиотека Нови Сад, Нови Сад, 2018; Живадин Јовановић, *1244 кључ мира у Европи прилог праву Србије на Косову и Метохији*, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018; Срђан Мићић, *Од бирократије до дипломатије: Историја југословенске дипломатске службе 1918-1939*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2018.

Почетком деведесетих година прошлог века у нашој земљи почињу да се оснивају приватни факултети друштвених наука. До данас је основано неколико десетина широм Србије, тако да их је у овом раду тешко све набројати, а њихови наставни програми и наставни планови су веома различити. На једном броју факултета се предају међународни односи и спољна политика под веома различитим називима. Материја дипломатије углавном је у неком сумарном програму, а ретко који факултет има дипломатију као посебан предмет. Један од ретких приватних факултета друштвених наука који у свом програму наставе има као посебан предмет дипломатију јесте Факултет за дипломатију и безбедност у Београду. На првој години овог Факултета за дипломатију и безбедност изучава се предмет под називом Основи дипломатије, на другој години је посебан предмет Историја дипломатије и Међународно јавно право, и на трећој године Дипломатске вештине. На мастер студијама, на другој години се изучава дипломатија на предмету Дипломатско и конзуларно право.

ЗАКЉУЧАК

Материји дипломатије треба посветити више пажње на друштвено- хуманистичким факултетима (правном, факултету политичких наука, факултету за историју и сл), без обзира на назив предмета: Историја дипломатије, Дипломатска историја, или само Дипломатија. Не треба заборавити да се са променом технологије мења и свет, а тиме и дипломатија. Нови облици дипломатског деловања су одговор на стварност која настаје у околностима и условима који обликују данашњи свет, а међу њима се посебно издвајају економска дипломатија²¹, културна дипломатија²², дигитална дипломатија²³... Савремени изазови и нови облици дипломатије захтевају усклађивање едукативних програма, односно наставе на друштвеним факултетима и академијама дипломатије.

ЛИТЕРАТУРА

Бјеља Данијела, „Дигитална дипломатија и међународно комуницирање у кризној ситуацији пандемије ковид-19“, *Дипломатија и безбедност*, број 1/2020, Београд, 2020.

Бонцић Драгомир, „Школовање кадрова за дипломатију у Социјалистичкој Југославији од 1945. до 1960“, *Југословенска дипломатија 1945-1961*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2012.

Дашић Давид, *Дипломатија економска мултилатерала и билатерала*, Универзитет „Браћа Карић“, Београд, 2003.

Кандић Љубица, *Историја Правног факултета (1808-1905) и (1905-1941), I-II*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

Лопандић Душко, *Време сјаја, време таме Дипломате у вртологу историје од XIII века до 1941. године*, Архипелаг, Београд, 2015.

Миловановић Милован, *Источно питање*, Дело књига 1, 2, 4. Београд, 1894.

Миловановић Милован, *Начело народности у међународном праву и међународној политици*, Београд, 1889.

21 Гордана Мрдак, „Карактеристике економске дипломатије у Србији“, *Дипломатија и безбедност*, број 2/2019, Београд, 2019, стр. 150-166, Проф. др Давид Ђ. Дашић, *Дипломатија економска мултилатерала и билатерала*, Универзитет „Браћа Карић“, Београд, 2003.

22 Мирослав Перишић, *Дипломатија и култура, Југославија, преломна 1950*, Једно историјско искуство, Институт за новију историју Србије, Београд 2013.

23 Данијела Бјеља, „Дигитална дипломатија и међународно комуницирање у кризној ситуацији пандемије ковид-19“, *Дипломатија и безбедност*, број 1/2020, Београд, 2020, стр.136-144.

Мрдак Гордана, „Карактеристике економске дипломатије у Србији“, *Дипломатија и безбедност*, број 2/2019, Београд, 2190, стр. 149-166.

Ненадовић Прота Матеја, *Мемоари*, ПОЛИТИКА, Народна књига, Београд, 2005.

Николић Милен М, *Лицеум Књажевства Српског у Крагујевцу*, Народна библиотека „Вук Караџић“, Крагујевац, 1988.

Новинарска и дипломатска висока школа у Београду 1948-1953 Студија и документи, приредио: Драгомир Бонџић, Институт за савремену историју, Архив Југославије, Београд, 2013.

Перишић Мирослав, *Дипломатија и култура, Југославија, преломна 1950*, Једно историјско искуство, Институт за новију историју Србије, Београд 2013.

Попов Чедомир, „Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804-1878“, *Два века модерне српске дипломатије*, Балканолошки институт САНУ, Институт за Европске студије, Београд, 2013.

Поповић Љ. Богдан, „Историја министарства иностраних дела Србије“, *Гласник*, Дипломатска академија, Београд, 2005.

Пржић Илија, „Оснивање Правног факултета у Србији - поводом стогодишњице“, *Архив за правне и друштвене науке број 1-2*, Београд, 1940.

Пржић Илија, *Спољашња политика Србије (1804-1914)*, ПОЛИТИКА А.Д, Београд, 1939.

Српски биографски речник 2. В-Г, Матица српска, Нови Сад, 2006.

Српски биографски речник 4. И-Ка, Матица српска, Нови Сад, 2009.

Уредба о Дипломатској школи, Службени лист ФНРЈ бр. 45 од 4. јуна 1946.

Hague Academy of International Law, Catalogue, Martinus Nijhoff Publishers, 2020.

*Jelena Lopičić Jančić*²⁴

TEACHING DIPLOMACY AT THE FACULTIES OF SOCIAL SCIENCES

Abstract

With the development of states, interstate relations are becoming more complex, and diplomacy is becoming an increasingly important segment of activity; so the need has arisen to study it in scientific and educational institutions. Having in mind historical events, as well as contemporary ones in international relations, diplomacy is approached systematically, it is viewed as a skill, but also as a scientific discipline. Although present in various forms, it has only been taught as a separate subject at the faculties of social sciences since the 19th century. The focus of this paper is on teaching diplomacy at faculties or colleges of social sciences in the Kingdom of Serbia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, in the New Yugoslavia and in the Republic of Serbia. The systematic presentation of literature in the field of diplomacy published in our country emphasizes the didactic character of this paper, and the historical component includes the development of diplomacy and a review of diplomats who significantly influenced its development in this region.

Keywords: diplomacy, historical development of diplomacy, teaching diplomacy, faculties of social sciences, literature in the field of diplomacy

²⁴ Prof. Dr. Jelena Lopičić Jančić, Faculty of diplomacy and security, Belgrade, jelena.lopicic@vektor.net

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција зборника радова (часопис у оснивању) *Дипломатија и безбедност* прихвата радове који су уређени на следећи начин:

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима (First line) и проредом (Line spacing) **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада од 16 до 25 страна (од 36.300 до 56.725 карактера са размаком). Приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и **Italic** (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – **Italic** (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – **Bold** (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уноси командом Insert – Reference – Footnote. Фусноте се пишу у фонту ***Times New Roman***, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

• приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2017, стр. 244.

• приликом навођења чланака из часописа:

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година издажења и број стране.

- **Пример:** Андреја Савић, Ненад Ђорђевић, „Евроатланска димензија безбедности Србије“, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 2/2017, стр. 69.

• приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Михаило Марковић, „Еволуција Косовског проблема и могућности његовог решења, у зборнику: *Срби на Косову и Метохији*, (приредили: Стеван Карамата и Часлав Оцић), издања САНУ, Београд, 2006, стр. 215.

• приликом навођења извора са *Интернета*:

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Janne E. Nolan, *Diplomacy and Security in the Twenty-first Century*, Интернет: https://isd.georgetown.edu/sites/isd/files/Diplomacy_and_Security.pdf, 15/03/2018.

• приликом навођења архивске грађе:

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Мини-

старства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

• **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршењу и обезбеђењу, *Службени гласник РС*, бр. 106/2015.

• **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Миленко Пешић, „ЕУ треба да реши Косово исто као и Каталонију“, *Политика*, 06/05/2018.

• **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Исто, стр. 55.

• **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, нав. дело, стр. 69.

• **Код уноса табела и графикана користити:**

- Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

- Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

• **Литература** се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - **Bold** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - **Bold** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – **Bold** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине

чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају за-резом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

НАПОМЕНА: Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у зборнику (часопису у оснивању).

Текстове слати у електронском облику на имејл адресу: institut@fdb.edu.rs

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција зборника радова (часописа у оснивању) *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публиковању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

Списак рецензената:

- Проф. др Радослав Гађиновић
- Проф. др Божидар Форца
- Проф. др Момчило Талијан
- Проф. др Михајло Вучић
- Проф. др Дарко Танасковић
- Проф. др Милица Бошковић
- Проф. др Ђорђе Лопичић
- Проф. др Миша Стојадиновић
- Проф. др Давид Дашић
- Проф. др Бранко Крга
- Проф. др Ненад Ђорђевић
- Проф. др Здравко Скакавац
- Проф. др Јелена Лопичић Јанчић
- Доц. др Милорад Ђоковић
- Проф. др Андреја Савић
- Проф. др Душан Пророковић
- Проф. др Леонас Толваишис
- Доц. др Дејан Лабовић
- Проф. др Михајло Манић
- Проф. др Лазар Петровић
- Проф. др Драган Колев
- Проф. др Бранко Надовеза
- Доц. др Данијела Бјеља
- Доц. др Гордана Мрдак
- Проф. др Слободан Симовић
- Доц. др Станимир Ђукић
- Др. Кристиан Јерић, научни сарадник
- Доц. др Жарко Браковић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност : зборник
радова / главни и одговорни уредник Андреја Савић
. - 2018, бр. 1- . - Београд : Факултет за дипломатију
и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018-
(Београд : Интерпринт плус). – 25 cm

Полугодишње.

ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност

COBISS.SR-ID 264203276

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ИМПЕРИЈА • МОНАРХИЈА • РАТ • МОЋ • ДИЗАЈН
ИДЕОЛОГИЈА • УГОВОРИ • САНКЦИЈЕ

ТЕОРИЈСКИ И СТРУЧНИ РАДОВИ
ПОЛИТИКА | БЕЗБЕДНОСТ | ПРАВО | ИСТОРИЈА

Милорад Ђоковић • Кристиан Јерић • Тиосав Пурић
Михајло Вучић • Марко Вигњевић • Божидар Форца
Јелена Лопичић Јанчић